

SBORNÍK
STÁTNIHO OKRESNÍHO ARCHIVU
VE FRÝDKU-MÍSTKU

6

2005

ISBN 80-86388-31-X
ISSN 1214-6951

OBSAH

<i>Jan Al Saheb</i> Z dějin palkovického kostela sv. Jana Křtitele v 16. století	...5
<i>David Pindur</i> Vznik panského dvora v Sedlištích	...10
<i>Radek Lipowski</i> Sňatky obyvatel města Frýdku v průběhu 17. – 19. století	...19
<i>Jan Al Saheb</i> Charitní péče ve frýdlantské farnosti na přelomu 18. a 19. století	...46
<i>Jiří Krátký</i> Varhany v Čeladné aneb Pocta romantickému varhanářství	...57
<i>Jaromír Šupina</i> Šebestián Vrána	...67
<i>Daniel Šrubař</i> Vznik kostela sv. Bedřicha v Bílé	...77
<i>Radomír Sed'a</i> Ohlédnutí za studenty matičního gymnázia v Místku v letech 1895 - 1918	...85
<i>Tomáš Adamec</i> Podle paragrafu 95	...111
<i>Petr Juřák</i> Památky sakrálního charakteru na katastru města Brušperka	...119

<i>Karel Bogar</i> Černá a bílá Elišky Servátkové	...169
<i>Tomáš Adamec</i> Uč se dítě moudrým býti	...177

Z DĚJIN PALKOVICKÉHO KOSTELA SV. JANA KŘTITELE V 16. STOLETÍ

Jan Al Saheb

Počátky obce Palkovice lze klást do 14. století, přestože první písemnou zmínkou je až listina z roku 1437, která dokládá, že obec již v té době byla pevnou součástí hukvaldského panství.¹ Až do osmdesátých let 16. století se nám pak až na několik málo případů nedostává o obci písemných zpráv, což značně znesnadňuje a omezuje míru poznání staršího období její existence.

Z výše uvedeného důvodu nám zřejmě zůstanou nezodpovězeny také otázky spojené s náboženským životem v obci do třetí čtvrtiny 16. století. Teprve tehdy se vynořují první zprávy o existenci zdejšího dřevěného kostela sv. Jana Křtitele. Na základě velmi strohých informací se dovídáme, že ten měl, stejně jako většina tehdejších sakrálních staveb, mimo chrámovou loď stojící zvonici se dvěma zvony. Z dnes již nedochovaného vizitačního protokolu

¹ Domněnku o vzniku obce poměrně záhy ve 14. století podporuje jednak kolonizační název vsi a především také její půdorysný a plužinový charakter lesní lánové vsi se záhumenicemi. Rozsah obdělávané půdy při lokaci vsi přesahoval jen o něco málo dvacet lánů. Nelze vyloučit ani dřívější existenci vsi na pozdějším katastru Palkovic, která do poloviny 15. století zpustla a byla znovu lokována s jiným názvem. V roce 1534 potvrdil olomoucký biskup Stanislav I. Turzo privilegia palkovickému fojtovi Martinovi a roku 1568 udělil biskup Vilém Prusinovský z Víckova obci Palkovice právo odúmrti. Další konkrétní údaje o zdejších osedlých přináší až vrchnostenský soupis dávek a platů, urbář hukvaldského panství, sepsaný v roce 1581. Ten zaznamenal v obci celkem 43 usedlostí. Viz: Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále jen ZAO, Olomouc), fond: Ústřední ředitelství arcibiskupských statků v Kroměříži (dále jen ÚŘAS), inv.č. 2253, sign. E I., v literatuře: Bakala, Jaroslav: Osídlení Místecka a Brušperska v období vrcholného feudalismu. Frýdek-Místek 1983, s. 181, Tabášek, Oldřich: O vytyčení plužin na hukvaldském panství. Historická geografie 25, 1986, s.97-125, Žáček, Rudolf: Pobeskydí od husitství do Bílé hory. Frýdek-Místek 1986, s. 70, týž: Vznik a počátky Palkovic a Myslíku. In: Palkovice a Myslík v minulosti a současnosti. Palkovice 1990, s. 12-19, týž: Palkovice a Myslík v 16. a první polovině 17. století. In: Palkovice a Myslík v minulosti a současnosti. Palkovice 1990, s. 20-28, Boris, Milan: Halbransdorff-zaniklá ves? Frýdecký a Místecký kulturní kalendář, leden 1996.

generální vizitace provedené roku 1582 se v interiéru nacházel pouze jeden oltář a kostel byl vybaven pouze jedním stříbrným kalichem.²

V roce 1580 byl tento kostel rozhodnutím olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského přifařen coby filiální k farnosti se sídlem v Rychalticích, kam byly současně s Palkovicemi přifařeny také obce Sklenov, Metylovice a hrad Hukvaldy.³ Dle zápisu v kopiáři zřizovacích listin nových beneficíí měli tehdy palkovičtí osedlí kromě odevzdávání desátku ve výši 39 slepic, 24 fůr dřeva a 10 bílých grošů ještě povinnost „...to opatřiti, když u nich farář s mší a slovem Páně každú čtvrtú neděli bude, aby jemu i žákovi stravu dali a vína za tři groše...“.⁴ Palkovice však byly do Rychaltic přifařeny zřejmě jen velmi krátkou dobu. Jak se dovídáme z listu Stanislava Pavlovského ze dne 2. srpna 1582, adresovaného hukvaldskému úředníkovi, měly být společně s Metylovicemi přifařeny do Místku „...co se toho lepšího desátku k faře rychwaldské náležitého dotejče, poraučímež, že jej vesnice Palkowitz a Metilowitz dotčený, k faře místecké obrátíš...“.⁵ Přifaření obou obcí k faře v Místku pak bylo definitivně potvrzeno až roku 1584. „...Poněvadž manství Místko s Frýdlantem a jinými vesnicemi jeho m(ilo)st knížecí, pán pan Stanislav Pavlovský z Boží mi(l)o(s)ti biskup olomucký při prodaji panství Frýdeckýho panu Bartolomějovi z Vrbna sobě vymíniti a ku panství ukvaldskému připojiti ráčil, také za tů příčinů ves Palkovice a Motylovice tauto vymazány jsau, že se zase k faře místecké, jak prve od starodávna bývalo, od jeho mi(lo)sti knížecí, majíce již také tam kněze

² Wolný, Gregor: Kirchliche Topographie von Mähren III. Olmützer Erzdiöcese. Brünn 1859, s. 134-135. Wolný tamtéž uvádí, že kostel nechal kolem roku 1580 zbudovat a vysvětit olomoucký biskup Stanislav Pavlovský. Dle mého názoru se však nezakládá tato informace na pravdě, kostel byl patrně založen již dříve, za Stanislava Pavlovského mohlo dojít zřejmě pouze k přestavbě a dodatečné konsekraci.

³ ZAO, Olomouc, fond: Arcibiskupství Olomouc (dále jen AO), kniha č. 111a, nefoliováno. Zápis podobného znění je také v urbáři hukvaldského panství z roku 1581. Viz: tamtéž, fond: ÚŘAS, inv.č. 2253, sign. E I, fol. 217.

⁴ ZAO, Olomouc, fond: AO, kniha č. 111 a.

⁵ ZAO, Olomouc, fond: AO, inv.č. 92, sign. 19, fol. 99.

katolickýho, připojili...“.⁶ Zřejmě ještě v průběhu téhož roku byly biskupem jako náhrada k Rychalticím přifařeny obce Kozlovice, Lhotka a Myslík.⁷

U místecké farnosti jsou Palkovice evidovány také v soupisu příjmů všech farností Olomoucké diecéze, pořízeném na základě generální vizitace z roku 1582, provedené vizitátory olomouckým kanovníkem Petrem Illicinem a jezuitou Václavem Šturmem.⁸ Zápis týkající se dávek ze vsi Palkovic zní následovně: „...*Regestum rerum eccl(es)ia filialis in Polkowitz et proventuum, qui ex ea villa proveniunt ad parochum in Místko... It(em) knězovi do Místka (j)sme dávali rok od roku kur 24, dřev 14 fůry a peněz 5 grošů bílých. A za to nám kněz v kostele našem čtyrykrát v roce odsluhoval a za křtem i se všemi potřebami (j)sme do Místka ku knězovi chodili...“.⁹*

Založení kostela bylo vždy svázáno se zajištěním kostelního jmění, z něhož se financovalo jeho udržování. Takový majetek byl nazýván také záduším (bona, dotatio fabricae). V 16. století ve venkovském prostředí sestávalo kostelní jmění zejména z polností a luk, jejichž pronájmem byly získávány prostředky na údržbu

⁶ ZAO, Olomouc, fond: ÚŘAS, inv.č. 2253, sign. E I, fol. 218.

⁷ Dne 26. března 1582 psal biskup Pavlovský úředníku na Hukvaldech „...*abychom zase mohli míti těch dvau dědin Palkowitz a Metylowitz, které jsme k faře místecké od fary rychwaldské odjali a připojiti Kozlovice, obrátiti. A mohli by týž farář frankštátský bez tej dědiny se objíti a vychovati oznámíš...“.* Viz: ZAO, Olomouc, fond: AO, inv.č. 92, sign. 19, fol. 19. Další informace podává urbář hukvaldského panství: „...*a na místo jich (Palkovic a Metylovic) kozlovští, lhotští a myslíkovští od fary frankštátský, nemohúc farář frankštátský pro jiné vesnice a kostely, kterýchž ještě i s frankštátským šest má, odolati, odňali a připojili a k faře rychwaldské přivlastnili...“.* ZAO, Olomouc, fond: ÚŘAS, inv.č. 2253, sign. E I, fol. 218.

⁸ *Kniha zápisů z generální vizitace v roce 1582 se nezachovala v originále, ale v neúplném opise z konce 16. století. Její název zní: „...sequentium parochiauum proventus sunt excepti ex libro visitationum anno d(omi)ni MDLXXXII (1582) per doctorem Petrum Illicinum, canonicum olom(mucense)m et Venceslau Sturmii, soc(ietas) Iesu theologum, factarum, qui proventus ut parochiani quiq(ue) cora iisdem d(omi)nis visitoribus fassi sunt, sic hoc in libro consignatur, ad futura memoria...“.* Viz: ZAO, Olomouc, fond: Arcibiskupská konzistoř Olomouc (dále jen ACO), kniha č. 146 a.

⁹ ZAO, Olomouc, fond: ACO, kniha č. 146 a, fol. 34.

kostela. Také palkovický kostel byl při svém založení obdařen „kostelní rolí“. V době konání zmíněné generální vizitace si však palkovická obec vizitátorům ztěžovala, že hukvaldský úředník Jaroš kostelu většinu této role odňal a platy z ní převedl do panských důchodů, čímž byly kostelní příjmy velmi omezeny. „...*Důstojní v Bohu Otcí velební páni preláti! Tak, jakž jest nám poručeno od našich velebností, abyste důchodní tolikéž co (j)sme faráři místeckému předešlých časův vydávali. Při tom co byste tak hotových peněz kostelních měli, tolikéž i coby od kostela bylo odjato, sepsáno našim velebnostem podali.*

Item nejprve byl k kostelu od starodávna lán roli, kterýž pro mory tak zpuštěn a zpuštěn byl, kterýžto potom lán roli nebožtík pan Jaroš, na on čas úředník na Hochvaldech, jest odjal a na panské platy lidem voddal, od kteréhožto lánů nepozústavil jenom kus lůčky, z kteréž dáváno každý rok kostelovi platu 9 grošů.

It(em) a my uznávajíc, že jest z tej laučky malý plat, přisadili jsme z takové laučky 23 grošů, kterýžto plat takový kostelovi od těch let počal vycházeti. Tolkéž jest jedna kráva kostelní, z kteréžto platu každý rok dávají kostelovi 8 grošů a takový plat počal vycházeti od šesti let a takž více platuův a důchodův k kostelu našemu odnikud nemáme.

It(em) peněz hotových a něco odkázaných na kostel jest toho všeho 9 zlatých a 6 grošů, z kterýchžto peněz korůhev máme zaplatiti a za ni dáti 3 zlaté a 9 grošů, kterůž nám již dělají...“. Palkovická obec ústy fojta a starších proto vizitátory žádala, aby vše oznámili biskupovi a doufala, že touto cestou dosáhnou nápravy. „...*Přitom vašich velebností prosíme, poniženě, poněvadž jste ráčili dobře viděti, kterak kostel náš dosti opuštěný jest, aby (j)ste se ráčili k jeho m(ilos)ti knížecí a pánu našemu nejmilostivějšímu přimluviti, aby zase k našemu kostelu tenž lán roli, kterýž jest od starodávna nadaný, zpuštěn a přivrácen byl, tak, abychom vždy majíc větší důchody ku kostelovi, mohli tím lépe kostel spravovati. Při tom také za radu vašich velebností prosíme z strany toho stavu, který jest kostel náš podtopen, takže nemůže na krchově štycha neb dvě rýdlem užiti, až hned voda jest, že nám*

v tom poradní byli ráčíte. Poníženě poddaní fojt a starší dědiny Polkovic...“¹⁰

Prosby palkovických se zjevně donesly až ku uším samého olomouckého biskupa Stanislava Pavlovského, který v roce 1584 rozhodl v jejich prospěch. Svému bratru, později velmi neoblíbenému hukvaldskému úředníkovi, Valentinu Pavlovskému nařídil, aby byla část dříve odňaté kostelní role kostelu v Palkovicích navracena. „...*Léta Páně 1584, od vysoce důstojného v Bohu Otcí knížete a pána, pana Stanislava Pavlovského, z Boží mi(los)ti biskupa olomůckého, jest nadáno a nyní i na budoucí časy puštěno obci palkovskej ku kostelu jejich a chrámu božimu kus ležící podle vsi, totiž z šíř od zahrady Svobodovy po dráhy a výhon místeckých a zděl od vody v vrchu Olešnej poznamená a kopce učiněné, tak, aby tíž palkovští z takového kusu všecky a všelijaké užitky k chrámu Božimu a ne na jiné obraceli a na dobré užitečné toho kostela palkovskýho nakládali a z toho pořádné počty každý rok, tak, aby tomu kostelu nic neucházelo, činiti mají, nyní i v potomních časích. Stalo se za urozeného pana Valentina Pavlovského z Pavlovic, ty časy auředníka a Ondřeje Fabiána, písaře důchodního na Aukvaldách...“¹¹*

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ ZAO, Olomouc, fond: ÚŘAS, inv.č. 2253, sign. E I, fol. 92.

VZNIK PANSKÉHO DVORA V SEDLIŠTÍCH

David Pindur

Hospodaření vrchnosti na dominikálních pozemcích prostřednictvím vlastních dvorů (nazývaných také vrchnostenské dvory, folvarky, panské dvory či režijní velkostatky) se řadilo k nezanedbatelnému zdroji příjmů z jednotlivých panství od 15. století až do roku 1848.¹ Nejinak tomu bylo i na frýdeckém panství. Mezi nejstarší panské dvory v dané oblasti patřil dvůr v sousedství města Frýdku a dvory ve Skalici a v Místku. Všechny tři jsou zmiňovány v nejstarším urbáři spojeného frýdecko – místeckého panství² z roku 1580.³ Urbář vznikl za účelem prodeje

¹ K počátkům vrchnostenských dvorů ve Slezsku do poloviny 16. století viz Matějka, František: Feudální velkostatek a poddaný na Moravě s přihlédnutím k přilehlému území Slezska a Polska. Praha 1959; týž: Hospodářsko – sociální vývoj Slezska ve 14. – 16. století. In: Ostravsko do roku 1848. Ostrava 1968, s. 71 – 90. K vývoji velkostatku v pobělohorském období srov. Šmerda, Milan – Crkovský, František: Slezsko a Ostravsko v letech 1620 – 1742. In.: Ostravsko do roku 1848. Ostrava 1968, s. 123 – 144; Šmerda, M.: Těšínsko před povstáním v roce 1766. Ostrava 1962; Korta, Waclaw: Historia Śląska do 1763 roku. Warszawa 2003.

² Toto panství vzniklo roku 1402 přikoupením moravského místeckého léna těšínskými knížaty a jeho přičlenění ke slezskému Frýdecku, které bylo knížaty zastavováno nejrůznějším držitelům až do roku 1573, kdy bylo frýdecko – místecké panství prodáno těšínským knížetem Václavem III. Adamem ze 36 tisíc zlatých bratrům Matyáši a Jiřimu z Lohova. Viz Žáček, Rudolf: Pobeskydí od husitství do Bílé hory. Frýdek – Místek 1986, s. 30 – 31; nejnověji Pindur, David: Těšínsko za vlády piastovského knížete Kazimíra II. (1477 – 1528). In: Práce a studie Muzea Beskyd – společenské vědy 14, 2004, s. 36; s. 56 – 57. Dne 18. srpna 1584 byla dalším majitelem, olomouckým biskupem Stanislavem Pavlovským z Pavlovic, frýdecká (slezská) část prodána za 28 tisíc zlatých prodána hraběti Bartoloměji Bruntálskému z Vrba na Markvartovicích a místecká (moravská) část trvale inkorporována k biskupskému panství Hukvaldy. Viz Archiwum Państwowe w Katowicach, oddział w Cieszynie (dále jen APC), fond Zbiór dokumentów pergaminowych i papierowych, sign. 103.

³ Urbář se dochoval ve dvojím vydání, českém a německém, obojí je uloženo v Zemském archivu v Opavě (dále jen ZAO), pobožce v Olomouci (dále jen Olomouc), fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž, inv. č. 2255. Na základě komparace znění obou verzí vznikla edice tohoto významného pramene, z níž byly přejaty i citace znění urbáře z roku 1580 pro tento článek. Viz

tohoto slezsko – moravského dominia, jež zamýšlel jeho majitel Jiří z Lohova. Kupujícím se stal dne 7. listopadu 1581 olomoucký biskup Stanislav II. Pavlovský z Pavlovic.⁴ Podle tohoto urbáře byl frýdecký panský dvůr ležící za hradbami města rozdělen na tři pole. Je zde však konstatováno, že by mohl zabírat mnohem větší plochu díky pozemkům, které mají v pronájmu frýdečtí měšťané. Ve dvoře se chovalo 40 ks „*rohatého dobytka*“, 36 prasat, drůbež bylo možno chovat dle potřeby neomezené množství. Přezimovat v něm mohlo až 600 ovcí. Ke dvoru náleželo veliké množství luk, haltýře a rybníčky pro potřeby zámecké kuchyně, z nichž dva ležely u Frýdku. Plodových rybníčků bylo celkem deset, z toho tři u města a sedm ve vesnicích panství.⁵ Panský dvůr ve Skalici byl rozdělen také do tří polí. Mohlo se v něm chovat „*24 krav dojných a tak mnoho jalového dobytka, svini, husí, slepic může chovati, co jeden chce. Kdyby ten folvark namísto zpraven a opraven byl, může jistotně v něm 1 000 ovec svobodně přes zimu vychovati i něco patrného vysaditi*“.⁶ Urbář popisuje také folvark u městečka Místku, k němuž byli vázáni povinnostmi místečtí měšťané.⁷

Sobotík, Bohumil – Grobelný, Andělín (ed.): Urbář panství frýdecko – místeckého z r. 1580. Opava 1953. Podle urbáře se na panství nacházelo ve frýdecké části: město Frýdek a vsi Lískovec, Sedliště, Bruzovice, Pazderna, Dobrá, Vojkovice, Nošovice, Nižní Lhoty, Vyšní Lhoty, Raškovice, Skalice, Janovice, Lubno, Baška a Staré Město. V místecké části to bylo městečko Místek a vsi Sviadnov, Kunčičky, Hodoňovice a Frýdlant.

⁴ Německý opis kupu panství biskupem Pavlovským viz APC, fond Komora Cieszyńska (dále jen KC), sign. 1946, pag. 25 – 32. Nejpodrobněji k držbě panství Lohovskými a posléze Pavlovským viz Pitronová, Blanka: Frýdecké urbáře z let 1580 a 1583 a jejich význam při majetkových změnách na panství. Slezský sborník 54, 1956, s. 95 – 109.

⁵ Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 25.

⁶ Tamtéž, s. 43. Za biskupa Pavlovského byl skalický dvůr celkově opraven a byl sepsán podrobný inventář jeho majetku a výnosů. V roce 1583 byl jeho roční výnos stanoven na 300 rýnských zlatých. ZAO, Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc (dále jen AO), inv. č. 2219, sign. Temp 88, č. k. 481.

⁷ Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 49 – 50. Biskupův bratr Valentin Pavlovský, správce panství frýdecko – místeckého a hukvaldského, se snažil již od roku 1583 připojit k místeckému folvarku zahrady frýdeckých měšťanů Kryštofa a Macka Kuchaře, ležící za řekou Ostravicí na moravské straně, což se mu i přes jejich silný odpor na jaře roku 1584 povedlo. ZAO, Olomouc, fond AO, inv. č. 2219, sign. Temp 88, č. k. 481, fol. 11 – 16; fol. 375 – 377.

Robotování na všech těchto panských dvorech byli zproštěni volní (tj. svobodní) fojti, kterých bylo dohromady 14 a volní sedláci, kterých bylo 18. Ostatní poddaní „*sú povinni podle vyměření každé vsi role na folvarcích panských při času náležitém pořádně dělati a spraviti i zasíti a obilé všecko do stodol panských svésti zežavše. Všakž má vrchnost semenem opatřiti ty folvarky. Těž sú i v stodolách povinni obilé ukládati a všecko hospodářství časně zdělati. Jestliže by pak ti folvarkové se přičinili, aneb jich se více vysadilo, jakž pak to všecko se snadně učiniti může, musela by vrchnost jiný pořádek učiniti, takže by se muselo ke každému folvarku 4 vsi obrátiti, který by na těch folvarcích dělaly a jich spravovaly, a tak se to snadně spraviti moci bude*“. Všichni poddaní byli také povinni sekát panské louky, a po shrabání svážet veškeré seno i otavu do panských dvorů. Podle urbáře bylo starou povinností vrchnosti jim za posečení trávy na některých konkrétních lukách a dovoz sena z nich darovat „*achtel piva řídkého a jednu kozu aneb barana dáti jim zabíti*“. Fojti z jednotlivých vsí měli dvory hlídat, v případě potřeby zajistit opravy a dbát na řádné vykonávání roboty na dominikálu. Mlynáři a tesaři byli vázáni povinností opravovat a udržovat střechy panských dvorů, k čemuž jim musela vrchnost zajistit potřebný materiál (dříví, šindely, hřebíky aj.). Poddaní museli udržovat v pořádku všechny ohrady a ploty okolo panských dvorů i jejich pozemků a dovážet dříví na otop.⁸

Ačkoliv se tento urbář nezmiňuje o existenci panského dvora v Bruzovicích, dle jiných pramenů spadají počátky jeho existence minimálně již do poloviny 15. století. Poprvé je zmíněn v listině těšínského knížete Václava I. ze dne 2. července 1458 pro volný selský grunt poddaného Václava z Bruzovic, v níž mu kníže daroval „*roli, jakuož nám přináleží od folvarku a k tomu tou půščí, kteráž jmenovaná jest Rogatovská...*“.⁹ Také bruzovská farní

⁸ Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 61 – 62.

⁹ APC, fond KC, sign. P – 17. Jedná se o doslovný opis listiny v konfirmaci hraběte Františka Eusebia z Oppersdorfu pro poddaného Juru Stacha ze 3. března 1669. Tato listina byla posléze konfirmována s doslovným opisem 20. října 1708 hrabětem Františkem Vilémem Pražmou z Bílkova a 4. září 1748 jeho synem Janem Nepomukem. Viz Státní okresní archiv ve Frýdku – Místku (dále jen SOKA

kronika zaznamenává v obci dvůr v soupise ročních desátků, který sepsal farář Matěj Polonus roku 1506. Folvark platil faře ročně 10 věrtelů žita (tj. rži) a stejnou dávku ovsa. Stejný pramen přináší zmínky o panském dvoru v Bruzovicích také z konce 16. století.¹⁰

Pravděpodobně velmi starého založení byl i dvůr v sousedních Sedlišťích.¹¹ Je uváděn v citovaném soupisu ročních desátků bruzovské farnosti z roku 1506, k níž byly Sedlišťe přiřazeny. Mezi dávkami devatenácti osedlých sedlišťských farníků je uvedeno, že „*těž v této vsi Mathus na folvarku 14 (věrtelů žita) dává...*“.¹² Ve frýdecké městské knize tzv. „zelené“, vystupuje roku 1551 jako svědek ve skupině šesti poddaných ze Sedlišť, kteří potvrdovali osvědčení o poutivém původu Kuby Kuchaře z téže vsi před městskou radou ve Frýdku, jistý „*Matuš folvarčný*“.¹³ Sedlišťský dvůr je zachycen také v urbáři z roku 1580. Tehdy jej měl v držbě Tomek Dzibel (Debel, Dibel).¹⁴ V Sedlišťích se v inkriminovaném roce nacházelo celkem 27 osedlých poddaných, z toho byli dva

ve Frýdku – Místku), fond Archiv obce Bruzovice, inv. č. 1; inv. č. 6. Srov. Pindur, David: Listiny k dějinám Bruzovic ve fondech Státního archivu v Cieszyně. Těšínsko, 2004, č. 4, s. 12.

¹⁰ SOKA ve Frýdku – Místku, fond Farní úřad Bruzovice (dále jen FúB), inv. č. 32, sign. VI, pag. 1; pag. 3. Podrobněji k bruzovskému dvoru v 16. století viz Valošek, Isidor: Bruzovice. Bruzovice 1970, s. 28; Pastrňák, Milan: Bruzovice 700 let. Bruzovice 2004, s. 39. Editoři urbáře z roku 1580 se domnívají, že vznik bruzovského horního dvora je záležitostí až agresivní hospodářské politiky rodu Bruntálských z Vrbna na konci 16. století a že vznikl zrušením dvou volenství. Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 14 – 15.

¹¹ Mezi základní literaturu k dějinám Sedlišť se řadí práce: Kroček, Miloslav: Z minulosti obce Sedlišťe. Těšínsko, 2001, č. 3, s. 1 – 10; týž: Fojti na frýdeckém panství II. Těšínsko, 2003, č. 1, s. 3 – 5; Fajkoš, Karel: Svědectví lužicko – srbské kolonizace aneb o jedné velmi staré obci na Těšínsku – o Sedlišťích. Těšínsko, 1968, č. 4, s. 7 – 9; Londzin, Józef: Kościoły drewniane na Śląsku Cieszyńskim. Cieszyn 1932, s. 300 – 310; Tengler, Ervín: 300 let dnešního kostela v Sedlišťích. Moravská Ostrava 1938 aj.

¹² SOKA ve Frýdku – Místku, fond FúB, inv. č. 32, sign. VI, pag. 2.

¹³ Rottek, Emanuel: Frýdecká epopěj I. Frýdek – Místek s. d., s. 95. Strojopis uložen v SOKA ve Frýdku – Místku.

¹⁴ „*Tomek Dzibel drží folvark, dodává platu na sv. Václava 1 fl. 8 gr., na sv. Jiří 1 fl. 6 gr., slepic 2, vajec 30, těž (ze) zahrady dává 2 gr.*“ Srov. Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 28. Z nově vykloučených rolí odváděl Tomek Dzibel (Debel) vrchnosti na jeden termín 4 gr. Tamtéž, s. 29.

volní. Farní kronika uvádí před rokem 1600 o jednoho osedlého méně.¹⁵

Ke zřízení nového panského dvora v Sedlišťích se odhodlal dne 12. července 1612 majitel frýdeckého panství Jan starší Bruntálský z Vrbna. Stalo se tak odkupem volenství od sedláka Jiříka Pešata¹⁶ v sousedství sedlišťského kostela Všech svatých a selského gruntu fojta Adama. V nejstarší pozemkové knize (tj. gruntovníci) obce Sedlišť se dochoval doslovný, česky psaný, opis této kupní smlouvy následujícího znění: „*Léta Páně 1612, 12 dně měsíce Juli v přítomnosti mnoho poctivých lidí stala se smluva dcelá a dobrovolná, v ničem neporušená, mezi Jeho mi(l)ostí urozeným pánem panem Janem starším Bruntálským z Vrbna na Frýdku a Neuhibly strany jedné a Jiříkem Pešatem strany druhé, a to taková, že jest dotčený Jiřík Pešat od sebe, erbův a potomkův svých prodal folvarček svůj ležící mezi fojstvtvím sedli(šť)ským po jedné i druhej straně se vším právem a příslušenstvím, jak od starodávna on i předkové jeho v užívání byli, počnúc od lesa panského sedli(šť)ského až po les mějský s olšinkú co za rybníčkem i horním i dolním, jak týž Pešat to v přítomnosti dědiny sedli(šť)ské pokazoval a vodil, s rolemi, rybníčky plodovými i neplodovými, lukami malými i velkými, chrastinami, olšinami a lipinami, od meze do meze, jak se jmény jmenovati může. Za kterýžto folvarček Jeho mi(l)ost pán s erby svými Pešatovi i erbom jeho osm set zlatých dáti ráčí, závdanku ihned Jeho mi(l)ost Pešatovi oddat ráčil tři sta zlatých, na léta při každým svatým Václavě po 20 R až do vyplacení sumy svrchupsané pokládati povinen, bude-li tj. v roku 1613 a na tu sumu při súdu Jeho mi(l)ost z lásky na roční ponižil*

¹⁵ SOkA ve Frýdku – Místku, fond FúB, inv. č. 32, sign. Vi, pag. 5. Jedná se o soupis naturálních desátků bruzovskému faráři za půl roku, který pořídil někdy v devadesátých letech 16. století farář Adam Vysocký, který dne 3. října 1599 obdržel frýdecké beneficium. Tamtéž, pag. 3.

¹⁶ V urbáři z roku 1580 je u Sedlišť uváděn pravděpodobně Jiříkův otec Jan Pešat, který vrchnosti odevzdával o sv. Václavu 1 florén 12 grošů 3 d., o sv. Jiří 10 gr. 5 d., 2 slepice, 2 věrtele ovsa a 10 hrstí lnu. Podle nového platu z vykloučených rolí také po 6 gr. o sv. Václavu a o sv. Jiří. Viz Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 28 – 29. Koncem 16. století odváděl Pešat faře v Bruzovicích jako jediný ze Sedlišťanů desátky v penězích, které činily půlročně částku 28 gr. Viz SOkA ve Frýdku – Místku, fond FúB, inv. č. 32, sign. Vi, pag. 5.

*Diblové staré, co Pešat povinen 10 R položiti, se uvolniti ráčil, však z těch 10 R srazil Jeho mi(l)ost má, jak Jeho mi(l)ost ne po 10 R, ale po 20 R jako ut supra pokládá, to míti ráčil. Též to sobě Jeho mi(l)ost pán znamenitě vy(j)menovati ráčí, že ze služby týž folvarček na malé aneb na dík v čemkoli nařknut byl aneb k čemu právo míti se zkazil, povinen bude Jiřík Pešat i s erby svými přede všemi, ano jedním každým člověkem, to stále dostatečně nákladem svým všelijaké závady zamlívati, osvobozovati a Jeho mi(l)ost pána ve všem zastúpiti a najde-li se, co by ještě komukoli(v) týž Pešat povinen byl aneb toho folvarčku nedoplatil, připověděl to všecko doplatiti. Stalo se ut supra za úředníka Gregoriusa Turskýho m. p.*¹⁷

Hrabě Jan starší Bruntálský z Vrbna začal zbývající částku splácet podle kupní smlouvy hned příští rok 1613, kdy „*při súdě sedlským Jeho mi(l)ost pán ráčil Pešatovi položiti 10 R, které pohotově Pešat přijal*“.¹⁸ O rok později obdržel bývalý majitel gruntu od hraběte částku 20 rýnských zlatých, z nichž polovinu předal staré Diblové. Příští rok byl Pešat již mrtev a z obvyklé částky dvaceti rýnských zlatých obdržela polovinu Diblová a druhou polovinu sirotci po Jiříkovi Pešatovi. Hrabě od nich odkoupil také dědická práva na volenství.¹⁹ Roku 1617 platil Bruntálský 10 rýnských pouze staré Diblové, o rok později dcerám Jiříka Pešata Maruši a Doře na výlohy za pohřeb Diblové. Bývalé Pešatovské volenství bylo zcela doplaceno 9. ledna 1619. „*Léta Páně 1619 9 Januari Jeho milost ráčil položiti za folvark 10 R. Jeho mi(l)ost pán ráčil tu všecku sumu, totižto 800 R, vyplniti a dokonce všecko doplatiti ráčil, takže synové, dcery po n. Pešatu za dosti vzali a splaceni jsou, což i před právem úplným sedli(št)ským sú totiž erbové Pešatové přiznali a svobodú ručili pod pokutú 200 R červených dukátív Václavem Procházkú*

¹⁷ ZAO, fond Sbirka pozemkových knih - Velkostatek Frýdek (dále jen SPK – VF), sign. G 659, fol. 43.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ „*Léta 1615 ráčil Jeho mi(l)ost od všech těch sirotkúv Pešatovských od Maruše, Doroty, Mikuláše, Jana, od Jiříka, od Jakuba, od Káče, od Adama, od Václava, od Anny, od Matěje zkúpiti 410 R Jeho mi(l)ost dáti ráčil 115 R*“. ZAO, fond SPK – VF, sign. G 659, fol. 43.

a Janem Špetlů z Bruzovic. N. B. (Nota Bene) Přišlo na 11 dílův po 11 R 13 gr. 1 hl.“.²⁰ Jedná se o poslední zápis u tohoto statku, nyní nového panského dvora, v sedlišťských pozemkových knihách. Naskytá se otázka, nakolik byl prodej poměrně výnosného a bohatého Pešatova selského volenství dobrovolný a nakolik se jednalo o dravou snahu vrchnosti o vlastní hospodaření, kterou byli Bruntálští pověstní²¹ a která se zcela naplno projevila za dalších majitelů panství – hrabat Oppersdorffů. O déle trvajícím napjatém vztahu rodu Pešatů s vrchností, zosobněnou v tomto případě Bartolomějem Bruntálským z Vrbna, leccos vypovídá hraběcí listina z 28. srpna 1604.²² Touto listinou hrabě pronajal sedlišťské obci v čele s fojtem tři skotně (tj. pastviny) a „*těž kúsky země při rybníčkách Pešatovských, které tenž Pešat (nemajíce k tomu žádného práva a ničím ukázati nemohl) užíval od šesti let, sobě přivlastniti chtěl*“. Hrabě daroval nejprve všechny tyto pozemky sedlišťskému kostelu a posléze je pronajal obci s podmínkou řádného placení jednoho rýnského zlatého osmnácti grošů ročně na opravu kostela nebo pořízení nezbytností ke sloužení mší svatých. Prodej gruntu se za těchto okolností jeví jako vynucený, pro tento fakt svědčí také vysoký počet Pešatových dětí, z nichž některý syn by se stal bezesporu dědicem.

Urbář frýdeckého panství z roku 1636 nám umožňuje učinit si první konkrétnější představu o novém panském dvoře v Sedlišťích.²³ Folvark byl vystavěn ze dřeva, měl světnici, stodoly a jiné hospodářské budovy. V té době se v něm chovalo 30 dojných

²⁰ Tamtéž, fol. 44.

²¹ Podrobněji viz Žáček, R.: c. d., s. 35 – 36; Sobotík, B. – Grobelný, A. (ed.): c. d., s. 14 – 15.

²² ZAO, fond Urbáriální komise slezská v Opavě, poř. č. 168. Jedná se o opis konfirmace původního privilegia hrabětem Janem Nepomukem Pražmou z Bílkova 29. srpna 1748. Opis vystavil Královský úřad v Opavě 2. dubna 1782. Srov. také Vychodil, Josef: Farské chalupy. Selský archiv 3, 1904, č. 2, s. 77 – 80.

²³ ZAO, fond VF, inv. č. 2, sign. A – 170. Zachovala se naprosto shodná verze tohoto urbáře, přeložená do němčiny, z roku 1641. Viz ZAO, fond VF, inv. č. 3. Podle urbáře z roku 1636 měly Sedlišťe roku celkem 26 osedlých poddaných (tj. usedlostí), z toho tři byli volní (sedláci Jiřík Bezruč a fojt Adam, zahradník Jura Bumbala), selských gruntů bylo 19 a zahradnických 7. ZAO, fond VF, inv. č. 2, sign. A – 170, fol. 17 – 22.

krav, 40 jalovic, 30 prasat, 30 slepic, 20 hus, 15 kachen a 300 ovcí. Ozimu se vysévaly dva maldry a osm štvrtní žita a pšenice, jaří potom po pěti maldrech žita i pšenice. Ke dvoru náležely tři zahrady, z nichž dvě byly ovocné „v nichž jest štěpoví pěkného dvě, tráva se krávám užívá“. Dále to byly čtyři louky, z nichž se dalo nasušit celkem 47 fůr sena, a sedm rybníčků, z nichž šest bylo plodových, ze sedmého, který se nacházel ve vsi v sousedství selského gruntu Jakuba Kubici, se brala tráva pro dobytek. Sedlišťský mlynář Václav, jehož grunt je v urbáři klasifikován jako zahradnický, měl povinnost do panského dvora dovážet semena k setí a „při dvoře co potřeba sekyrů opravit“. K sedlišťskému dvoru příslušeli také osedlí z nedalekých Kaňovic. Museli vykonávat třicet dní pěší roboty ročně, jelikož byli všichni klasifikováni jako zahradníci. Hofeři²⁴ ze Sedlišť a Kaňovic byli vázáni povinností „při folvarku pleti a co se jim poručí okolo přediava dělati, na řezače ročně po 9 gr. dáti“.²⁵

Vrchnost byla naopak povinna ve svátek Všech svatých, kdy se v Sedlišťích slavila pouť, pohostit v budově panského dvora bruzovského faráře a žáka²⁶ obědem a pivem, což ji každoročně vyšlo na 2 rýnské zlaté a 18 grošů.²⁷

Urbář z roku 1636 nabízí srovnání také s panským dvorem (tzv. horním) v sousedních Bruzovicích. Ten byl zbudován rovněž ze dřeva s obytnými místnostmi v prvním patře, v jeho areálu se nacházely dřevěné stodoly, chlévy a jiné potřebné budovy. Chovalo se v něm 35 dojných krav, 50 jalovic, 50 prasat, 30 slepic, 20 hus, 15 kachen a 550 ovcí. Ozimu se vysévalo dva čtyři maldry a šest štvrtní žita a pšenice, jaří šest maldrů téhož. Ke dvoru patřily dvě ovocné zahrady (tzv. štěpnice), celkem pět luk, z nichž se dalo svést 86 fůr sena. Dále tři plodové rybníčky s názvy Rukáv, Kapsa

²⁴ Hofer (také komorník, podruh) = neosedlý poddaný, samostatně ekonomicky soběstačný, žijící s rodinou v nájmu u osedlého poddaného. Hofeři doplňovali svou práci potřebu pracovních sil všude tam, kde to panství potřebovalo. Viz Krofta, Kamil: Dějiny selského stavu. Praha 1949, s. 153.

²⁵ ZAO, fond VF, inv. č. 2, sign. A - 170, fol. 20 – 21; fol. 34 - 35.

²⁶ Žák (lidově žok, scholaris, scholiarcha) = správce venkovské školy. Viz Adamus, Alois: Dějiny školství na Těšínsku I. Moravská Ostrava 1926, s. 7.

²⁷ ZAO, fond VF, inv. č. 2, sign. A - 170, fol. 118.

a Travný. Bruzovští sedláci byli k panskému dvoru vázáni koňskými robotami, také museli dle potřeby svážet seno a každý odevzdával jednu štuku přize za rok. Zahradníci museli vykonávat pěší roboty a příst půl štuky přize ročně. Hofeři měli naprosto stejné povinnosti jako v Sedlištích. Také zahradníci, chalupníci a hofeři z obce Pazderny museli robotovat na bruzovském folvarku. Roční příjmy bruzovské fary z tohoto dvora činily po jedné štvrti žita, pšenice a ovsu.²⁸

Záměrem tohoto drobného příspěvku bylo objasnit genezi hospodaření vrchnosti na dominikálu v obci Sedliště s maximálním využitím nejstarších dochovaných písemných pramenů z 16. a první poloviny 17. století, které se vztahují k dané problematice. Závěrem je možno ocitovat obecné robotní povinnosti poddaných k panským dvorům na frýdeckém panství podle urbáře z roku 1636. „*Poddani v tomž panství jsou povinni, kteří koně mají a sedláci jsou, předně na folvarcích zemi zvrhnúti, zhákovati. Hnoje vyvézti. Zorati, zaseti. Požici neb posécti, do stodol svěsti, louky kliditi. ...Tuž pak zahradníci, co by se jim pěší roboty vedle sedlákův kázalo, vše bez záplaty vykonati...*“.²⁹

²⁸ Tamtéž, fol. 29 – 30; fol. 38. Srovnání urbaniálních zápisů s dalšími dvěmi folvarky na panství, které se nacházely ve Frýdku a ve Skalici viz Žáček, R.: Urbář panství frýdeckého z roku 1636. Těšínsko, 1995, č. 3, s. 1 – 4.

²⁹ ZAO, fond VF, inv. č. 2, sign. A – 170, fol. 117. Údaje o stavu sedlišťského dvora a téměř nezměněných povinnostech poddaných vůči němu v období po třicetileté válce přináší česky psaný urbář panství z roku 1664. Viz ZAO, fond VF, inv. č. 4, sign. A – 171, fol. 39 – 41. V té době už na panství existovalo celkem pět panských dvorů, protože vrchnost zřídila v Bruzovicích nový dvůr (tzv. dolní) ze selského gruntu zběhlého fojta Šimona Mojžiška. Srov. Valošek, I.: c. d., s. 28 – 31; Kroček, M.: Fojti na frýdeckém panství. Těšínsko, 2002, č. 4, s. 4. Téhož roku vznikla rozparcelováním nového nerentabilního folvarku mezi Frýdkem, Bruzovicemi a Dobrou ves Nové Dvory (později Panské Nové Dvory) s pěti chalupnickými usedlostmi. Viz ZAO, fond VF, inv. č. 4, sign. A – 171, fol. 206 – 207; ZAO, fond SPK - VF, sign. G 525, fol. 3 – jedná se o nejstarší pozemkovou knihu Panských Nových Dvorů, psanou od roku 1668. V literatuře srov. Mikoláš, Jaroslav Ludvík: 300 let Panských Nových Dvorů na Frýdečku. Těšínsko, 1965, č. 15, s. 27 – 29; Žáček, Rudolf: Pobeskydí v letech 1618 – 1848. Frýdek – Místek 1992, s. 108.

SŇATKY OBYVATEL MĚSTA FRÝDKU V PRŮBĚHU 17. - 19. STOLETÍ

Radek Lipowski

Sňatek byl v tradiční společnosti nutným obřadem symbolizujícím uzavření manželství, což byl jediný společností uznávaný svazek muže a ženy, bez něhož založení rodiny bylo fakticky nemožné.¹ Život mimo rodinu pak znamenal život mimo společnost, nebo lépe řečeno na okraji společnosti (s výjimkou odchodu na církevní dráhu), protože rodina tvořila základní výrobní jednotku, ať ve městě nebo na vesnici. Opouštění rodiny sice nebylo řídkým jevem, ale ve valné většině šlo o jakousi migraci mezi rodinami, tzn. přechod z rodiny do rodiny, např. na vyučení. I služka, tovaryš nebo čeledín byli členy rodiny, takže takový přechod neznamenal automaticky ztrátu společenského zázemí. Do jisté míry právě nutností odchodu z vlastní rodiny se lišily západoevropské a východoevropské společnosti, na jejichž rozhraní (linie Petrohrad – Terst) ležely i české země. V západní Evropě převládala jednoduchá rodina, kterou tvořili rodiče se svobodnými dětmi (popř. čeledí) a ve které se uplatňovala instituce výminku, na východě se naopak prosadila složená (komplexní) rodina, tvořená několika rodinnými jádry pod společnou autoritou nejstaršího člena. České země patřily v tomto směru v zásadě do západní Evropy.² Například na děčínském panství se v polovině 17. st. vyskytovaly jen tři domácnosti s východním charakterem kombinující laterální i lineární uspořádání a spolu s tzv. joint families³ tvořily všehovšudy 6,25 % celkového počtu domácností.⁴

¹ DOKOUPIL, L. - FIALOVÁ, L. - MAUR, E. - NESLÁDKOVÁ, L. Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století. Praha: Sociologický ústav AV ČR v Praze, 1999, s. 76.

² DĚJINY obyvatelstva českých zemí. Praha: Mladá fronta, 1996, s. 108-109.

³ *Obsahovaly alespoň dva laterálně uspořádané manželské páry téže generace.* Blíže viz HORSKÝ, J. - SELIGOVÁ, M. Rodina našich předků. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 36.

Sňatek mohl být uzavřen pouze v případě hmotného zabezpečení, což v západoevropské společnosti znamenalo vlastnit hospodářství. K odkázání majetku docházelo hlavně v měšťanském prostředí a mezi většími sedláky poměrně pozdě, takže sňatkový věk novomanželů býval vysoký.⁵ Podle Eduarda Maura znemožňovala málo výkonná ekonomika dostatečně živit staré lidi, a proto hospodáři oddalovali svůj odchod na výminek a až do josefínských reforem přejímal usedlost zpravidla nejmladší syn.⁶ Velmi podobný problém se projevoval také v Polsku, kde se ve velké míře vyskytovala tzv. „pustá hnízda“- bezdětné rodiny nebo samotné osoby obklopené často jen služebnictvem, protože děti bez šance zdědit hospodářství odcházely v dospělosti na službu jinam.⁷ Dědictví nejstaršího syna bylo v habsburské monarchii vyhlášeno teprve patentem Josefa II. ze 3. 4. 1787. V případě nedostatku mužských následovníků mohly uplatnit dědické právo také dcery, ale pouze prostřednictvím svých manželů.⁸

Důležitým instrumentem při uzavírání manželství byla sňateční smlouva, kterou sepisovali převážně snoubenci z bohatších rodin a zvláště vdovci, protože do nového svazku vnášeli značné materiální cennosti. Nejpodstatnější význam smlouvy spočíval na prvním místě v dohodnutí, co se stane s majetkem vneseným do manželství, jestliže po uplynutí roku a jednoho dne od sňatku nepřijde na svět dítě a zároveň jeden z manželů zemře. V takovém případě se většina majetku vracela rodině zemřelého,⁹ jako tomu

⁴ SELIGOVÁ, M. Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v polovině 17. století (Panství Děčín – sonda). In: Historická demografie (dále jen HD), č. 17, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1993, s. 121.

⁵ HORSKÝ, J.- SELIGOVÁ, M. Rodina našich předků... s. 62.

⁶ DĚJINY obyvatelstva českých zemí... s. 106.

⁷ KOPCZYŃSKI, M. Starość nie radość? Ludzie starzy na wsi kujawskiej schyłku XVIII stulecia. Zapiski Historyczne, r. 61, 4/1996, s. 60.

⁸ GRULICH, J. Zu ausgewählten Aspekten des Familien- und Lebenszyklus. (Ein Beitrag zur Geschichte des südböhmischen Landes im 17. und 18. Jahrhundert am Beispiel der Herrschaft Chýnov). In: HD, č. 20, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1996, s. 36-37.

⁹ KWAŚNY, Z. Rodzina chłopska na Śląsku w XVIII i pierwszej połowie XIX wieku – komunikat. In: Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, č. 49, Wrocław: Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, 1995, s. 61-62. Viz též

bylo vet smlouvě z roku 1683 uzavřené mezi mláďencem Janem, synem po nebožtíkovi Jakubovi Stoklasovi z Žermanic, a Annou, vdovou po frýdeckém měšťanovi Adamovi Baským. Paní Anna svého ženicha „... do všeho hospodářství, co pán Bůh jí požehnáti ráčí, připouští a hospodářem činí...“, ale „...kdyby pán Bůh všemohaucí do roku a do dne, ji, P.[aní] Annu, jakožto budaucí manželku, časnou smrtí bez příplodu povoláti ráčil, zase všechno ku gruntu připadnouti má, a kdyby takový grunt dnes nebo zajitra ku prodaji přišel, žádný jinší předkem, než děti, býti by nemohl.“¹⁰ Míňeny byly samozřejmě děti paní Anny z předchozího manželství. Otázka takovýchto dětí byla řešena ve sňatečních smlouvách vdovců a vdov velmi často, protože jejich pozice v nové rodině nebyla jasná. V roce 1739 se do Frýdku přiřenil vdovec z Moravské Ostravy Jiří Mališ, který „... k tomu divčeti svému, které novonevěsta za své vlastní přijímá přetkem qua maternam jedních třiceti rýnských vynímá“.¹¹ Podobně si pro své děti vymínila 30 rýnských také nevěsta, vdova Anča Piesniová, ale jako majitelka hospodářství si zajistila, aby „...pakliby ale po smrti obauch manželův ten grunt prodajem do cizích ruk přijíti měl, tehda mají dítky z druhého manželství Piesniovského do toho gruntu již prioritatis míti...“¹²

Poněkud jinak stanovili smluvní podmínky v r. 1680 Friedrich, syn frýdeckého měšťana Ondřeje Mrakavy, a Lidmilla, dcera příborského měšťana Ondřeje Boháče: „Kdyby pak on [ženich] od Pána Boha ... prostředkem smrti prv než panna nevěsta Lidmilla z tohoto světa povolán byl, tehdy tej samé panně Lidmille všecken statek jeho, který nyní má, aneb budúcně erbovati může, hned po smrti, budto spolu příplodu neměli, úpelně připadati bude.“¹³ Naprosto stejně se zavázala i nevěsta, které tato smlouva

KWAŚNY, Z. Rodzina chłopska w parafii Dobra w latach 1727-1758. In: Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI-XVIII wieku. Kultura życia i śmierci. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe *Semper*, 2001, s. 26.

¹⁰ Státní okresní archiv Frýdek-Místek, Archiv města Frýdek (dále jen SOKA Frýdek-Místek, AM Frýdek): Svatební a kupní smlouvy, inv. č. 505, k. 9.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

zajistila zřejmě značný majetek, protože o tři roky později se vdávala znovu, už jako vdova po Friedrichu Mrakavovi, s „panicem“ Christianem Rosenssprunkem, a „... *majice ona mladá paní nevěsta po neb.[ožtiku] svým manželu dcerku jednu jménem Annu v 1½ roku, tu on pan mladý ženich za své vlastní do statku svého (...) přijímá a bere*“.¹⁴ Možnost získání celého hospodářství bez podmínky zplodit potomka vyvěrala patrně z nedostatku dalších dědiců. Nasvědčovala by tomu i další část smlouvy mezi Friedrichem a Lidmillou: „*A vejš jmenovaný Andris Mrakava, jakožto otec, nastupujícím manželům hned od copulati jednich sto zlatých slezských hotových do hospodářství dává, i tak dlúho při svým stole, jak se jim líbiti bude, chovati slibuje. Než pokudž by téhož Andrise Mrakavu pán Bůh všemohaucí a jeho paní manželku připlodem požehnáti ráčil, a tak on (...) Friedrichovi synu svému padesáte zlatých slezských ze svého statku vyštípuje*“.¹⁵

Jak vidno, v hospodářsky nesnadném prostředí tradiční společnosti znamenala sňateční smlouva především vzájemnou dohodu o věnu, výbavě a dalších finančních závazcích. Zatímco Friedrich s Lidmillou si jako jediný vlastní, nespolečný majetek vyměnili toliko snubní šaty, tak Lidmilla si už v dalším sňatku zajistila 100 zlatých slezských pro osobní potřebu a ženich Christian slíbil nevěstě navíc v den svatby darovat 50 zlatých. Ještě složitější situaci měl výše zmíněný Jan Stoklasa: „*Vkaupil (?) jest grunt nadjmenovaný mladý ženich za Summu za jedno sto a patnácte zlatých sl.[ezských], na termín pak Sť Václavský (...) po štyroch zlatých sl. odkládati, a dítky podle možnosti vypraviti, jakžto cerky, jedné každé po jedné krávě napřed, a peřiny a šaty jim oddati povinen bude*...“¹⁶

Někdy bylo potřeba pojistit ve smlouvě nejen existenci nastávajícího manželství a případných potomků, ale také dalších členů rodiny, tzn. rodičů odcházejících na výminek nebo sourozenců, jejichž příbuzenský vztah k novému hospodáři ztrácel význam. V roce 1756 uzavřeli svatební smlouvu mládenec

¹⁴ Tamtéž.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

Šebestián Křesovský a panna Anna, pozůstalá po Josefu Švehelkovi. Ženich v ní přislubuje náchylnost a přívětivost až do smrti, nevěsta pak „... svému ženichovi, dá Bůch milému manželovi, zavodí svůj v čistoti zachovaný panenský věnec, k tomu všelkú manželskú lásku a upřímnost...“¹⁷ Ženichův otec Ondřej Křesovský „... zavodí svú chalupu ve všem všudy svobodnú a žádnému v ničem nezavadnú okrom jednoho Th.[olaru] Sl.[ezského], který Šebestián Křesovský v své přináležející místo při zápisu složití povinen bude, právem věna za summu třiceti pět Th. Sl. (...), pak ale po vyjití jednoho roku a dně takovú chalupu sobě za dědičnú zapsati dosvoluje, z kteréžto summy novoženich Šebestián Křesovský v tom roku otci svému na opravu světničky, kterou sobě za výminek i svej manželce až do obůch smrti salvíruje, 5 Th. Sl. složití povinen bude, přez který rok tych novoženichům v tejš chalupi při sobě míti přislubuje, shojíce (?) se desíti Th. Sl. z tej summy, ty sobě otec Andrys Křesovský ve své dispositi pozanechuje, ostatních pak dvacet Th. Sl. do vypelnění summy svej sestře Rozarii Křesovské, kdyžby do svého stanu přišla, v chotovosti složití povinen bude...“¹⁸ V případě brzké smrti obou rodičů měl Šebestián za těch 20 zlatých svou sestru živit, pokud by však „... se spolu srovnati nemohli, tehda po dložení [složení?] takových 20 Th. Sl. povinna bude sobě jinde místa chledati...“¹⁹ Podtržený text byl ve smlouvě nahrazen formulací: „... tehda pokavažby na panenské stolici sedela, tehda v tom výminku otcovským po jejich smrti svobodné meškání má, však ale výminek hospodárovi přináležet bude bez všehně náhradi sestře svej...“²⁰, což však pro Rozárku neznamenal oproti původní formulaci fakticky žádnou změnu.

Frýdecký měšťan Josef Chovanec svému synovi Josefovi ve svatební smlouvě zapsal šenkovní dům „... i ze vším majícím právem a příslušenstvím i zahradů při tom domě a tím kusem země v Kamencach na břehach ležící podle země P.[ana] Ignáca Piskořa z jednej, a podle země P. Rozehnalá strany druhej, i stodolu, a to

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

za sumu tři tisíce Rýnských Říšských [otec] zanechává...“, ale jen 1500 bylo uzavřeno v kupní smlouvě, zatímco zbylých 1500 rýnských „... na rovný díl z druhým synem Janem ve vším připůšťám a zaopatřenu činím, aby mezi sebou žádnéj roztržitosti a súdu neměli, nýberž v lásce braterské se podělili...“²¹ Otec si ovšem ještě na tři roky zajistil dům ke svobodnému užívání spolu s manželkou a stanovil výminek: „... tú světnicu na verchu a komoru v témž místě a huru nad túž světnicí, čtvrt sklepu a ten nový chlév od zahrady, a zahrady až do půl toho chléva od Panské zdi i ze sadem a šest záhonův v Kamencu, též čtvrt stodoly, a to až do obůch dvůch [rodičů] smerti...“²², poté měl výminek připadnout držiteli domu. Ženichův otec a matka nevěsty Magdalény, dcery po zemřelém Ondřeji Skulinovi z Dolních Soběšovic, se dohodli vyplatit 300 rýnských jako odstupné v případě smrti jednoho z novomanželů bez zanechání potomka: „...toliko to sobě vynímá jeho [ženichův] milý otec v příčině smerti, kdyby jeho, Jozefa, syna, Pán Bůh s toho světa povoláti ráčil (čeho Bůh uchovej) bes živého erba, jednych 300 Rr [rýnských říšských] za její manž.[elskou] lásku a upřímnost z jeho vjena jeho milý otec zavazazuje [zavazuje] se bes překážky dáti, a tak ona s tím i se svým věnem, co od svých rodičů má, od toho domu otci neb erbům jeho odstúpiti...“²³ bude muset. Podobně se tedy zavázala vyplatit stejnou částku nevěstina matka ženichovi po smrti nevěsty, ale požadovala navrácení věna.

Svatební smlouvy nebyly ovšem nezauzitelné. Svědčí o tom listina datovaná v Řepišťích 22. 11. 1725, jejímž autorem byl zdejší správce Josef Šromota, který měl svědčit v případě zpochybnění sňateční smlouvy čerstvě ovdovělé obyvatelky frýdeckého předměstí Anny Stiegelové. Příčinou ke zpochybnění byla opilost při smlouvě asistujících a podepsaných svědků: „*Weilen aber obbemelte Wiettib mich als eine gegenwärttig geweste Pershon (erhörendt das Wiederspiel derer in der Eheberednuß unterschriebenen Pershonen, als ob solche in einer gröst*

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

*Trunkenheit, unwiessent[lich] oben gedachte Eheberednuß, mit Ihren Nahm[en] und Zuhnamen bekräftiget haben sollen) ersuchet...*²⁴ Šromota však nebyl schopen tuto skutečnost potvrdit.

Uvedené příklady dobře poukazují na nutnost získání živnosti pro uzavření sňatku a tuto možnost měl většinou jen jeden potomek. Ostatní děti mohly nad něčím takovým uvažovat pouze v případě smrti sourozence, a tak jejich situace nebyla jednoduchá. Většinou skončili jako podruzi u svého sourozence nebo jinde. V podruží sice měli možnost také založit rodinu, ale jejich život poté probíhal ve velké bídě. Jestliže teprve smrt rodičů nebo jejich odchod na výminek umožnil dětem uzavřít sňatek, pak se ve společnosti pochopitelně vyskytovaly maximálně třígenerační rodiny, ale častěji spíše dvougenerační.

Sledované období 17. až 19. století bylo součástí delšího časového úseku, který se vykazoval řadou změn, jež prakticky přeházely celý společenský systém. Zasaženy byly všechny složky tradiční společnosti, a tedy i rodina. Sňatek do té doby znamenal nezměnitelný status vyjádřený slovy Ježíše Krista „co Bůh spojil, člověk nerozlučuje“. Opouštění manželů se ovšem vyskytovalo, a to častěji u mužů. Polský historik Cezary Kuklo prozkoumal případy vytištěné ve varšavských novinách v l. 1788-91. Ze 68 mužů, kteří opustili své zákonné manželky, byli 42% šlechtici, 35% měšťané a 23% rolníci. Většinou šlo o méně zámožné osoby, šlechtici byli často vojáky.²⁵ Žen, které opustily své manžely, bylo 10 (ohlášených případů!). Většinou šlo o poměrně mladé dívky, jejichž manželství trvalo jen krátce, přičemž u některých se jednalo zřejmě o útěk z důvodu psychické nemoci. Ale například v kalvínské Ženevě bylo zjištěno masové opouštění mužů ženami po r. 1765. Přitom ženevské městské právo trestalo muže za opuštění ženy, avšak nepředvíдалo tresty pro ženy, poněvadž

²⁴ Tamtéž.

²⁵ KUKLO, C. Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. Studium demograficzno-społeczne. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 1998, s. 155-156.

zákonodárci 16. století i pozdější si něco takového prostě vůbec nedokázali představit.²⁶

Absolutní počty sňatků a hrubá míra sňatečnosti

Ve frýdeckých matrikách byly sňatky vedeny od r. 1654, nicméně až do r. 1683 jsou zápisy pro solidní demografickou analýzu prakticky nepoužitelné. V prvních letech po započetí se zapisováním byla úroveň vedení matriky zřejmě dobrá, ale už pro léta 1659-1663 záznamy chybí, ačkoliv několik jednotlivých údajů o vykonaných sňatcích bylo vepsáno do matriky křestní. Jejich počet byl však velmi nízký, což rozhodně nelze připsat krizovým výkyvům. Podobně schází záznamy za léta 1672-1682. Poté již sice k větším výpadkům nedošlo, ale i tak je potřeba brát záznamy s rezervou. Hned k roku 1683 byl čtyřikrát zapsán k určitému datu pouze ženich²⁷, přičemž často se objevilo jen samotné datum. Takovéto zápisy nemohly být pro svou nedostatečnost do souhrnů započítány.

Ve značné míře ovlivnil výsledné souhrny „*locus*“ (místo), tzn. obec, ze které novomanželé pocházeli. Do frýdeckých matrik byli zapisováni příslušníci z celé farnosti, která zahrnovala kromě samotného města Frýdku také Staré Město, Lískovec a Nové Dvory. Pro Staré Město byl sice zvlášť veden *index copulatorum*, ale pouze do r. 1669, a navíc se několik záznamů patřících spíše do Starého Města objevilo mezi frýdeckými zápisy. Pochopitelně musely být sňatky z ostatních obcí, tj. z Lískovce a ke konci století také z Nových Dvorů, vedeny ve frýdeckém indexu, což v případě nekvalitního zápisu *mista* nutně vedlo ke zkrácení výsledných údajů. Do konečného součtu nebyly proto započítány sňatky, u nichž bylo jasně zapsáno, že nevěsta pocházela ze Starého Města, Lískovce nebo Nových Dvorů, protože sňatky se nejčastěji odbývaly v místě bydliště novomanželky. Podobně byly vyřazeny

²⁶ Tamtéž, s.158-159.

²⁷ Ke 2. únoru zapsáno jen „Andrys“, ke 14. únoru „Jan Stoklasův“, ke 30. září „Pan Jan Zadubský Leitenandt“ a ke 22. říjnu „nějaký voják“. / Zemský Archiv v Opavě (ZAO), Sběrka matrik Severomoravského kraje (SMSK), Římskokatolická fara Frýdek (ŘKFF), inv. č. 2858, sign. Fr-VII-1.

případy, kdy nevěsta pocházela odjinud, zatímco ženich z uvedených obcí. Naopak nemožno vyloučit sňatky, ve kterých figurovali oba novomanželé z obcí mimo frýdeckou farnost, protože nutno počítat s určitým procentem sňatků frýdeckých občanů vykonaných mimo Frýdek, a tudíž s určitou kompenzací. Započítány byly rovněž sňatky bez uvedeného *místa*, protože patrně nejčastěji nebylo zaznamenáváno u frýdeckých občanů.

Od r. 1700 byly ve Frýdku vedeny jednotlivé řady matrik zvláště, nicméně kvalitu zápisů to příliš neovlivnilo. Sice se již neobjevily výpadky v zapisování a také případy nedostatečných záznamů byly omezeny na minimum, avšak nadále zůstal problém *místa*. Za příklad může posloužit zápis z února 1700: „*Po trojnásobnej ohlášce vstoupil do stavu S[vaté]ho Manželství Kunrad Roßwurm, voják od kompanie Walderodiho s Maryannů, neb.[ožtíka] Jiřika Janička vlastní dcerků, praesentibus testibus Ondra Očko a Franz Klausmann*“.²⁸ Určení *Frýdek* bylo zapisováno jen zřídka. Při sběru dat bylo tedy postupováno stejně jako ve výše uvedeném případě z let 1654-1699. Od r. 1732 se začaly objevovat záznamy, ve kterých nebylo *místo* uváděno přímo k jednotlivým novomanželům, ale k celému zápisu. Tento styl se ve větší míře prosadil od 60. let 18. století, kdy se zapisovalo do zvláštní rubriky „*Patria*“ (vlast), ale přesto až do r. 1784 byla analýza prováděna podle nevěsty. Rubrikový zápis *místa* převážil v matrikách po josefínských reformách, kdy již nebylo možno určit, zda údaje rubriky *patria* vycházely z místa bydliště ženicha či nevěsty. Zato se nepochybně zápisy zlepšily a objevily se poprvé údaje o věku snoubenců.

Velké množství novomanželů mělo uvedeno jiné *místo* než Staré Město, Lískovec, Nové Dvory nebo Frýdek. Už v druhé polovině 17. století se na tom podílely ve velké míře služebné, které přicházely do města za prací i z vesnic mimo farnost. Bylo obvyklé, že část osob zaměstnaných v městských službách uzavírala manželské svazky ve městě, a poté se vracela do rodných

²⁸ ZAO, SMSK, ŘKFF, inv. č. 2867, sign. Fr-VII-10.

obcí.²⁹ Avšak zejména po založení poutního chrámu Navštívení Panny Marie se procento sňatků „cizinců“ zvýšilo, což se bezpochyby projevilo na vzestupné tendenci počtu uzavřených manželství ve Frýdku. Jestliže ještě ve čtyřicátých letech 18. st. se úhrn sňatků pohyboval pod 100, pak v následujících pětiletích už nikdy pod tuto hranici neklesl (viz tab. č. 1). Přitom v letech 1654-1750 se frekvence sňatků k této úrovni přiblížila pouze v první polovině 80. let 17. st., kdy bylo za tři roky zaregistrováno 82 sňatků, ale nutno upozornit, že za celé období byl zaznamenán jen jeden sňatek evidentně nepatřící do Frýdku, nýbrž do Starého Města. Až v nezvyklé míře se však na tom podílely druhé sňatky, což by nasvědčovalo nějaké demografické krizi. V roce 1683 byl skutečně zaznamenán vysoký počet zemřelých, a to dospělých obyvatel, a ačkoli znovu nelze s určitostí tvrdit, že část zemřelých nepatřila do jiných obcí, přesto se vysoká úmrtnost nepochybně podepsala na zvýšeném množství druhých sňatků v letech 1684-1685. Ostatně podobný vývoj je možno sledovat rovněž v Čechách po demografické krizi způsobené morem v r. 1680, který Moravu a Slezsko zasáhl poněkud později a v menší míře, přičemž i zde bylo patrné zvýšení počtu sňatků.³⁰

Kromě epidemií ovlivňovaly počet uzavřených manželství rovněž ekonomické potíže. Nepřímá úměra platila mezi množstvím sňatků a úrovní cen.³¹ Do doby slezských válek způsobovaly největší hospodářské škody požáry. Na křivce počtu sňatků (viz graf č. 1) je dobře patrná sestupná tendence na konci 17. a počátku 18. století. Příčinou byly požáry z let 1688 a 1702, které způsobily zadlužení frýdeckých občanů. Jestliže v osmdesátých letech 17. st. se průměrný počet sňatků pohyboval kolem 20 za 1 rok, pak v r. 1688 dosáhla četnost oddavek pouze 50% tohoto průměru.

²⁹ BASZANOWSKI, J. Przemiany demograficzne w Gdańsku w latach 1601-1846. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 1995. s. 202.

³⁰ DOKOUPIL, L. – NESLÁDKOVÁ, L.: K základním tendencím vývoje populace Moravy od třicetileté války do revoluce 1848. In: HD, č. 18, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 109.

³¹ KULA, W. Problemy i metody historii gospodarczej. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1963, s. 469.

Tabulka č. 1 - Počet sňatků ve městě Frýdku v pětiletých* úhrnech (1654-1848)

Období	I	II - v+s	II - s+v	II - v+v	II - úhrn	Celkem	Období	I	II - v+s	II - s+v	II - v+v	II - úhrn	Celkem
1654-1658	34	8	1	2	11	45	1761-1765	82	22	5	5	32	114
1664-1668	37	6	5	2	13	50	1766-1770	79	19	12	9	40	119
1683-1685	46	14	15	7	36	82*	1771-1775	77	18	11	7	36	113
1686-1690	59	4	13	3	20	79	1776-1780	98	24	7	11	42	140
1691-1695	38	10	6	3	19	57	1781-1785	95	23	11	4	38	133
1696-1700	33	4	1	0	5	38	1786-1790	119	34	10	8	53**	172
1701-1705	50	8	4	4	16	66	1791-1795	102	28	12	10	50	152
1706-1710	54	10	2	2	14	68	1796-1800	117	46	8	11	66**	183
1711-1715	48	14	2	5	21	69	1801-1805	98	18	19	11	49**	147
1716-1720	35	14	5	2	21	56	1806-1810	116	29	17	17	64**	180
1721-1725	65	17	14	2	33	98	1811-1815	97	25	11	14	50	147
1726-1730	51	13	6	4	23	74	1816-1820	93	30	17	11	58	151
1731-1735	62	23	7	6	36	98	1821-1825	94	18	11	10	39	133
1736-1740	41	31	7	6	44	85	1826-1830	139	14	16	8	38	177
1741-1745	45	14	7	10	31	76	1831-1835	133	29	16	9	55**	188
1746-1750	47	21	8	9	38	85	1836-1840	143	44	15	12	73**	216
1751-1755	91	10	10	7	27	118	1841-1845	141	44	16	12	73**	214
1756-1760	73	15	6	8	29	102	1846-1848	53	26	9	4	39	92*

Vysvětlivky: I – první sňatky, II – druhé a další sňatky, v+s – vdovec + svobodná, s+v – svobodná + vdovec, v+v – vdovec + vdova.

* Dvakrát byl použit tříletý úhrn (1683-1685 a 1846-1848), v prvním případě v důsledku chybějících dat. Pětileté úhrny byly zpočátku vybírány podle kvality zápisů.

**Započítány druhé sňatky, u kterých nebyl uveden stav jednoho ze snoubenců.

Po celá devadesátá léta se tato úroveň udržovala pod 10 sňatků za rok. Kritický byl v tomto směru rok 1699, kdy byly zaznamenány jen tři sňatky, ale tento počet byl patrně ovlivněn nedostatečnou registrací ze strany matrikáře.

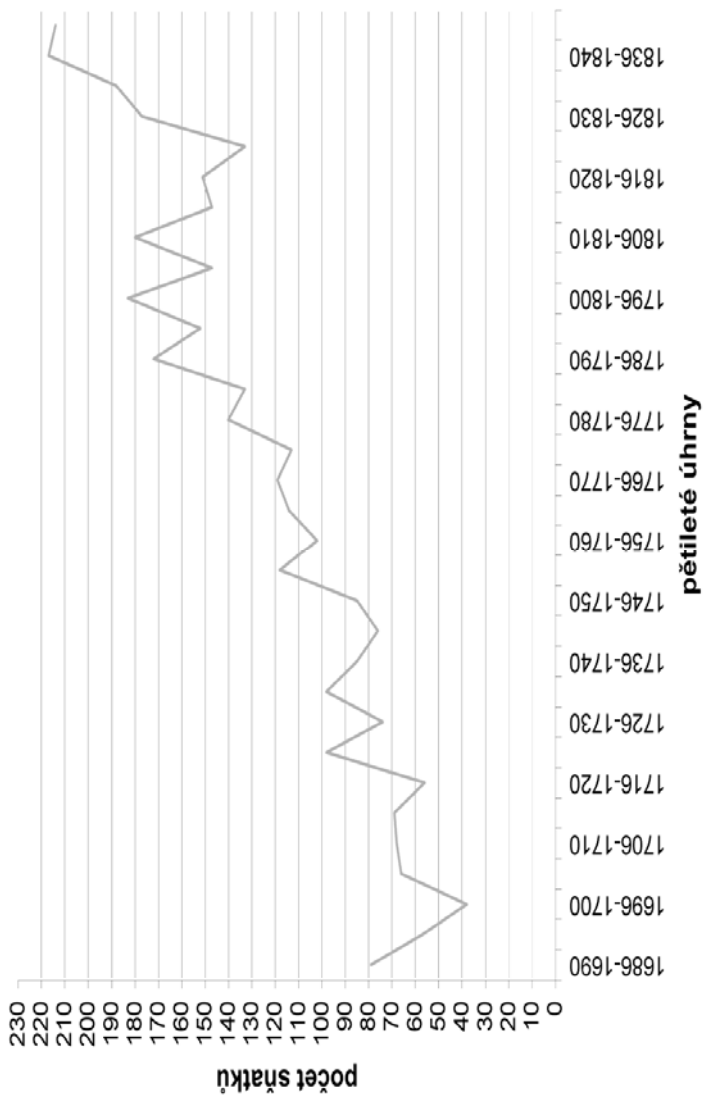
Prakticky celé pětiletí 1696-1700 se ve sňatečním indexu vyznačovalo velkými mezerami v datech a v r. 1699 skončily zápisy v září dvojným předepsáním formule: „*Po trojnásobnej ohlášce vstúpil do stavu S. manželství*“³², z čehož se dá těžko zjistit, zda do manželského stavu někdo skutečně nevstoupil. Podobná rozkolísanost počtu sňatků byla v 90. letech 17. století zaznamenána také například v moravském Pavlově, kde došlo k velkému poklesu hlavně v l. 1690, 1695 a 1696.³³

Poměrně nízký průměr 13 sňatků za rok v prvních dvou desetiletích 18. st. způsobil nejen požár v r. 1702, ale také poslední epidemie moru v letech 1713-1715. V následujících dvaceti letech nastoupila ve Frýdku ekonomická stabilizace, která vedla ke značnému růstu počtu sňatků, během něhož došlo k mírnému výkyvu v letech 1726-1730. Snad se jednalo o čistě statistický výkyv, protože ekonomickým potížím, ani demografickým krizím v tomto období nic nenasvědčuje. Naopak dobu poměrného klidu vystřídala v polovině 18. století etapa válek, především konflikty o Slezsko a sedmiletá válka. Zatímco ve dvacátých a třicátých letech průměrný počet sňatků dosáhl téměř 18 za rok, pak v l. 1741-1745 činil zhruba 15, přičemž v r. 1741 a 1742 bylo v celém Frýdku uzavřeno jen 11 manželství. Na množství sňatků působila především nejistota válečných let, méně již ekonomický dopad, protože po uzavření míru v r. 1742 se v následujícím roce počet sňatků znovu přiblížil 20, přičemž obnovení bojů r. 1744 způsobilo jeho opětovný pád. Podobný vliv měl průběh sedmileté války, kdy klesl počet uzavřených manželství na nejnižší úroveň v prvním roce války (1756) a také v r. 1762.

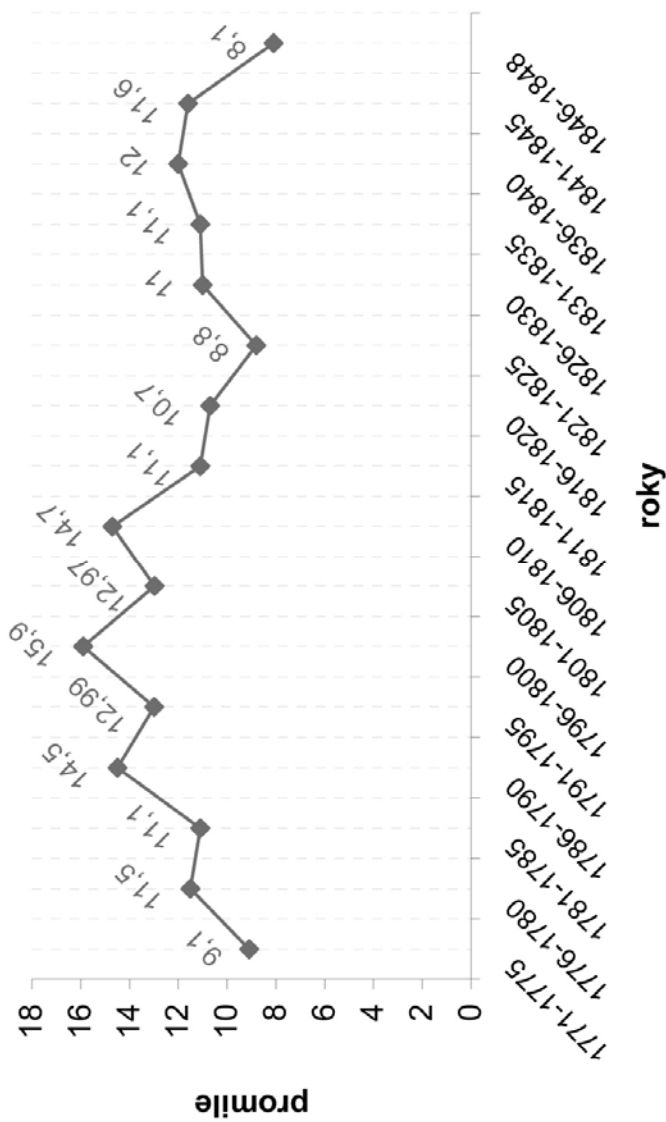
³² ZAO, SMSK, ŘKFF, inv. č. 2858, sign. Fr-VII-1.

³³ DOKOUPIL, L. – NESLÁDKOVÁ, L. Populace Pavlova od třicetileté války do poloviny 19. století. In: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 144, č. 2, 1994, s. 127.

Graf č. 1 – Úroveň počtu sňatků ve Frýdku (1686 – 1840)

Graf č. 2 – Sňatečnost ve Frýdku v pětiletých průměrech

Na počátku sedmdesátých let 18. st. byly české země zasaženy nejhorší demografickou krizí od třicetileté války – hladomorem let 1771-1772.³⁴ Po skončení sedmileté války spadl počet sňatků pod 20 za rok již pouze osmkrát do r. 1848 a čtyři případy z toho se objevily do konce sedmdesátých let 18. st., a to v l. 1769, 1771, 1772 a 1778. Překvapivě se vůbec neshodují s lety zvýšené úmrtnosti ve Frýdku³⁵, takže nelze přesně určit příčinu těchto výkyvů. Nízkou sňatečnost v l. 1771-1772 nepochybně ovlivnil hladomor, ale co se týče ostatních dat, připadá v úvahu jediné statistická chyba nebo lokální výkyv. Přitom záznamy v žádném z případů není možno označit za nekvalitní, byly vedeny po celý rok s klasickými mezerami v období Velikonoc a adventu. Rok 1778 byl skutečně katastrofální, protože v pětiletí 1776-1780 průměrný počet sňatků dosáhl téměř 28 za rok, zatímco v uvedeném roce vstoupilo do manželství jen 12 párů. Přesto v druhé polovině 70. let 18. st. poprvé přesáhl pětiletý úhrn úroveň 130 sňatků a od té doby pod tuto úroveň neklesl, což ukazuje jednak na výrazný přírůstek obyvatelstva a jednak na větší demografickou stabilitu populace, protože se už neobjevovaly dlouhodobější výkyvy v počtu sňatků. Například v roce 1795 bylo sice uzavřeno ve Frýdku jen 15 manželství, ale jak v předchozím, tak i v následujícím roce přesáhl počet sňatků 40. Podobně tomu bylo v krizových letech 1805-1806, 1812-1813 a 1847-1848, kdy se na snížení množství sňatků podepsaly epidemie tyfu a cholery postihující především dospělou složku obyvatelstva a v případě let 1812-1813 také hospodářský krach (1811). Po sňatkově „chudých“ letech nastoupila ovšem éra neustále stoupajícího množství sňatků. Zatímco v letech 1811-1820 činil průměrný počet sňatků ve Frýdku 29,8 za rok, ve dvacátých letech to bylo 31 a ve třicátých dokonce přes 40 (40,3). Ve skutečnosti však odrážela tato situace pouze růst počtu obyvatel města. Hospodářská stabilizace způsobila rovněž stabilizaci sňatečnosti (viz graf č. 2), takže se její

³⁴ DOKOUPIL, L.- FIALOVÁ, L.- MAUR, E.- NESLÁDKOVÁ, L. Přirozená měna obyvatelstva českých zemí... s. 73-74.

³⁵ Viz LIPOVSKI, R. Obyvatelstvo města Frýdku od konce 17. století do poloviny 19. století. Diplomová práce na katedře historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, 2004.

úroveň v l. 1826-1845 udržovala mezi 11 a 12‰. Sňatečnost se v 19. st. ustálila na celém českém území, ale její hrubá míra se pohybovala kolem 8‰³⁶, a v tehdy pruském Slezsku kolem 9‰³⁷. Naproti tomu ve Frýdku se v tomto období dostala pod hranici 10‰ pouze v l. 1821-1825 a na přelomu 18. a 19. st. přesáhl její průměr dokonce 14‰, třebaže její hodnoty v té době značně kolísaly. Důvod propadu úrovně sňatečnosti na 8,8‰ v první polovině 20. let 19. st. nesouvisel ani s úmrtností, ani s ekonomickými propady, ale překvapivě se změnami společenskými. V této době docházelo v českých zemích k odkládání sňatků, což se projevilo zvýšením sňatkového věku o 3 – 4 roky.³⁸

Vysoká hrubá míra sňatečnosti a rozkolísanost křivek nuptiality v období napoleonských válek se v etapě příznivého populačního růstu od poloviny 70. let 18.st. projevovala ve většině obcí Ostravska.³⁹ Hodnoty dosahující nebo i přesahující 14‰ se objevily například v Hrabůvce, Vítkovicích, Moravské Ostravě, nebo třeba v sousedním Místku.⁴⁰ Na takto vysokou úroveň sňatečnosti mohlo mít vliv hned několik aspektů. Jedním z nich byla již zmíněná přítomnost poutního chrámu, protože uspořádání svatby v tomto kostele bylo nepochybně prestižní záležitostí. Například v l. 1776-1780 tvořilo ve Frýdku z celkem 139 sňatků 36 manželství uzavřených nevěstami z lokalit mimo frýdeckou farnost. Část z nich mohla mít snoubence z Frýdku, část mohly tvořit frýdecké služebné, ale určité procento se pravděpodobně

³⁶ KÁRNÍKOVÁ, L. Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754-1914. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965, s. 69.

³⁷ ŁADOGÓRSKI, T. Ruch naturalny ludności Śląska w latach 1816-1849. In: *Przeszłość Demograficzna Polski* (dále PDP), č. 4, Warszawa: Wydawnictwo naukowe PWN, 1971, s. 63. *Chybí ovšem údaje z prvních patnácti let 19. st., zvláště když pro léta 1816-1819 byl tento ukazatel 11,7‰ a v nejbližše položené opolské oblasti dokonce 13,8‰.*

³⁸ FIALOVÁ, L. Vývoj sňatečnosti a plodnosti obyvatelstva českých zemí v 19. století. In: HD, č. 12, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987, s. 209.

³⁹ DOKOUPIL, L. Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti do sčítání 1869. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 62.

⁴⁰ Tamtéž, s. 70.

vdávalo ve Frýdku z náboženských, prestižních, či jiných příčin. Vyloučit nelze ani jakési „pozdní“ sňatky, kdy se nevěsta vdávala jinde z důvodu nechtěné popularity nebo nesouhlasu kněze v její farnosti v důsledku těhotenství.

Druhým aspektem ovlivňujícím vysokou míru sňatečnosti byla protoindustrializace, a s ní pak úzce souvisel třetí aspekt – migrace. Nákladnická výroba poskytla obživu nejen prvorozeným synům a dědicům majetku, ale také jejich sourozencům a příbuzným, kteří tak rovněž mohli zakládat rodiny. Snad právě hladomor 70. let přinutil obyvatelstvo Frýdku více se zajímat o textilnictví, protože od té doby začal počet sňatků ve městě výrazně stoupat. Otázka vlivu protoindustrializace na sňatečnost je ovšem sporná. Demografické výzkumy v evropských protoindustriálních oblastech ukázaly spíše na pokles počtu sňatků a vzestup podílu lidí v doživotním celibátu. Jevem, který způsoboval neustálý růst počtu obyvatel v těchto regionech, byla migrace.⁴¹ Frýdek jako centrum nákladnické výroby byl velmi lákavý pro okolní vesnické obyvatelstvo, které přispělo k růstu počtu obyvatel, a tudíž i množství sňatků, svou imigrací do města. Důležitým prvkem v tomto přistěhovalectví byla účast mužů. Dokud tvořily většinu imigrantů do města ženy hledající uplatnění ve službách, pak se šance měšťanek vdát jen zmenšovaly.⁴² Například ve městě Berouně žilo na konci 18. stol. až 40% neprovdaných žen a na jeho předměstích zhruba 29%.⁴³ S rostoucím přistěhovalectvím od konce 18. st. se tedy nutně musela zvyšovat rovněž míra sňatečnosti. Její úroveň byla ovšem ve Frýdku až do konce sledovaného období o dost vyšší než celozemský průměr. Svým způsobem se na tom mohla podílet rovněž změna v teritoriálním rozsahu oblasti, ze které snoubenci pocházeli. Například ve slezské farnosti Ziemęcicach ještě v 17. st. v drtivé většině převažovaly

⁴¹ DOKOUPIL, L.- FIALOVÁ, L.- MAUR, E.- NESLÁDKOVÁ, L. Přirozená měna obyvatelstva českých zemí... s. 110.

⁴² BOROWSKI, S. Emigracja i równowaga społeczna podczas rewolucji demograficznej w Europie środkowej i w niektórych krajach sąsiadujących. In: PDP, č. 4, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1971, s. 257.

⁴³ TOŠNEROVÁ, M. Obyvatelstvo města Berouna na konci 18. století. In: HD, č. 26, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2002, s. 68.

sňatky snoubenců ze stejné obce nebo farnosti, ale v průběhu 18. st. došlo k výrazné změně. Zatímco v prvním desetiletí tohoto století tvořily uvedené sňatky 81,82% všech nových manželství, tak v posledním desetiletí to bylo pouze 64,15%. Naopak vzrostl počet mužů pocházejících z jiných farností.⁴⁴ Tento trend se ovšem projevil v celozemském měřítku a ve Frýdku mohl mít větší vliv jen v souvislosti s protoindustrializací.

Podíl druhých a dalších sňatků

Rozlišení druhých a dalších sňatků od prvních je možno pouze na základě údajů o stavu snoubenců, jehož vedení bylo státem nařízeno až v r. 1784, nicméně již předtím bývaly uváděny informace, ze kterých lze stav novomanželů přinejmenším odhadnout. Ve větných zápisech se objevovaly výrazy „syn“, „dcera“, „vdovec“, „vdova“, „pozůstalá vdova“, ale také „pozůstalá dcera“, což způsobovalo komplikace, pokud bylo zapsáno pouze „pozůstalá“. Rovněž u mužů bylo velmi často uvedeno „...syn po nebožtíku...“, protože svobodní mládenci se ženili až po smrti otce a zdědění majetku. Asi nejlépe byly v tomto směru vedeny zápisy v letech 1664-1671, kdy zapisovatel uvedl nějakou poznámku o pozůstalosti po otci u 22 snoubenců a 37 nevěst z celkově 97 sňatků. Vyskytl se i případ, kdy se po smrti otce oženili v jednom měsíci dva jeho potomci – dcera (9. 10. 1667) a syn (30. 10. 1667)⁴⁵, přičemž není vyloučeno, že k takovému jevu docházelo častěji.

V případě neuvedení stavu snoubenců byli tito bráni jako svobodní, což způsobilo pochopitelně problém u druhých sňatků, kde nebylo možno rozlišit typ. Snad právě tato skutečnost způsobila poněkud vyšší procento prvních sňatků (70%), a tím pádem nižší počet druhých a dalších sňatků, ve druhé polovině 17. st., než tomu bylo v následujících padesátiletích (viz tab. č. 2), i když v druhé polovině 18. st. se znovu počet prvních sňatků

⁴⁴ GRALLA, G. Rozwoj populacji w Ziemięcicach i okolicy w latach 1651-1960. In: Zeszyty Gliwickie, č. 9, Gliwice: Muzeum w Gliwicach, 1972, s. 188.

⁴⁵ ZAO, SMSK, ŘKFF, inv. č. 2858, sign. Fr-VII-1.

přiblížil 70%. V letech 1654-1700 se však dá předpokládat větší množství druhých sňatků v důsledku třicetileté války, přestože se nedochovaly sňateční údaje z války samotné ani z období krátce po ní.

Tabulka č. 2- Podíl prvních a dalších sňatků na celkový úhrn nově uzavřených manželství (město Frýdek 1654-1848)

Období	I. sňatky		II. a další sňatky				Celkem					
	absolutně	relativně	vdovec - svobodná	svobodný -vdova	vdovec -vdova	úhrn	absolutně	relativně				
1654-1700*	247	70,37%	46	13,11%	41	11,68%	17	4,84%	104	29,63%	351	100%
1701-1750	498	64,26%	165	21,29%	62	8,00%	50	6,45%	277	35,74%	775	100%
1751-1800	933	69,32%	239	17,76%	92	6,84%	80	5,94%	413**	30,68%	1346	100%
1801-1848	1107	67,23%	277	16,90%	147	8,94%	108	6,57%	538**	32,77%	1645	100%

* Chybí léta 1659-1663 a 1669-1682.

** Započítány druhé sňatky, u kterých nebyl uveden stav jednoho ze snoubenců, a proto podíly jednotlivých typů palingamních sňatků nejsou zcela přesné.

Obtížná poválečná ekonomická situace způsobila s velkou pravděpodobností odkládání vstupu do manželství, což by se mělo projevit v následujících desetiletích zvýšeným počtem sňatků, a v důsledku morových ran a přímých válečných ztrát rovněž druhých sňatků. Nejvíce je patrný vliv války na výrazný vzestup počtu sňatků typu *svobodný – vdova*, protože po skončení války byl po určitou dobu v populaci velký podíl ovdovělých mladších žen⁴⁶. Ovšem i v tomto období převážily ve Frýdku sňatky vdovců se svobodnými dívkami nad ostatními typy druhých a dalších sňatků (13,11%, resp. 11,68% a 4,84%). Jinak byl podíl typu *vdovec – svobodná* daleko vyšší, pohyboval se kolem 20%, typ *svobodný – vdova* se ustálil mezi 6-9% a procentuálně nejméně sňatků uzavírali vdovci s vdovami (kolem 6%). Pro srovnání v hornoslezských farnostech Radzionków a Opole v první polovině 19. st. podobně převážoval mezi druhými sňatky typ *vdovec – svobodná*. V Opoli se na celkové sňatečnosti podílely první sňatky 72,1%, typ *vdovec-svobodná* 14,8%, *svobodný-vdova* 7,2% a *vdovec-vdova* 4,1%⁴⁷, v Radzionkowě pak ve stejném pořadí: 75,8%, 10,3%, 8,4% a 5,5%⁴⁸. V dalších slezských farnostech Siołkowice a Bielawa byla situace sice podobná, ale zatímco v Siołkowicích v letech 1766-1799 tvořily první sňatky 67,4% úhrnu⁴⁹, v Bielawě v l. 1766-1830 82,6%⁵⁰, na což mělo vliv nepochybně časové období, které v druhém případě zahrnovalo také léta prosperity, avšak především to způsobila nová hospodářská situace, protože Bielawa byla největší slezskou

⁴⁶ BERÁNKOVÁ, J. Demografický vývoj města Kouřimi v letech 1650-1850. In: HD, č. 18, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1994, s. 78.

⁴⁷ PASIEKA, W. Śluby w parafii opolskiej w latach 1801-1850. In: PDP, č. 21, Poznań – Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2000, s. 51.

⁴⁸ RZEMIENIECKI, K. Ludność parafii radzionkowskiej w latach 1801-1850. In: PDP, č. 23, Poznań – Wrocław: Wydawnictwo Historyczne, 2002, s. 25.

⁴⁹ WÓJTOWICZ, R. Z badań nad rozwojem demograficznym ludności parafii Siołkowice w latach 1766-1799. Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka“, r. 46, 4/1991, s. 408.

⁵⁰ KROTLA, T. Ludność parafii bielawskiej w latach 1766-1830 (na podstawie ksiąg metrykalnych). Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka“, r. 46, 4/1991, s. 417.

vesnicí s rozvinutým textilnictvím⁵¹. V českých městech Kouřimi a Ústí nad Labem stejně jako ve Slezsku vstupovali znovu do manželství častěji muži než ženy⁵², protože ženy v daleko větší míře limitoval věk. V Budyni nad Ohří se v l. 1751-1800 opět oženilo asi 60% vdovců, ale jen 40% vdov.⁵³ Podle Blanky Štěrbové byl však ekonomický tlak v období nevolnictví tak silný, že nutil vdovy znovu uzavírat manželství. V Novosedlech nad Nežárkou měly vdovy na celkovém počtu nevěst podíl zhruba 14%, avšak po roce 1789 činil jen asi 7%.⁵⁴

Situace vdov byla v tradiční společnosti skutečně nezáviděníhodná. Na základě demografických průzkumů ve francouzské Remeši bylo zjištěno, že v čele nejmenších domácností stály ve velké míře ženy s nejnižšími příjmy, přičemž žena mohla obvykle získat méně příjmů než muž, takže ovdovění znamenalo okamžité a nevyhnutelné zchudnutí.⁵⁵ Ve Frýdku se například r. 1780 dostala smrtí svého manžela Jana do nepříjemné situace Anna Trnková, protože jí zůstala zpustošená chalupa a dluhy, a proto „...*nemohauce spomenutá vdova Trnečkova ve svej bídě a chudobě sobě poradit, i obzvlášť když ona po manželu svým životem obtížena býti se spatřila, přinucena jest byla z té pučící (?) příležitosti za Thadeusu Rozehnalu se provdati, na něho všechno své právo zvésti bychom [mohli, aby] z pomoci jeho, z uhledu nadávajícího erba Trnečkového, aspoň chalupa ze zahradů odcizena nebyla...*“⁵⁶

⁵¹ Tamtéž, s. 415.

⁵² BERÁNKOVÁ, J. Demografický vývoj města Kouřimi... s. 79; DUŠKOVÁ, S.: Demografický vývoj v Ústí nad Labem v 19. století. In: HD, č. 24, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2000, s. 123.

⁵³ DUŠEK, L. Obyvatelstvo Budyně nad Ohří v letech 1701-1850. In: Ústecký sborník historický, 1985, s. 181.

⁵⁴ ŠTĚRBOVÁ, B. Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686-1910. In: HD, č. 11, Praha: Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1987, s. 107.

⁵⁵ FAUVE-CHAMOUX, A. K historii vdov. In: HD, č. 23, Praha: Sociologický ústav AV ČR, 1999, s. 23-25.

⁵⁶ SOKA Frýdek-Místek, AM Frýdek, Svatební a kupní smlouvy, inv. č. 505, k. 9. *Celý kup řešila a schvalovala vždy městská rada, proto se v citaci objevuje 1. osoba mn. č.*

Graf č. 3– Podíl druhých a dalších sňatků na celkovém počtu

Množství druhých a dalších sňatků v největší míře ovlivňovaly demografické výkyvy a krize. Jejich podíl se pochopitelně po každé takové události zvyšoval, takže narostl po morových ranách v l. 1683-1685 a 1715-1720, a v l. 1736-40 se dokonce přehoupl přes 50% (viz graf č. 3). Příčinou byl patrně tzv. hladový rok 1737, po němž, v r. 1738, byly zaznamenány pouze 4 první sňatky, ale 14 druhých. Ve čtyřicátých letech 18. století se v důsledku válek o Slezsko udržel podíl druhých sňatků nad 40%, pak se úroveň poněkud snížila a ustálila, a znovu se výrazněji přiblížila ke 40% až v posledním pětiletí 18. st. Přitom na Ostravsku a Karvinsku v 90. letech podíl druhých sňatků většinou převýšil dvě pětiny všech uzavřených manželství.⁵⁷ Následující období napoleonských válek a ekonomického úpadku způsobilo udržování křivky nad 30%, což vydrželo až do stabilizace dvacátých let 19. st. K většímu výkyvu došlo v této době v l. 1816-1820 v souvislosti se zvýšením úmrtnosti obyvatelstva v roce 1816. V následujících třech letech (1817-1819) se podíl druhých sňatků dostal v průměru na 43,5%. Na konci sledovaného období se pak projevil epidemie tyfu a cholery, které rovněž decimovaly ve velké míře dospělé obyvatelstvo, což vyvrcholilo na konci 40. a počátku 50. let tak zvanými hladovými léty, kdy se znovu křivka podílu druhých a dalších sňatků přehoupla přes 40%.

Průměrný sňateční věk

Teoreticky by se zvýšení podílu palingamních sňatků mělo projevit na vyšším průměrném věku osob vstupujících do manželství. Při sledování tohoto jevu ve Frýdku za léta 1786-1845 nebyly sice shledány žádné výraznější rozdíly v pětiletých průměrech (viz tab. č. 3), nicméně mírné výkyvy se objevily. Jestliže za celé sledované období činil průměrný věk snoubenců 31,4 let a snoubenek 26,3 let (aritmetický průměr), pak k překonání obou těchto hranic došlo především v souvislosti s hospodářskou krizí (1811). Nedostatek finančních prostředků způsobil nechuť investovat do tak náročného podniku, jakým byla svatba. Týkalo se

⁵⁷ DOKOUPIL, L. Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti... s. 63.

to hlavně svobodných osob, protože pro ovdovělé znamenala ztráta manžela nebo manželky často větší finanční újmu než nový sňatek.

Na nepříliš výrazných výkyvech průměrného sňatečního věku se zřejmě nejvíce podepsal průběh samotných krizí. Většinou se jednalo o krátkodobé jevy, a tak podíl prvních sňatků vždycky činil více než $\frac{1}{2}$ úhrnu všech sňatků. Mimo sledované období se pod tuto hranici první sňatky dostaly například následkem hladomorů v l. 1738 a 1848. Zatímco u prvního data nelze průměrný věk zjistit, v r. 1848 dosáhl u mužů 37,6 let a u žen 29,7 let. Dalším důvodem malých odchylek průměrného věku bylo značné zastoupení poměrně mladých vdov a vdovců znovu vstupujících do manželství. Ze 492 vdovců mělo 54 (11%) méně než 30 let a z toho 9 bylo ve věku 20-24 let. Mezi vdovami byl tento podíl ještě daleko vyšší (téměř 25%), když z 301 vdov nedosáhlo 30 let plných 73, z toho 23 bylo ve věku 20-24 let a 2 dokonce mezi 15-19 lety. Nejmladší vdově bylo 17 let.

Vyšší zastoupení žen v této analýze ovlivnil průměrný sňateční věk snoubenců vstupujících do manželství poprvé. V tabulce č. 3 se nacházejí pod názvem *svobodní*. Muži se poprvé ženili průměrně až ve 27 letech, takže druhý sňatek před dosažením třicítky už většinou nestihli. Svobodné dívky se nejčastěji vdaly do svých 25 let a u prvních sňatků dokonce průměrně ve 23,5 letech. Tento rozdíl pochopitelně způsobily sňatky vdovců s dívkami, protože vdovci nemuseli nutně hledat mladou ženu, ale pokud měli potomky, tak spíše hospodyně. Tak si například v r. 1798 vzal 64letý vdovec 55letou svobodnou ženu, podobně v r. 1810 65letý vdovec 52letou dívku, ale vyskytl se i případ, kdy se 28letý mládenec oženil s 65letou svobodnou ženou (r. 1831)!

Mladí muži se se staršími ženami ženili sice častěji, ale většinou se jednalo o palingamní sňatky typu *svobodný-vdova*, kdy si například řemeslnický tovaryš vzal za manželku vdovu po svém mistrovi. Při těchto sňatcích byl také průměrný věk nevěst vyšší než ženichů, ale přesto nebyl rozdíl tak výrazný jako u sňatků vdovců se svobodnými dívkami, a dokonce v pětiletích 1786-1790 a 1806-1810 byl věk mláďenců v průměru vyšší než jejich nastávajících manželek. Mezi vdovci a svobodnými dívkami byly rozdíly samozřejmě větší, ale objevil se i extrémní případ prvního

sňatku: 72letý mládenec a 23letá dívka (r. 1829). V průměru činil rozdíl sňatkového věku mužů a žen zhruba 5 let, ale co se týče prvních sňatků, tak pouze 3 roky.

**Tabulka č. 3 – Průměrný sňateční věk
(město Frýdek 1786-1845)**

Období	Všechny sňatky		svobodní		1. sňatky		2. Sňatky					
	ž ženich	nevěsta	ž ženich	nevěsta	ž ženich	nevěsta	v+s		s+v		v+v	
							ž ženich	nevěsta	ž ženich	nevěsta	ž ženich	nevěsta
1786-1790	31,0	24,5	26,6	23,0	26,3	22,2	43,1	25,3	30,3	29,8	46,75	45,1
1791-1795	30,2	24,6	25,5	22,7	25,4	22,2	41,1	24,25	27,0	31,2	45,9	33,7
1796-1800	32,1	25,1	26,4	23,6	25,4	22,2	42,1	26,5	26,6	34,25	49,6	39,6
1801-1805	28,9	24,9	25,3	22,7	24,7	22,0	40,4	25,5	27,7	30,4	47,1	36,7
1806-1810	32,25	25,7	27,3	23,5	26,6	23,0	43,3	25,5	31,6	30,9	49,5	38,4
1811-1815	32,75	27,25	27,2	24,9	26,7	23,4	45,3	30,0	31,3	35,6	49,7	40,5
1816-1820	32,6	27,0	27,9	25,1	27,4	24,1	42,1	27,6	30,2	33,0	52,7	37,5
1821-1825	32,4	27,2	27,25	24,75	26,9	23,9	45,3	28,8	28,5	35,5	56,8	41,7
1826-1830	29,6	26,6	27,2	25,0	27,2	24,6	42,6	27,3	26,9	32,25	50,1	44,0
1831-1835	31,3	27,9	27,5	26,6	27,4	25,3	42,5	31,5	28,6	31,1	53,0	45,9
1836-1840	32,1	28,1	27,2	26,3	27,0	24,75	43,5	30,6	28,8	36,8	51,2	43,7
1841-1845	32,1	27,3	27,6	25,4	27,2	23,8	43,4	29,8	30,5	39,5	45,3	38,7
1786-1845	31,4	26,3	26,9	24,5	26,5	23,5	42,9	27,7	29,0	33,4	49,8	40,5

v+s – vdovec + svobodná, s+v – svobodný + vdova, v+v – vdovec + vdova

Tabulka č. 4 – Podíl snoubenců poprvé vstupujících do manželství podle jednotlivých věkových kategorií (město Frýdek 1786-1845)

Věkové skupiny	ženichové		nevěsty	
	1786-1815	1816-1845	1786-1815	1816-1845
15-19 let	20	9	197	133
	2,77%	1,08%	23,91%	14,41%
20-24 let	359	331	422	423
	49,73%	39,88%	51,21%	45,83%
25-29 let	191	290	114	184
	26,45%	34,94%	13,84%	19,93%
30-34 let	87	120	54	91
	12,05%	14,46%	6,55%	9,86%
35-39 let	35	49	21	50
	4,85%	5,90%	2,55%	5,42%
40-44 let	21	19	13	29
	2,91%	2,29%	1,58%	3,14%
45-49 let	4	9	0	10
	0,55%	1,09%	0%	1,08%
50-54 let	4	0	2	2
	0,55%	0%	0,24%	0,22%
55-59 let	1	2	1	0
	0,14%	0,24%	0,12%	0%
60-64 let	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
65-69 let	0	0	0	1
	0%	0%	0%	0,11%
70-74 let	0	1	0	0
	0%	0,12%	0%	0%
75-79 let	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%
	722	830	824	923
	100,00%	100,00%	100,00%	100,00%

V průběhu sledovaného období pozvolna sňatkový věk rostl. Zvýšení nebylo ovšem výrazné. Většinou činilo u ženichů 1,5 a u nevěst 2 roky. Již bylo výše zmíněno, že v českých zemích došlo ve 20. letech 19. století ke zvýšení věku prvního sňatku v průměru o 3-4 roky, takže Frýdek v tomto směru do jisté míry zaostal, což mohla způsobit rozvíjející se protoindustrializace. Velmi podobný vývoj se projevil na celém Ostravsku, kde byl zjištěn za léta 1790-1799 průměrný věk snoubenců při prvním sňatku 25,4 resp. 21,7 let a za léta 1840-1847 27,5 resp. 24,0 let. Avšak v ostravské části se věk zvýšil o 3 roky u mužů i u žen, v karvinské jen o 1,5-2 roky.⁵⁸

Zatímco v první polovině sledovaného období 50% všech snoubenců, kteří vstupovali poprvé do manželství, měli mezi 20 a 24 lety, pak v l. 1816-1845 významně stoupl podíl vyšších věkových kategorií a podíl skupiny 20-24 let poklesl u nevěst na cca 46% a u ženichů na cca 40% (viz tab. č. 4). U nevěst nebyl tento pokles tak patrný, protože se do této kategorie „přesunuly“ sňatky ze skupiny 15-19 let. Převaha mužů věkové skupiny 20-24 let byla snad rovněž způsobena vlivy protoindustrializace, protože v podobně velkých českých městech Kouřimi a Ústí nad Labem už převažovali snoubenci mezi 25 a 29 lety.⁵⁹ Ve farnosti Dobrovice se sice také dlouho ženilo nejvíce mužů mezi 20-24 lety, ale od 30. let 19. století se situace změnila ve prospěch skupiny 25-29 let⁶⁰, což ve Frýdku nenastalo až do konce sledovaného období. Ještě v etapě 1841-1845 mírně nad 40% mužů vstoupilo do manželství ve věku 20-24 let a jen 32,5% v následující věkové kategorii.

⁵⁸ DOKOUPIL, L. Obyvatelstvo ostravské průmyslové oblasti... s. 70.

⁵⁹ BERÁNKOVÁ, J. Demografický vývoj města Kouřimi... s. 79; DUŠKOVÁ, S.: Demografický vývoj v Ústí nad Labem... s. 122.

⁶⁰ HOLUBOVÁ, M. Sňatečnost obyvatelstva farnosti Dobrovice do roku 1869. Diplomová práce katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava 2003, s. 71.

CHARITNÍ PÉČE VE FRÝDLANTSKÉ FARNOSTI NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ

Jan Al Saheb

Osvícenská doba dobře poznala slabou stránku barokní péče o chudé a nemocné. Špitály ve městech, určené jen pro několik osob bydlících pohromadě bez ohledu na jejich vady a nemoci, nemohly vyhovovat ani stačit rychle rostoucímu počtu obyvatelstva. Otázka nemocničního léčení a zaopatření nemajetných vrstev se stala v průběhu 18. století velmi palčivou. Tehdy zasáhl do neutěšené situace svými reformními snahami císař Josef II. Císařovo zajištění péče o chudé a nemocné tvoří jednu ze světlých stránek jeho reform. „...*Odpomáhati lidské bídě a stírati slzy a tváře trpících vytkl si císař za úkol z nejpřednějších vlády své...*“.¹ Panovníkův zájem zvýšit efektivitu chudinské a nemocniční péče vycházel z předpokladu, že monarchie potřebuje silné a fyzicky zdatné poddané. Josef II. chtěl především centralizovat dosud velmi nejednotnou charitní činnost, proto pověřil všestrannou péčí o chudé především postátněnou církev.²

Na základě dvorských dekretů³ vyhlásilo moravsko-slezské gubernium v Brně dne 15. a 25. dubna 1785 vznik chudinských ústavů (Institutum pauperum, Armen Institut) za účelem „...*aby opravdově chudí byli zaopatřeni a žebrota přestala...*“.⁴ Chudinské ústavy⁵ byly založeny na farním zřízení, proto vznikly v každém farním obvodu nebo v sídle lokálního kaplanství. V jejich čele stál

¹ Prášek, Justin: Panování císaře Josefa II. Praha 1904, s.255.

² Zlámal, Bohumil: Příručka českých církevních dějin VIII. Praha 1971, s. 84. Srovnej: Vašek, Bedřich: Dějiny křesťanské charity. Olomouc 1941, s.142.

³ Jednalo se o dekrety ze dne 9. února 1782, 2. června 1783 a 1. srpna 1783, dále také ze dne 1. února 1784 a 20. listopadu 1785. Viz: Michal, Jan: Kostelní účty. Praha 1907, s. 259.

⁴ Vyhláška gubernia za dne 15. dubna 1785 byla ohlášena ve všech farnostech a lokálních kaplanstvích olomouckou diecézní kurendou ze dne 28. dubna 1785. Viz: Zemský archiv v Opavě, pobočka v Olomouci (dále jen ZAO, Olomouc), fond Arcibiskupství Olomouc (dále jen AO), inv.č. 638, sign. A, č.k. 211. Jedná se o cirkuláře gubernia.

⁵ Dále také jako chudinský institut nebo farní chudobinec.

jako ředitel a účetní zpravidla místní duchovní, který se tak stal hlavním nositelem josefínského péče o chudé. Pro zaopatřování obecních chudých byly dále z „*obecních představených neb hodnověrných susedů*“ vytvořeny zvláštní komise, podléhající přímému dohledu vrchnostenských úředníků a místního duchovního správce.⁶ Povinností těchto komisí bylo provést přesný soupis místních žebráků, popřípadě zjistit, zda jsou někteří z nich ještě schopni práce, popsat jejich neduhy a rozdělit je do čtyř skupin podle výše jim poskytované pomoci. Cirkulářem z 19. června 1788 bylo stanoveno, že ne všichni chudí mají v chudinském ústavu nárok na celou porci. „*...Někteří chudí, kteří se snažili zejskati sami u svých příbuzných stravu, naturálie neb jinou pomoc, mají mít jen poloviční neb čtvrtěční almužní porci...*“ Dále bylo stanoveno, že „*...na poznamenání a obzvláště rozdělení zaslůženosti jednoho každého chudobného a jeho zaopatření se musí obzvláště hledět. Ti, které sobě již sami dočista nic vydělat nemůžou, se uděluje denně 12 krejcarů, jiným, kteří sice neduživí, ale ještě něco sobě zaslůžit můžou po 10 krejcarů a těm, kteří víc pracovat můžou po 5 aneb 3 krejcarů se dává a na ten způsob 4. klasy zaopatřených pozůstávají...*“⁷ Komise měla obci pod dohledem duchovního správce skládat každoročně účty všech příjmů a vydání. Z obyvatel byl navíc vybrán „*otec neb hospodář chudobných*“ (Armenväter), který byl členem komise, u níž plnil funkci zástupce chudých.⁸ Při rozdělování almužny se dbalo na to, aby pokud možno vždy zůstala nějaká částka v záloze pro případ „*...když takový chudobný onemocní, na léky, kdyžby takové apatykář z lásky k bližnímu darmo nedal, na truhlu, kdyžby takovou*

⁶ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) ve Frýdku-Místku, fond Farní úřad Metylovice (dále jen FúM), inv.č. 99, sign. X b. Jedná se o knihu nařízení přerovského krajského úřadu.

⁷ SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 96, sign. X b.

⁸ Diecézní nařízení „De institutis pauperum parochialibus“ v jehož druhém odstavci je pojednáno o otci chudých takto: „De lege est, ut adsint ubivis locorum patres pauperum electi consultis loci primariis et ex quovis pago, si plures pertinent ad parochiam, unus.“ Viz: ZAO, Olomouc, fond AO, sign. F 5, č.k. 4465. Jedná se o obecná ustanovení o chudinských ústavech.

stolařské cechy z dobrodiní nedarovaly, neb na oblek chudobných školních dítek...“⁹

Největším problémem bylo financování jednotlivých institutů, protože stát přispíval na jejich chod pouze sporadicky. Dvorským dekretem ze dne 24. června 1785 byly určeny farním chudobincům důchody a možnosti příjmů.¹⁰ Prvořadým finančním zdrojem se měly stát pravidelné a dobrovolné sbírky po domech se sběrací schránkou pro almužny „...každý obyvatel podle možnosti k tej měsíčnéj almužně by se písebně vyznal neb podepsal a takovou ochotně k plnej spokojnosti udělil, naproti tomu ale od denního žebrání neb ptání pokoj by měl...na venkově, kde proti městům méněj peněz v rukách jest a takové peněžité zaopatření chudobných těžko přivedeno býti může...“ Proto bylo necháno na jednotlivých obcích, jakým způsobem se budou na zaopatření svých chudinských ústavů podílet. Krajský úřad navrhl několik variant: „...Například by mohl každý jeho almužnu měsíčně místo peněz chlebem, mauku, vařivem neb obilím a tak dále dávat, k čemuž by se jemu svobodná vůle zanechala. Takové almužní udělování by každý týden bylo...“ Jinou variantou bylo, kdyby „...se obyvatelové domluvili a jich chudých po pořádku u sebe chovali anebo jim jídlo neb stravu do jejich domu odsílali...“ Ti, kteří by takto na chudé nemohli přispívat, by konali podomní sbírky.¹¹ Z toho důvodu bylo 19. června 1788 kněžím nařízeno, aby „...na tuto křesťanskou horlivou povinnost co nejoučinlivěji přispěli, v kázáních svých posluchačům svatau povinnost opravdivé lásky lidské k srdci věsti jim naučili a ten hořký nedostatek svého nuzného bližního následně jim představovali a takto je k ujímání a podporování jednoho institutu vzbuzovali...“¹² Velký důraz byl kladen jednak na bezúhonnost osob, které almužny pro chudé

⁹ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 99, sign. X b.

¹⁰ ZAO, Olomouc, fond AO, sign. F 5, č.k. 4465. Odstavec 4. „Sammlung der kaiserl. könig. Landesfürst. Gesetze und Verordnungen in Publico-Ecclesiasticis vom Jahre 1785“

¹¹ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 99, sign. X b. Jedná se o knihu nařízení krajského úřadu. Cirkulář je datován k 25. červenci 1828.

¹² SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv. č. 96, sign. Xb. Cirkulář je datován k 19. červnu 1788

vybírali a také na poctivost při vybírání. Ti, kdo vybírali almužnu pro chudé „...*se napomínají, jak velmi zapotřebí jest, by při tom horlivě, nemrzutostně a s dobromyslnými představováními pokračovali a žádnýho, ani také toho nejmenšího obyvatele města a domu se neminuli, poněvadž až doposaváde skutečně se vyjevilo, že jen velmi často ne na dárci almužny, nýbrž na sbírání se chybovalo...*“.¹³

Dále bylo již zmiňovaným dvorským dekretem ze dne 24. června 1785 nařízeno, aby byla v každém chrámu postavena schránka na milodary pro chudé (Opferstock), každý měsíc se měly pro účely chudinských ústavů konat „*ofěry a sbírky ve chrámech*“. Ve snaze alespoň částečně podpořit farní chudobince a ulehčit tím venkovskému obyvatelstvu, vydal císař 29. dubna 1789 nařízení,¹⁴ které se týkalo rozdělení pozůstalosti řeholních duchovních zemřelých bez závěti. Jedna třetina takové pozůstalosti měla připadnout nejbližšímu chudinskému institutu a zbylé dvě třetiny si měli rozdělit světští příbuzní. Podobně také rozhodnutím ze dne 17. září 1807 měla připadnout farním chudobincům také jedna třetina z pozůstalosti kněze, umřel-li bez závěti (ab intestato). Dvorským dekretem ze dne 28. června 1827 pak bylo nařízeno poukazovat ve prospěch chudinských ústavů části pokut uložených vrchnostenskými úřady a také peníze odváděné státu „...*od všelijakých dovolených teátrů a komedií, od bálů, veřejných a domácích tancovních muzik...*“.¹⁵

Největší množství prostředků však bylo obvykle získáváno ze sbírek a darů obyvatel. Přerovský krajský úřad kladl velký důraz na poctivé hospodaření s almužnami. „...*Jest zkušenost, že když se dobrodinec přesvědčil, že jeho almužna pořádně k dobrému vedena*

¹³ Tamtéž.

¹⁴ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 96, sign. X b. Cirkulář je datován k 13. květnu 1789.

¹⁵ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 99, sign. X b. Cirkulář datován k 1. červenci 1827. Dekretem moravsko-slezského gubernia ze dne 10. února 1837 bylo nařízeno vrchnostem, aby čtvrtletně vykazovaly a farním chudinským ústavům zasílaly poplatky za licence k tanečním zábavám. Správa chudinského ústavu byla pak povinná tyto poplatky vést v účtech a každoročně je vykazovat. Viz: Michal, Jan: Kostelní účty. Praha 1907, s. 260.

*jest, o čemž dřív v pochybnosti byl, tu dávající almužnu nejen ochotně dále uděloval, nýbrž mnohý takovou ba i zlepšil...*¹⁶ Aby se docílilo zvýšení hodnověrnosti, byly almužny rozdělovány chudým každý týden v pátek na veřejném místě, obvykle u kostela, kaple nebo fojtství, za přítomnosti místního duchovního správce, otce chudobných a dalších členů chudinské komise. Při této příležitosti se obvykle všichni přítomní modlili předepsanou modlitbu za dárce.¹⁷

Farní chudinské instituty byly sice rozhodnutím gubernia zřízeny už v roce 1785, avšak mnohdy trvalo ještě poměrně dlouhou dobu, než bylo toto nařízení realizováno v praxi. Hlavním důvodem byla opět finanční stránka věci a zajištění patřičných budov. Nejinak tomu bylo také na území frýdlantské farnosti, sestávající na přelomu 18. a 19. století z Frýdlantu, Pstruží a tří obcí s vlastní duchovní správou v Metylovicích, Čeladné a Ostravici. Chudinské ústavy vznikly při farním kostele ve Frýdlantě a také v nedávno konstituovaných lokálních kaplanstvích v Metylovicích, Čeladné a Ostravici.¹⁸ Podrobnějšímu vyličení okolností vzniku obecních chudobinců v jednotlivých obcích frýdlantské farnosti nám velmi ztěžuje absence pramenného materiálu, účetní knihy těchto institucí jsou vedeny až od druhé poloviny devadesátých let 18. století.¹⁹

Lze předpokládat, že nejprve byl zřízen chudinský ústav v sídle farního obvodu, ve Frýdlantě. Pokud bychom se však měli striktně držet dochovaného archivního materiálu, jeví se být nejstarším

¹⁶ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 99, sign. X b.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Všechna tři lokální kaplanství byla po strážce právní konstituována dvorským dekretem ze 4. ledna 1785, dne 19. ledna téhož roku jejich zřízení povolilo také gubernium v Brně. Viz: ZAO, Olomouc, fond AO, inv.č. 3297, sign. E IV b 51/1, v literatuře Wolný, G.: Kirchliche Topographie von Mähren III. Brünn 1859, s. 124. Ke vzniku lokálního kaplanství a posléze farnosti v Ostravici viz: Al Saheb, Jan: Církevní poměry v Ostravici od založení lokálního kaplanství do roku 1820. In: Práce a Studie Muzea Beskyd 14, 2004, s. 94-147.

¹⁹ Nejstarší nám dochovaná je účetní kniha chudinského ústavu v Ostravici (vedena od roku 1795), následuje Frýdlant (vedena od roku 1796) a Metylovice (vedena od roku 1797). Pro Čeladnou se nejstarší účetní knihy nezachovaly, první dochovaná pochází až z roku 1871.

chudinský institut v Ostravici. Ten byl pravděpodobně založen již v roce 1791.²⁰ Navíc je nám známa i jeho přesná lokace, nacházel se na cestě do „Ulice“ za školou u kostela.²¹ Poměrně záhy, ne-li dříve, byly konstituovány farní chudobince také v ostatních obcích s výjimkou Pstruží, kde došlo ke zřízení samostatného ústavu až krátce před rokem 1830, od kterého je vedena jeho účetní kniha. Do té doby byl pro Pstruží a Frýdlant společný chudinský ústav ve Frýdlantě.²² Všechny se nacházely v jednotlivých obcích poblíž kostela, fary nebo školy.

Jak již bylo předesláno, v čele farních chudobinců stál místní kněz. Ve Frýdlantě to byl farář, nejprve Antonín Wosmanský a po něm Josef Libischer. V ostatních třech obcích pak lokální kaplani, metylovický Antonín Bernacký, ostravický Fabián Malata a čeladenský Melchior Kalivoda, po nichž zastávali tuto funkci jejich nástupci Ignác Horecký, Václav Josef Schaffer a Josef Steiner. Velmi důležitou a zodpovědnou funkcí řečených duchovních správců, případně místních kantorů, bylo vedení celoročních účtů.²³ Ty pak byly vždy na konci roku odevzdány místeckému děkanovi, který je v souladu s guberniálním nařízením z 25. dubna 1785 zaslal k prověření arcibiskupské konzistoři v Olomouci. Z hlediska soudobé společnosti byl za velmi

²⁰ Nejstarší účetní kniha je sice vedena až od roku 1795, ale na předsázce se nachází zmínka o potřebě přeložit do Ostravice kooperátora, který by převzal vedení účtů chudinského ústavu. Kooperátor zde působil už od roku 1792, proto se jeví rok 1791 jako velmi pravděpodobný, vyloučit však nelze ani existenci zdejšího chudinského ústavu už před tímto datem. Viz: SOkA ve Frýdku-Místku, fond Farní úřad Ostravice (dále jen FúO), inv.č. 42.

²¹ Krpeš, Václav a kol.: Z historie obce Ostravice. Ostravice 1999, s. 5.

²² SOkA ve Frýdku-Místku, fond Farní úřad Frýdlant (dále jen FúF), inv.č. 61, sign. IX a.

²³ Ve Frýdlantě nezastával funkci účetního (Rechnungsführer) farář, nýbrž kooperátor František Lacina. V roce 1798 vedl účty místní kantor Jiří Sokol. Viz: SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúF, inv.č.60, sign. IX a. Jedná se o účetní knihu chudinského ústavu ve Frýdlantě. Účty v Ostravici vedli do roku 1797 Antonín Löness, od roku 1798 zdejší lokální kaplan Fabián Malata, v letech 1799-1808 zdejší učitel Michael Máčalík, v letech 1809-1814 učitel Josef Vaverka, v letech 1815-1816 také zdejší kantor Jan Vala a později kooperátor Josef Burda a farář František Winter. Viz: SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúO, inv.č. 42. Údaje pro Metylovice a Čeladnou nejsou k dispozici kvůli absenci patřičných pramenů.

důstojnou a váženou osobu pokládán otec chudých. Ve Frýdlantě se dostalo takové cti v roce 1796 Jiřímu Hradečnému, od následujícího roku pak zastával tento úřad Jan Hrachový.²⁴ V Ostravici vykonávali tuto funkci v roce 1798 Martin Lhoťan, v letech 1799-1808 Martin Janošec a od roku 1809 Jakub Lojkásek.²⁵ Jména prvních otců chudých v Metylovicích a Čeladné nám bohužel zůstala utajena v důsledku malé vypovídací schopnosti, respektive úplné absence písemných pramenů.

Základní majetek jednotlivých chudinských institutů sestával ze dvou složek. První z nich bylo tzv. jmění vlastní, přidělené na základě guberniálního výnosu z dubna 1785 každému farnímu chudobinci státem. Druhou složkou bylo tzv. jmění nadační. Nadace zakládali při jednotlivých chudinských ústavech zpravidla majetnější jednotlivci, proto ne každý institut disponoval tímto jměním. Základem každé nadace bylo složení určité finanční částky, která byla pod stanoveným ročním úrokem ve prospěch chudinského ústavu uložena buďto u jednotlivců, převážně z řad měšťanů, nebo při arcibiskupské konzistoři v Olomouci. Nadační akt byl nakonec stvrzen nadační listinou potvrzenou jednak místním duchovním a také zástupcem vrchnosti.

Chudinské instituty ve frýdlantské farnosti patřily v rámci místeckého děkanátu, stejně jako většina venkovských farních chudobinců, k těm méně zámožným (můžeme-li je takto vůbec nazývat). Příčiny nelze spatřovat pouze v osobní (ne)zainteresovanosti zdejších farníků, či jejich náboženské horlivosti. Nízký počet nadací byl zapříčiněn zejména hospodářskou situací na venkově. Problém byl v tom, že ve 2. polovině 18. a na počátku 19. století nedisponoval venkov větším množstvím volných peněžních prostředků, protože většinu z nich odevzdávali obyvatelé venkova v rámci poddanských dávek. Venkov tak měl k dispozici převážně naturálie, které sám vyprodukoval. Nedostatek finančních prostředků na venkově byl markantní zejména ve srovnání s městským prostředím. Tento stav

²⁴ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúF, inv.č.60 , sign. IX a.

²⁵ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúO, inv.č. 42. Jedná se o účetní knihu chudinského ústavu v Ostravici.

se sice částečně změnil po zrušení nevolnictví v roce 1781, ale k zásadnímu obratu došlo až po roce 1848.

V roce 1796 náležela chudinskému ústavu ve Frýdlantě pouze jediná nadace. Bylo to 170 zlatých a 53 krejcarů uložených zčásti v obecní pokladně a zčásti u Jiřího Pittela z Frýdlantu.²⁶ Není nám známo, kolik činil roční úrok z tohoto kapitálu, ba neznáme ani jméno zakladatele této nadace. Již o dva roky později přibyla ke zmiňované nadaci druhá. Tentokrát se jednalo o kapitál ve výši 50 zlatých, který byl opět uložen u Jiřího Pittela. Jméno dobrodince je i tentokrát zahaleno tajemstvím.²⁷ Chudinské instituty v Metylovicích a Čeladné neměly ve sledovaném období dle dochovaných pramenů dokonce žádné nadační jmění, v Ostravici byla založena první nadace až ve druhé polovině dvacátých let 19. století.²⁸

Všechny chudobince ve frýdlantské farnosti se na přelomu 18. a 19. století potýkaly, stejně jako většina v habsburské monarchii, s nedostatkem finančních prostředků. Při nahlédnutí do zachovaných účetních knih zjistíme, že příjmy většinou tvořily dary v naturáliích, později převažovaly peněžní dary vybrané při podomních sbírkách s kasou, nebo ze sbírek při mších²⁹ a z darů odevzdávaných do kasy v kostele. Pouze ojediněle byly získány prostředky na chod místních chudinských ústavů výpomocí

²⁶ SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúF, inv.č.60 , sign. IX a.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Stalo se tak 21. srpna 1827, kdy poukázal ve prospěch ostravického chudinství František Ermiš, sedlák z Měrkovic, celkem 65 zlatých vídeňské měny. Z tohoto kapitálu připadal chudinskému ústavu ročně úrok ve výši pěti procent, který byl splatný ve čtvrtletních dávkách. V květnu 1828 přidala k tomuto kapitálu dalších 25 zlatých vídeňské měny žena Františka Ermiše, Magdaléna. Dne 7. července 1828 byla chudinskému ústavu odkázána část nadace zdejšího faráře Františka Wintra, z níž mu plynulo ročně 45 krejcarů. Viz: SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúO, inv.č. 47. Jedná se o knihu kapitálů chudinského ústavu.

²⁹ V Ostravici se od roku 1821 se nekonaly podomní sbírky s kasou, poněvadž obec Ostravice byla příliš rozlehlá a prosící chudí potřebovali na její obejití celý týden. Při tom museli přespávat u jednotlivých hospodářů a ti jim museli s almužnou dát také večeři nebo snídaní. Proto se v Ostravici místo těchto podomních sbírek konala od roku 1821 každý měsíc v předepsaný svátek obecní sbírka v kostele na účely zdejšího chudinského ústavu. Viz: SOkA ve Frýdku-Místku, fond FúO, inv.č. 42.

od jiného charitního institutu nebo mimořádnými jednorázovými dary zámožných sedláků. Většina příjmů byla použita na stravu a ubytování chudých, na léky nebo zajištění pohřbu chudých a občas také na výpomoc jinému ústavu.³⁰ Počet chudých v těchto institutech se rok od roku lišil, zpočátku se pohyboval přibližně v rozmezí od čtyř do šesti, od počátku 19. století od osmi do desíti lidí. Nejen z účetních knih, ale také z vizitačních protokolů se dovídáme, že všechny chudinské ústavy byl vedeny řádně, jen zřídka se stávalo, že končilo jejich hospodaření dluhem.³¹

V průběhu 20. let 19. století se přes veškerou snahu farních chudobinců opět ve větší míře rozmohlo potulné žebrání a mnoho chudých začalo dokonce charitní péče zneužívat. Týkalo se to především těch, kteří byli schopni pracovat, ale „...*jen z lenosti almužny žádají, aneb že sobě své vyživení s pracau dobývav a k takovej žádnavu náchylnost míti nechťejí...*“ Mnozí z nich dokonce „...*při ptání neb žebrání sobě příležitost neb cestu ke krádeži hledají...*“ Velmi špatně na společnost působilo, že k žebrání se uchýlovalo stále více dětí. „...*Dítky, které hned v dětinství ne k pravému dobývání své živnosti, nýbrž a víc jen k lenivosti a v šibalství se navyknau a cvičí a ten způsob své živnosti dojít chtějí...což má špatný vliv na vzdělání srdce a rozumu, z čehož ti nepřijemní následkové, že z takových dítek zas jen lenošní tuláci a z těch zas všeteční zločinci povstávají...*“.³² Proto přerovský krajský úřad 25. července 1828 přesně vymezil, pouze kteří chudí mají na almužnu nárok. „...*Takoví, kteří při spravedlivém přičinění sobě svoju živnost s práci dobývavati chtějí, ale při všem přičinění toho přece dojít nemůžav, nebo které buď od narození žebráci jsav neb skrz nemoce aneb starý věk potřebného uživení sobě dobývav nemohú a nebo které skrze hrozné neobyčejné neštěstí o svoje mění a statek a prostředky k dobývání živobyti nevině přišli...*“ K zamezení žebrání bylo vydáno

³⁰ SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúF, inv.č.60 , sign. IX a, dále tamtéž fond FúO, inv.č. 42, tamtéž fond FúM, inv.č. 73, sign. IX a.

³¹ SOKA ve Frýdku-Místku, fond Děkaný úřad Místek, inv.č. 76, sign. I, č.k. 1 a 2. Vizitační protokoly 1805-1816.

³² SOKA ve Frýdku-Místku, fond FúM, inv.č. 99, sign. X b.

zemským guberniím i krajským úřadem několik nařízení. Jejich účinnost však byla mizivá, proto se v cirkuláři z 1. června 1828 obrátil přerovský krajský hejtman ke všem představitelům obcí a diecéznímu duchovenstvu, aby společně neutěšený stav napravili. Zjednání pořádku se mohlo dosáhnout pouze striktním dodržováním žebračského řádu z roku 1751 a to tak, že každá obec bude podporovat almužnou pouze chudé z vlastní obce. Naopak žádná almužna nesměla být podána cizímu žebračskému. „...Protože počet domácích chudobných nikdy tak velký není, jak ho cizí tuláci rozmnožují, které dílem ze zuřivosti almužnu ptají, takovou domácím chudobným ukrádají, dílem ale jen zamunnání zlí zlodějí jsau...“³³

Cizí žebračci měli být v souladu s žebračským řádem z roku 1751 vykázáni do svých obcí a to na její náklady. „...K tomu se v celém zdejší kraji jeden den k všeobecné vizitírce ustanoví a každý postižený cizí žebrač na šubu do jeho obce odeslaný bude na útraty té obce, do které patří z jedné, z druhé ale strany i také obce k jejich povinnosti k zaopatření a pozorování domácích žebračů přinutí, když oni díky ty šubovní útraty od jejich žebračů platit musejí...“ . Vrchnostenské úřady měly povinnost nechat vyhotovit a na začátku každé obce umístit výstražnou tabuli s dvojjazyčným nápisem ve znění „Při zdejší zaopatření chudobných každý po ptání postižený domácí právně potrestán, cizí ale na šubu pryč odkázaný bude“.³⁴ Ve všech obcích frýdlantské farnosti byl tento žebračský řád zřejmě dodržován, protože prameny o jakýchkoliv nákladech na přivádění obecních žebračů mlčí, což pouze potvrzuje údaje o řádném vedení chudinských ústavů z vizitačních protokolů.

Centralizace a zestátnění charitní péče za Josefa II. byl nesporně krok kupředu, a to i přes všechny nesnáze, které ho provázely. Ve vývoji vztahu státu a římskokatolické církve byl sice tento čin vykoupěn zrušením některých klášterů, ale ve svém důsledku to znamenalo stále ještě poměrně přijatelné řešení. Obzvláště přihlédneme-li ke skutečnostem, že klášterů bylo v době nástupu

³³ Tamtéž

³⁴ Tamtéž.

Josefa II. na trůn v českých zemích skutečně příliš velké množství, a že josefinské chudinské instituty daly základ charitní péči, jejíž systém se udržel, a to dokonce v nepříliš transformované podobě, až do zániku první československé republiky v roce 1938.

VARHANY V ČELADNÉ ANEB POCTA ROMANTICKÉMU VARHANÁŘSTVÍ

Jiří Krátký

Historie varhan na území dnešního děkanátu Místek¹, do něhož patří i farnost Čeladná, je ovlivněna celou řadou okolností, trendů a faktorů, které zapříčinily i časté vyslovování otázky: Proč se nám na severu Moravy a ve Slezsku zachovalo tak málo varhan z doby baroka (baroko – zlatý čas varhanářství) a první poloviny 19. století?²

Je zřejmé, že právě pro absenci nástrojů z dob starších byla Severní Morava a Slezsko dlouho opomíjenou oblastí z úhlu organologického.³ Jedním z důvodů pro tento nezájem byl i jednostranný pohled na zvukovou stránku varhan, kdy na nástroje

¹ Dnešní děkanát Místek je tvořen dlouhým, leč poměrně úzkým pásem farností – jih vymezuje farnost Bílá, sever pak Paskov a Stará Ves nad Ondřejnicí, východ řeka Ostravice jako dávná hranice mezi olomouckým (arci)biskupstvím a vratislavskou diecézí, nejzápadněji pak zasahuje farnost Rychaltice s filiální kaplí v Hájově. Z toho děkanátu jsou dále spravovány některé kostely patřící kdysi pod vratislavskou diecézi – Borová, Staré Hamry, Gruň, Pržno.

² Tento článek je zpracován na základě organologického výzkumu děkanátu Místek, který autor provedl v rámci své diplomové práce *Varhany děkanátu Místek* (Ústav historie a muzeologie Slezské univerzity v Opavě; vedoucí práce PhDr. Pavel Šopák, oponent doc. PhDr. Karel Boženěk, Ph.D.).

³ Jednou z mála výjimek tvoří práce věnované Johannu Neusserovi. HROMÁDKA, Zdeněk: *Pozastavení nad tvorbou varhanáře Johanna Neussera*. Hudební nástroje 27, 1990, s. 19-20, 55-57, 93-95, 128-129. ◇ SEHNAL, Jiří: *Život a dílo novojičínského varhanáře Jana Neussera* (1807 – 1878). Časopis Moravského muzea – vědy společenské, 58, 1973, s. 163-216. ◇ Dále jistý přehled poskytuje i práce INDRÁ, Bohumír: *Houslařství a varhanářství v oblasti Jeseníků v 17. – 19. století*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 1968, s. 24-44. ◇ INDRÁ, Bohumír: *Houslaři a varhanáři v Místku*. Časopis Slezského zemského muzea, řada B, 1989, s. 262-267. ◇ K nejpřehlednějším, nejnovějším a nejobsáhlejšími pracím však patří dvoudílný přehled o varhanářích (díl I.) a varhanách (díl II.) na Moravě a ve Slezsku. SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě. I. varhanáři*. Brno 2003 (dále jen SEHNAL 2003) ◇ SEHNAL, Jiří: *Barokní varhanářství na Moravě. II. varhany*. Brno 2004 (dále jen SEHNAL 2004). Zde také nalezne případný zájemce přehlednou bibliografii k tématu a mnoho dalších informací.

z období varhanářského romantismu a *postromantismu* bylo pohlíženo jako na *úpadkové*. Z jednoho úhlu pohledu měl tento názor opodstatnění – varhany od poslední čtvrtiny 19. století se staly produktem tovární výroby, která se neslučovala s onou ideou stavět varhany *umělecky*. Nezájem pak byl prohlouben upřednostňováním barokní varhanní hudby v druhé půli 20. století, kdy na varhanní romantickou hudbu bylo hleděno do jisté míry s despektem. Toto pojetí se ještě ve zvýšené míře projevilo v opovržlivém pohledu na romantické varhany a varhanářství. Na druhou stranu zprůmyslnění výroby varhan bylo nutností, staré nástroje dožívaly, nové je měly nahradit, a vpád strojů do výroby čehokoliv nebylo možné zadržet. Navíc nelze a priori tvrdit, že varhany vyráběné pomocí strojů jsou méně hodnotné.⁴

Když se však ptáme, proč je v severomoravském kraji tak málo barokních varhan (toto území je z onoho pohledu nejspíš nejchudší v celé České republice), máme pro vysvětlení tohoto jevu několik příčin.

Kostely na území děkanátu a do jisté míry i v celém kraji nedosahují v průměru příliš velkého stáří, hodně jich bylo postaveno Náboženským fondem v (po)josefinských časech, kdy stát dosti tvrdě omezoval podle něj přebytečné výdaje církevních institucí.

Podhorský kraj Beskyd nebyl bohatý – a tomu odpovídalo i skromné vnitřní zařízení kostelů.

V 17. století téměř nemáme zprávy o varhanách v kostelech na území nynějšího místeckého děkanátu. Nástroje vzniklé v 18. století se pak až na jisté výjimky (farní kostel v Místku a Brušperku) dají označit jako malé – nežádka jsou v pramenech označeny jako *positivy*, což značí varhany malých rozměrů většinou bez pedálu.

Některé tyto miniaturní nástroje byly nahrazeny většími hned v první půli 19. století (Frýdlant, Staříč, Kozlovice, Hukvaldy, Paskov, Ostravice, Palkovice, Fryčovice). Až na výjimky však

⁴ K tomu velmi zajímavý článek BALZ, Hans Martin: *Zur ästhetischen Beurteilung der Fabrikorgel*. In: *Die Orgel als Sakrales Kunstwerk III.* (ed. Fridrich W. Riedel). Mainz 1995, s. 267 – 282.

i tyto nástroje byly stavěny místními varhanáři. Chudoba kraje zapříčinila, že si farnosti nemohly objednávat drahé a kvalitní nástroje, na druhou stranu podnítila řadu místních řemeslníků, aby se nějakým způsobem věnovali varhanářství. Kromě mnoha zmínek o opravě měchů a někdy i ladění místním stolařem, sedlářem či ševcem, pak v regionu Pobeskydí máme doloženo mnoho prací varhanářů – *autodidaktů*, z nichž bychom mohli jmenovat alespoň krejčího Johanna HUVARA z Albrechtic, domkáře Jakuba DARONA ze Studénky či albrechtického učitele Jiřího JANÁČKA (děd skladatele Leoše Janáčka). Úroveň jejich práce byla rozdílná, avšak už jen skutečnost, že téměř všechna díla zmíněných autodidaktů zanikla, svědčí v jejich neprospěch. To nepřímou potvrzuje i fakt, že z nástrojů jejich současníka, novojičínského Johanna NEUSSERA (1807 – 1878), který patřil tehdy k nejkvalitnějším na Moravě, se zachovalo v různém stavu přes deset nástrojů.⁵

Dalším specifikem celého severomoravského kraje je činnost krnovské varhanářské firmy GEBRÜDER RIEGER, která se svým hospodářským potenciálem, technickou propracovaností nástrojů stala v období do první světové války (od ztovárnění výroby varhan v Krnově r. 1873) jednou z předních světových firem. Krnovský Rieger vyrostl v obrovský podnik, jemuž nemohl téměř nikdo v blízkém okolí konkurovat. Pokoušely se o to s částečným, avšak krátkodobým úspěchem fy NEUSSER v Novém Jičíně a BRAUNER v Uničově. Až na jisté výjimky jsou tedy nástroje v severomoravském kraji od konce 19. století většinou dílem Riegra, v jistém okruhu Nového Jičina pak i Neussera. V ostatních krajích naší země se nadvláda až monopol jedné firmy v takové míře neprojevila.

Pokud tedy máme před očima území, kde v kostelech se kupříkladu okolo roku 1880 nachází až na výjimky pouze nástroje malé, nekvalitně zhotovené, vyžadující téměř rok co rok opravu měchů a také vnitřního mechanismu, pokud tušíme onen průmyslový boom, jenž zasáhl nejen Ostravsko, pokud vidíme i rychle se měnící hudební vkus a tím i požadavky na vybavení

⁵ Podrobnější údaje o zmíněných varhanářích viz SEHNAL 2003.

a zvuk varhan, nemůžeme se divit, že nastává potřeba po nástrojích *nových*, které budou méně poruchové, které budou lépe plnit svou dobovou úlohu při liturgii, které budou lépe vycházet vstříc vkusu a požadavkům tehdejší hudby. Že kupříkladu v otázce trvanlivosti a bezporuchovosti varhan se mnohdy přání nenaplnily, je záležitost jiná. Tak prudkou změnu naopak nezaznamenaly oblasti vždy úrodné (jižní partie našeho státu), které byly bohaté již v 18. století a dříve, jež si už tehdy mohly pořídit varhany větší a kvalitnější, které pak mnohdy vydržely déle.

Uvedené skutečnosti však nelze chápat negativně. Díky nim vznikla na přelomu století na daném území celá řada nástrojů, které přežily až do dnešních dob. Tyto varhany, donedávna památkovou péčí a odbornou veřejností přehlížené, se nám nyní jeví jako reprezentativní svědci doby, jako díla velké technické úrovně, z nichž zvláště ty ranější překvapují svou trvanlivostí a takřka bezúdržbovým chodem. Žel, i tady zapracovala uplynulá desetiletí záporným způsobem a některé z těchto donedávna (a bohužel u některých i do současnosti) přehlížených nástrojů byly předělány až znetvořeny naprosto proti duchu jejich původního stavitele. Přesto však ještě existují varhany, které tuto trapnou *metamorfózu* (z romantických varhan se někdo snažil udělat „barokní“) nezakusily. Jedny z nich se nacházejí v čeladenském kostele.

Kostel v Čeladné byl postaven Náboženským fondem v r. 1784 a zasvěcen sv. Janu Nepomuckému.⁶

Tento chrám měl zájem brzy získat varhany. V oné době nastala velká poptávka po vnitřním vybavení ze zrušených kaplí a klášterů. I čeladenský chrám měl obdržet kazatelnu z kaple Povýšení sv. Kříže ve Štramberku a varhany pak z kroměřížského františkánského kostela.⁷ Pokud se jednalo o ty samé varhany, pak zájem o tento nástroj z Kroměříže projevil hned několik kostelů –

⁶ HOBL, Aleš – STODŮLKA, Zbyšek: *Inventář archiválií FÚ Čeladná*. Uloženo v SOKA ve Frýdku-Místku (dále SOKA FM). Frýdek-Místek 2000, s. 2.

⁷ Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc (dále ZAOO), ÚŘAS, sign. E 34/5 – 4, kart. 1255; dopis z 13. března 1789, kde je psáno, že kazatelnu již obdržel a varhany jsou chrámu přiděleny.

Halenkovice, Loučka, Rataje, Rymice, Šubiřov, Kurovice. Varhany pak měly připadnout chrámu ve Všemíně.⁸ Podle Jiřího Sehnala měl všeminský kostel obdržet nástroj z Kroměříže již v roce 1788, zatímco přípis o přidělení do čeladenského kostela pochází až z následujícího roku; krom toho je nástroj označován jako varhany, zatímco v inventáři z roku 1806 se mluví o positivu, který byl pořízen do kostela Náboženským fondem.⁹ Terminologie mezi positivem a varhanami však v uvedeném období silně kolísala. Nejstarší osudy varhan v Čeladné jsou tedy značně mlhavé. I z dalších desetiletí 19. století toho příliš mnoho nevíme – fond FÚ Čeladná je dosti torzovitý. Jen je známo, že nástroj byl v roce 1839 vylepšen.¹⁰

Tyto varhany, umístěné v čeladenském kostele na konci 18. století, nebyly do konce 19. století nejspíš vyměněny. Nasvědčovalo by tomu dobrozdání o varhanách od novojičínského Karla NEUSSERA¹¹ z 15. února 1881.¹² Zde se uvádí, že nástroj je starý přes 100 let, dřevěné píšťaly jsou zcela „sežráný“ od červotoče, cínové jsou tak tenké, že i při nejlehčím dotyku se promáčknou, výřezy a konce píšťal jsou zhotoveny zcela nezkušenou rukou, vzdušnice je proděravělá, ventily v ní tak zkroucené, že je musí tisknout ne jedno, ale hned dvě až tři péra, píšťalnice nelicují s vodíci lištami¹³(?), traktura je vychozená a mnohokrát poopravovaná, klávesy prohmatané, kanály kvůli červotoči zcela polepené papírem a kůží, měchy roztrženy, skříň

⁸ SEHNAL 2003, s. 30.

⁹ ZAOO, ACO, kart. 8290, inventář Čeladné 1806.

¹⁰ WOLNY, Gregor: *Kirchliche Topographie von Mähren III.*, Brünn 1859, s. 113.

¹¹ Karl NEUSSER (1844 – 1925), varhanář v Novém Jičíně. Syn varhanáře Johanna Neussera, po němž zdědil dílnu a snažil se vybudovat z ní moderní prosperující továrnu. Zpočátku se mu to dařilo, po čase (asi od přelomu století) však jeho nástroje počínají vykazovat negativní rysy postromantického varhanářství, kdy se zvláště kvalita technického provedení nástrojů počala snižovat. Konec jeho firmy byl neradostný – obrovské válečné půjčky poskytnuté Rakousku-Uhersku přivodily finanční krizi továrny a Karel Neusser se na sklonku svého života stal svědkem rozpadu kdysi tak prosperujícího podniku. Viz SEHNAL 2003, s. 91.

¹² SOkA, Okresní úřad (dále OÚ) Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 517.

¹³ *die Windstöcke passen nicht auf die Dämme, so die Schleifen deshalb durchstehen der Nebentöne.* Tamtéž.

červivá, nepevná a malá, vůbec celý stroj má příliš malé rozměry, v pozitivu je zastoupen pouze jeden osmistopý rejstřík, z nástroje se line tedy pouze vrískot a kromě toho je velká oktáva lomená či krátká¹⁴. Končí tím, že větší oprava by byla zbytečná a nevyplatila by se. V roce 1894 však místní učitel KRČMÁŘ uvádí, že pedály jsou docela špatné a měch se rok co rok látati musí.¹⁵ Je tedy možné, že positiv měl i nějaký pedálový rejstřík. Dostavba mezi léty 1881 – 1895 je dosti nepravděpodobná, jednak je již dochována kniha kostelních účtů, jednak z důvodu konečného vyznění Neusserova dobrozdání. Tomu bylo mj. zapláceno 10 zl. *za cestu k ohlédnutí varhan*, dále pak byla stejná částka vyplacena neznámému varhanáři za drobné opravy a ladění v roce 1881,¹⁶ asi i jím byl Karl NEUSSER.

Z 10. června 1894 pak pochází návrh od stavebního adjunkta Josefa ČERMÁKA na stavbu nových varhan. Podrobně rozepisuje náklady na jednotlivé díly, přičemž požaduje kancelové vzdušnice (myšleny zřejmě vzdušnice s rejstříkovými kancelami), zdvihací (*Hebel*) ventily (kuželky), spodní klávesy zamýšlel nejdřív obložit celuloidem, pak bylo obložení změněno na kost, vrchní pultóny zůstaly z ebenu. Uvádí i dispozici a nákres skříně. Požadovaná dispozice: *Principal 8'*, *Gedeckt 8'*, *Gamba 8'*, *Salicional 8'*, *Octav 4'*, *Mixtur 2'* jako progresso; v pedálu pak *Subbass 16'* a *Cellobass 8'*. Podle jeho propočtů měl nástroj stát 1417 zlatých, jako rozsah klaviatur uvádí 51 tónů v manuálu a 24 v pedálu.¹⁷

Na základě těchto požadavků pak měly rozličné varhanářské firmy předložit své oferty. Úřední otevření nabídek se konalo 31. července 1896, přičemž Karl NEUSSER nástroj mínil zhotovit za 1346 zl., Franz ČAPEK z Kremže na Dunaji za 1269, Jan TUČEK z Kutné Hory za 1204 a konečně RIEGER za 1120 zlatých.¹⁸ Většina firem má rejstříkovou dispozici stejnou, jen Mixturu usazují na $2^{2/3}$. Rozsah pedálu čítá C – d¹, manuálu C – f³, pouze

¹⁴ ...*mithin blos ein Geschrei macht, zudem die tiefe Octave gebrochen ist*. Bylo však obvyklé, že pojmu lomená oktáva se mnohdy užívalo pro oktávu krátkou.

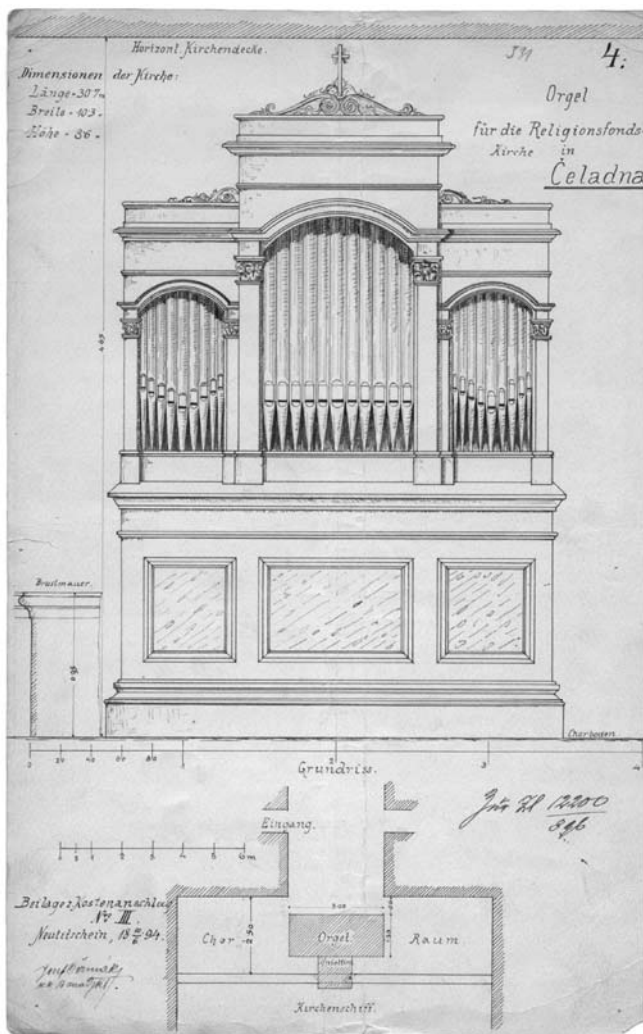
¹⁵ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 519.

¹⁶ SOKA FM, FÚ Čeladná, inv. č. 3, kniha kostelních účtů 1871 – 1951.

¹⁷ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 534 – 535.

¹⁸ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 559.

Čapek z Kremže uvádí rozsah nižší: man. C – d³, pedál C – h⁰, což souhlasí s Čermákovými požadavky.

Návrh varhan podle Josefa Čermáka

Velmi udivující je cena, kterou nabídla krnovská továrna bratří Riegrů. Firma GEBRÜDER RIEGER, jako tehdy největší varhanářský závod na našem území, který vyráběl i z evropského měřítka technicky velmi zdařilé varhany, rozhodně nepatřila mezi nejlevnější, ba právě naopak. Tedy ke snížení ceny musela mít své důvody. Ty velmi zajímavě osvětlují trochu pomlouvačné dopisy Karla NEUSSERA, jež zaslal na místodržitelství a na okresní úřad v Místku.¹⁹ Uvádí, že TUČEK a ČAPEK jsou známi svou nekvalitní prací, že sice stanovili nižší cenu než on, ale on myslí na své pracovníky a platí jim daleko více než dotyční. V případě Riegra však nemohl použít jako důvod kvalitu, neboť si byl vědom, že Rieger je po technické stránce kvalitnější než on. Uvádí tedy, že Rieger tam, kde natrefí na Neussera, sníží svou cenu o 40 – 45%, aby tak zničil konkurenci skrz větší sílu svého kapitálu, že Rieger by podle svých běžných cen a katalogů musel tytéž varhany zhotovit za 1650 zl. Dále Karl Neusser zmiňuje, že jako jediný z uvedených varhanářů bydlí v okrese, zde také platí daně, je nejvíce vytiženou *moravskou* firmou a tak prosí o zadání práce. Toto snažení však bylo marné; zakázku obdržela samozřejmě krnovská firma.

RIEGROVÉ nabídli za cenu 1120 zlatých dvě varianty rejstříkové dispozice. První z nich však používá systému kombinovaných rejstříků.²⁰ Dispozice pak měla být *Principal 8', Gedeckt 8', Gamba 8', Salicional 8', Octava 4' (komb.), Dolce 4' (komb.), Mixtur 3x 2²/₃'*. Pedál: *Subbass 16', Cello 8'*.²¹ Tato typicky romantická dispozice sice nebyla použita v Čeladné, ale je ji možno nalézt třeba v chorálním nástroji ostravské katedrály

¹⁹ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 554 – 555 (dopis na místodržitelství z 3. 8. 1896) a fol. 560 – 561 (dopis z 1. 8. 1896 na okresní hejtmanství).

²⁰ Varhany s kombinovanými rejstříky užívají pro *dva* rejstříky různé stopové výše *jednu* rozšířenou řadu píšťal. Tím se něco ušetří na materiálu, uvedený systém má však velké nedostatky – nedovoluje uměleckou intonaci každého rejstříku, velmi časté jsou problémy s laděním píšťal, které přináležejí dvěma registrům.

²¹ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 494.

(Rieger, opus č. 905 z r. 1901). Varhany do čeladenského kostela byly postaveny dle následujícího návrhu na podzim r. 1896.²²

Rieger, opus 549

rejstřík	stopová délka	píšťaly – cín	- zinek	- dřevo
Manuál (C – f ³)				
Principal	8´	42	12	
Gedeckt	8´	30		24
Gamba	8´	42	12	
Salicional	8´	42	12	
Octava	4´	54		
Mixtur 3x	2 ² / ₃ ´	162		
Pedál (C – d ¹)				
Subbass	16´			27
Cello	8´	15	12	

Spojky a pomocná zařízení: I/P, mf, f. Systém: mechanická kuželka.

Zajímavé je, že ač v písemnostech úřední povahy jsou názvy rejstříků psány německým jazykem (Gedeckt), na hracím stole jsou originální porcelánové štítky popsány česky (*Kryt 8´, spojka – Pedal*).

Původní varhany zcela zanikly; farář v r. 1897 odpovídá okresnímu hejtmanství, že cínové píšťaly byly nabídnuty zástupci fy RIEGER ke koupi, ten však s úsměvem odvětil, že staré píšťaly nechce ani zadarmo, neboť nestojí za dovoz z Čeladné do Krnova; pak tedy bylo jednáno s klempířem Františkem BEDNAŘÍKEM z Frýdlantu, který se po opětovné nabídce konečně uvolil odebrat staré píšťaly, v nichž je prý víc olova než cínu, a platil za kilo 40 krejcarů. Celkem odebral 43 kg.²³ Řádná kolaudace se konala

²² SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 501, kdy Rieger 24. 11. 1896 potvrzuje, že varhany již stojí v kostele.

²³ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 476.

v roce 1897. Arcidiecézní kolaudátor Josef NEŠVERA si účtoval za cestovné 6 zl. 45 kr. a odměnu 6 zlatých.²⁴

V roce 1899 pak RIEGER žádá, aby mu byla vyplacena zadržovaná kauce (2 x 200 K), zavázal se totiž dva roky po postavení varhan nástroj znovu přeladit. V důsledku toho se konala dodatečná kolaudace, kterou vedl František KOLAŘÍK, hudební skladatel a místecký varhaník.²⁵ V kolaudačním protokolu je uvedena věta místeckého regenschoriho, která platí do jisté míry dodnes „...varhany v stavu dobrém se nalézají a jest odůvodněná naděje, že i v budoucnosti dobře sloužiti budou“²⁶ V tomto jsou jeho slova téměř prorocká, neboť po 110 letech je nástroj i přes napadení červotočem funkční.

V roce 1918 byly částečně zrekvírovány cínové píšťaly,²⁷ dnes stojí v prospektu píšťaly ze zinku. V roce 1925 se za nástrojem stala neuvěřitelná příhoda, neboť zdejší farář se v dopise z 30. října 1925 ptá, zda je nutné znovu benedikovat kostel, když se jeden mladík pokoušel znásilnit za varhanami čtrnáctileté děvče – dceru kostelníka. Konzistoř odpovídá, že to nutné není.²⁸ V roce 1944 pak byl nástroj opraven za 650 korun.²⁹

Co se týče současného stavu nástroje – bylo již zmíněno poměrně silné napadení červotočem. Nicméně je nutno vyzdvihnout precizní provedení traktury, její snadná a pohodlná regulace a takřka nezničitelné provedení, které zaručuje funkčnost s minimální údržbou, dále velmi kvalitní píšťalový fond. Tyto varhany reprezentují svým technickým zpracováním, zvukovým bohatstvím a krásou „zlatý věk“ krnovského závodu. Proto je nutno přistupovat k těmto varhanám jako k památce „de facto“ a zasadit se o jejich včasnou konzervaci.

²⁴ ZAOO, ACO, G 1, kart. 4774, fol. 107.

²⁵ Kolařík, František (1867 – 1927) ředitel kůru, hudební skladatel, folklorista. Choralista v starobrněnském klášteře, žák brněnské varhanické školy, od r. 1886 místecký varhaník. Na toulkách za lašskou písní doprovázel často svého učitele Leoše Janáčka. Viz *Biografický slovník Slezska a Severní Moravy*, sešit 3 (vědecký redaktor Milan Myška), Opava – Ostrava 1995, s. 67.

²⁶ SOKA FM, OÚ Místek, inv. č. 891, kart. 1097, fol. 444.

²⁷ SOKA FM, Archiv obce Čeladná, inv. č. 35, Monografie obce.

²⁸ ZAOO, ACO, G 1, kart. 4554.

²⁹ SOKA FM, FÚ Čeladná, inv. č. 3, kostelní účty 1871 – 1951.

ŠEBESTIÁN VRÁNA

Jaromír Šupina

Šebestián Vrána se narodil ve Frýdku 27. prosince 1803 na Těšinské ulici neboli na „staré cestě“. Otec Jiří, jehož matka byla pokřtěná židovka z rodu Munkovského, byl hrnčářem. Rodný domek Šebestiána Vrány shořel do základů začátkem roku 1846.

Mladý Šebestián již ve farní škole projevoval značné nadání, a proto se ho ujal děkan P. Josef Karel Schipp. Od něho dostal dobrou přípravu pro další studia. Hrnčířské řemeslo v rodině Vránově však pro velkou konkurenci již nekvetlo, takže málo majetní rodiče nemohli synovi umožnit dlouhodobá studia. Dostal se pouze na „preparandu“ (průpravku) pro vzdělání učitelů v Těšíně a po třech měsících ji ukončil s dobrými výsledky.

Jako výpomocný učitel vystřídal zpočátku několik míst. Jeho prvním působištěm byla Dobrá u Frýdku, kde byl rektor Švanda, pak byl přeložen do Staré Bělé u Ostravy, kde byl rektor Červenka. Vysvědčení způsobilosti ze dne 10. září 1822 měl z diecézní školy v Olomouci. Již jako provizor pobyl krátce v Kozlovicích (1822-1827) a jako samostatný učitel byl ustanoven v Trnávce u Příbora (1827-1829). Dekretem knížecko-arcibiskupského konsistaře ze dne 30. listopadu 1829 byl ustanoven učitelem na škole v Palkovicích (čp. 41), kde působil jako rektor až do roku 1865.

Z písemných vzpomínek stařenky Marie Mičulkové, vnučky Šebestiána Vrány, víme, že přízemní budova školy byla nízká a nevhledná. Sklep byl postaven mimo školu. Budova školy v Palkovicích byla rozdělena na šířku napříč chodbou, přičemž v jedné polovině byla třída, v druhé polovině světnička a kuchyň, v níž žil Šebestián Vrána se svou rodinou. Ve třídě byly dvě řady lavic, katedra, nástěnná tabule s hodně velikými, ručně psanými, tiskacími písmeny, mapa a kříž. Vyučovalo se ráno i odpoledne. Při ranním vyučování seděli ve čtyřech lavicích vpředu slabikanti, v druhých zadních čtyřech lavicích seděli ti, kteří již uměli číst a skládat věty. Odpolední vyučování probíhalo opět ve dvou odděleních. Vrána vyučoval v Palkovicích na 200 dětí a učilo se jen náboženství, čtení, psaní a počítání. V tehdejší době však nebývala školní docházka pravidelná. Rodiče často využívali děti při hospodářství, pasení dobytka a při všech domácích pracích, takže dětem zbývala na školu hlavně zima. Ale to zase v chudých venkovských rodinách neměli peněz na obutí.

Šebestián Vrána rozvinul v Palkovicích nejen své záměry na poli školní výchovy, ale také jako hudebník. Velké porozumění našel u kněze Klimenta Tvrdého a u držitele dědičného fojtství

Filipa Zlého. S jejich pomocí zřídil hudebně-pěvecký sbor, který zpíval na kostelním kůru, ale také nacvičoval národní písně. Vrána hrál dobře na varhany, housle, flétnu a ovládal i další hudební nástroje. Farníci neměli nic proti tomu, když se v kostele provozovala figurální hudba, ale když si mohli v kostele za peníze tuto hudbu pořídit na svatby či pohřby, tak se bez ní rádi obešli.

Pro pohřební obřady Vrána přeložil do češtiny latinské náboženské písně a opatroval je vlastními nápěvy. Ty pak přehrával na varhanách a učil mládež zpěvu. Sám vynikal jako znamenitý tenorista a jeho pěvecký sbor měl v té době 27 účinkujících. Za pomoci sboru se tak písně šířily nejen v obci, ale i v kraji. Svou hudebně-skladatelskou činností se rector Vrána řadí k tradici českých kantorů – muzikantů 18. století a první poloviny 19. století. Do češtiny také z latiny přeložil jitřní mši k Božímu narození, která se poprvé sloužila o Vánocích roku 1848, 1849 a 1850. S příchodem kněze Karla Kittricha, přítele latiny, v roce 1850 však jitřní mše v Palkovicích skončily.

Šebestián Vrána byl osobou velmi vzdělanou, ovládal dobře češtinu, latinu, němčinu, částečně polštinu a zabýval se také orientálními jazyky. Z vyprávění pamětníků víme, že se také zabýval sestavováním hebrejsko-českého slovníku vlastních jmen, která se vyskytovala v Bibli.

V Palkovicích žil Vrána i se svou početnou rodinou dost bídne. Kromě služného si přivydělával obecním písařením (pravděpodobně od r. 1855), sepisováním svatebních smluv a poručenství. S manželkou Marií měl šest dětí – tři syny (*Karel, Eduard, František*) a tři dcery (*Tereza Tekla, Klára, jméno třetí dcery nebylo dosud zjištěno*) – a všichni hodně snědli. Jak se lze dozvědět z první školní kroniky, jídávali jen dvakrát za den a jídla měli vesměs jalová. Posolený, ale nemaštěný hrách, zemáky (tj. brambory) rozmíchané v zelí a v létě sbírali na polévku mladé kopřivy. V jednom vizitačním protokolu z roku 1851 si učitel Vrána stěžuje, že jej rodiče dětí sice ctí, ale že mu plat odvádějí tak nepořádně, že často s chudými v obci „stejnou nouzi zakouší“.

Učitelské poměry nebyly dobré. Rector Vrána dostal sice za hru na varhany od kostela kousek pole (*u čp. 147*) a od obce dostával do roku 1840 celoroční služné ve výši 56 zlatníků

a 12 krejcarů konvenční měny, ale i ten mu byla obec za rok 1838 dlužná. Později bylo jeho služné 100 zlatníků ročně a většinu peněz platil náboženský fond. (*Náboženský fond byl založen z jmění klášterů, které nechal císař Josef II. zrušit. Práva fondu vykonávaly c. k. místodržitelství či-li gubernie. Fond dodával do školy 3 sáhy – tj. 9 m³ – dřeva na otop, další 3 sáhy daroval arcibiskup. Oboje se dováželo z hukvaldského panství. Zemským zákonem z r. 1864 přešlo presentační právo na obce, od r. 1870 na c. k. školní rady.*) Peníze učitele Vrány však stačily pouze na nejnужnější obživu. Vždyť 1 funt masa stával 4 krejcarů. Proto musely v obživě pomáhat i děti, zvláště dívky, které pletly do obchodu punčochy, křtitelní čepičky a kabátky. Utržené peníze dávaly rodičům k obživě. Rovněž pomáhaly ve škole jako školnice. Mimo to měl učitel Vrána jako varhaník podíl na štolových poplatcích, na krmáš pak dostával od sedláků po velkém koláči. O Vánocích doma pekli oplátky, které pak roznášel po vsi. Za to dostával nějaké drobné dárky – jídlo, peníze. O Třech králich se rector Vrána v doprovodu jedné z dcer vydával s putnou na zádech po vesnici a společně zpívali koledu. Svěcenou křídou pak na dveře psali písmena K·M·B a lidé jim za to dávali co měli – mírku pšenice, hrachu, bobu nebo sušeného ovoce.

V létě 1846 se ve Frýdku sešli kantoři z celého okolí děkanství a stěžovali si na nízký příjem. Rozhodli se žádat o zvýšení platu přímo ve Vídni. Spolu se dvěma členy delegace (*jedním z nich byl metylovský rector Jan Nepomuk Zochlar*) se učitel Vrána v roce 1846 vypravil pěšky do Vídně k císaři Ferdinandu V. Dobrotivému s peticí, jež byla psána německy, o zvýšení platů učitelů. Když byli císařem laskavě přijati, poklekli na jedno koleno a mezi dvěma prsty pravé ruky mu podali písemnou žádost. Císař si ji přečetl a německy jim řekl: „Povstaňte, milé děti, obdržíte, zač žádáte.“ Plat učitelů hukvaldského panství byl zvýšen o 30 zlatníků konvenční měny, které byly až do roku 1867 každoročně vyplaceny u c. k. berních úřadů.

Protože rector Vrána sám od dětství zakusil dost nouze, bídy a hladu, pomáhal, přes své neutěšené finanční poměry venkovského učitele, podle svých skromných možností venkovskému lidu. Znal totiž dobře poměry na Hukvaldsku

a Těšínsku. Spolu s paprskářem Fabiánem Šebestiánem Krčem stál při vzniku Hospodářského spolku v Palkovicích. Stalo se tak v roce 1845 v hospodě „Na fojtství“ (*dnes známa pod názvem „U Kubalů“*). Myšlenkou spolku bylo sjednocení občanů v obci převážně po stránce majetkové. Členství ve spolku bylo dobrovolné, kdy se v prvním roce neplatily žádné poplatky. V dalším roce měl každý člen již povinnost hradit poplatky, z nichž byly v pozdějších letech členům spolku hrazeny škody při povodních a jiných živelných pohromách. Brzy se myšlenka spolku rozšířila i na okolní vesnice. V myšlence Hospodářského spolku pokračoval později v Paskově syn Šebestiána Vrány, Eduard Vrána. (*Narodil se 4. března 1827 v Kozlovicích a později se stal učitelem. Dne 1.7.1843 byl ustanoven podučitelem na triviální škole v Palkovicích a v letech 1848–1865 působil v Paskově jako definitivní učitel. Odtud odešel do Rybí u Nového Jičína, kde r. 1874 předčasně zemřel a tam je také pohřben. Byl učitelem velmi svědomitým a v jednotřídní škole vyučoval 120 žáků. Rovněž byl zakladatelem a prvním jednatelem Hospodářské jednoty, která v Paskově vznikla v roce 1862. Odchodem z Paskova v r. 1865 mu však nové působiště zabránilo v další činnosti a upadnul tak v zapomenutí*).

Blížil se rok 1848, v němž byla zrušena robota. Ještě v březnu 1848 žili Němci se Slovany ve Slezsku v míru, ale již v dubnu téhož roku zahájili proti Slovanům štvance. Opojení myšlenkou velkoněmeckého státu, započali s přípravami k volbám do všenněmeckého parlamentu ve Frankfurtě nad Mohanem, kam měli být vysláni zástupci z německých spolkových států, a tím i ze zemí rakouských a českých. Dne 30.3.1848 se sešel přípravný výbor, do jehož 50-členného výboru byl za rakouské země zvolen vídeňský poslanec Schuselka a za české země byl jmenován spisovatel František Palacký. Ten však odmítl jménem celého českého národa účast na volbách, a proti volbám se postavil také spisovatel Karel Havlíček Borovský.

Koncem května 1848 se v Novém Jičíně konaly pro obyvatelstvo hukvaldského panství volby do všenněmeckého parlamentu. Proti nim vznesl rozhodný protest Šebestián Vrána spolu s chalupníkem a paprskářem Fabiánem Šebestiánem Krčem

(*19.1.1812, †7.1.1896). (*Paprskář byl člověk, který vyráběl paprsky, což byly podélné válečky s tenkými tyčinkami, mezi nimiž procházela osnova a jenž se používaly jako nezbytná součást tkalcovských stavů.*) Společně sepsali a rozšiřovali proti Frankfurtu leták protiněmeckého obsahu. Od těchto voleb se všechny okolní obce při volbách do sněmu a později také do „Říšské rady vídeňské“ v roce 1873 řídily podobně podle obce Palkovice a jejich voličů.

Dne 15.7.1848 se sešlo v Kateřinkách u Opavy slezské učitelstvo a navrhlo, aby obecná škola byla povýšena na národní ústav a byla tak udržována ze státních prostředků, aby mohl být zrušen školní plat, jenž byl předmětem sporů v mnohých obcích. Dále učitelé žádali, aby se škola osvobodila od vlivu církve a v každé zemi aby byla zřízena školská kolegia (tj. zemské školní rady) a v každém okrese a v každé obci školní představenstva. Rovněž žádali, aby vyučování bylo prodlouženo místo do dvanácti, tak do čtrnácti roků. Požadováno bylo zavedení industriální škol a zřízení tělocvičen. V neposlední řadě bylo jednáno o zlepšení platů učitelů. Učitel, tj. správce školy, měl v té době 120 zlatých rakouské měny.

Na moravském zemském sněmu v Brně byla činnost učitelů skutečně oceněna a plat učitele (nadučitele) byl stanoven na 200 zlatých ročně a plat podučitele na 100 zlatých ročně. Zjara roku 1849 se rektor Šebestián Vrána znovu zabýval učitelskými požadavky o zlepšení platů učitelů. Požadavek sepsal do nové petice, se kterou se osobně vypravil k říšskému sněmu v Kroměříži.

Dne 22. října 1848, po vypuknutí bouří ve Vídni, svolal císař říšský sněm do Kroměříže, kde pak zasedal od 15.11.1848 do 7.3.1849. Sněm neobyčejně přispěl k posílení české národní jednoty a k upevnění národní soudržnosti českého lidu v historických zemích. Celý národ do Kroměříže upíral zraky v naději, že odtud vyjde konečně nová ústava. Selský lid se těšil, že se bude pokračovat v selských reformách, a také drobní zemědělci z horských krajů Slezska a východní Moravy doufali v odstranění svých těžkostí. Jednou z nich byl nedostatek půdy. Selský lid si byl vědom toho, že po zrušení roboty bude moci využít svých sil

k obdělávání vlastních pozemků, které bude nutno rozmnožit. Bezzemci, jichž bylo v podhorských krajích hodně, žádali přiděl půdy od větších selských statků. Myšlenka, aby byla požadována selská půda-rustikální, nikoliv panská-dominikální, byla původu čistě místního a vznikla ze zvláštních poměrů a z potřeb přelidněných podhorských krajů.

Toto hnutí se zvláštním sociálním zabarvením vyvolal již zmiňovaný chalupník Fabián Šebestián Krč z Palkovic, který měl sám u své chalupy velmi málo pozemků (*bydlel v Palkovicích čp. 36 s manželkou Mariannou, rozenou Lepíkovou – *1818, †01.02.1888 na dnu; měli syna Jana, *1848, †22.2.1870 v 20⁰⁰ hodin na vodnatelnost; dceru Terezii, *1861, †26.08.1882 na plicní tuberkulózu a dceru Mariannu, *1858, †8.9.1875 v 1⁰⁰ hodinu na psotník, tj. křeče*). Spojil se s dvěma dalšími přáteli, učitelem Šebestiánem Vránou a chalupníkem Fajkošem z Chlebovic. Tito tři jsou původci peticí, z nichž jedna byla adresována „Slavní a vysoce urození stavové markrabství Moravského, shromáždění ke krajskému sněmu v Brně“. Druhá petice byla určena říšskému sněmu ve Vídni a byla pak odeslána do Kroměříže, kam byl říšský sněm přeložen. V obou peticích si stěžují domkáři a podloubníci (*tj. bydlící v podloubí, dřevěných komorách*) z kraje přerovského a těšínského, že byli vyloučení z dobrodiní konstituce tím, že volební právo do zemského moravského sněmu bylo přiznáno jen těm, kdo mají aspoň 200 zlatníků příjmu, a žádají o zajištění půdy z velkých selských statků, odvolávajíc se na Božské přirozené právo. Sedláci byli v petici popisováni jako pijani, kteří se o pozemky starají chatrně, obdělávají je nedbale a málo hnojí.

Podobně jsou formulovány i další návrhy, aby pro bezzemky byla zajištěna půda zákonitými opatřeními za přiměřenou náhradu. Tato půda se měla, podobně jako panská roboty, vyplácet vyvazovacími obligacemi. Dále pisatelé peticí připomínají, že pocházejí „z toho tak veleslavného pranárodu slovanského“ a vyslovují přesvědčení, „že Morava své milé vlastence obživí a jim dostatečné půdy poskytnout může“. Petice byly sepsány tajně, aby se učitel Vrána nevystavil nebezpečí trestu nebo zbavení místa, kdyby se prozradilo, kdo je jejím původcem. Opatřeny byly

asi 16 tisíci podpisů domkářů a bezzemků těšínského a přerovského kraje, hlavně z podhorských obcí. Bylo tak učiněno za pomoci důvěrníků, kteří si pro arch k podpisu docházeli do Frýdku k soše sv. Michala při mariánském kostelu a podepsané archy sem zase přinášeli.

Není známo, jaké stanovisko zaujal k této petici moravský zemský sněm, který dostal podobných petic od domkářů více, ani zda se na kroměřížském říšském sněmu o této petici bezzemků jednalo. Nicméně byl její ohlas zvláště v podhorských krajích nemalý.

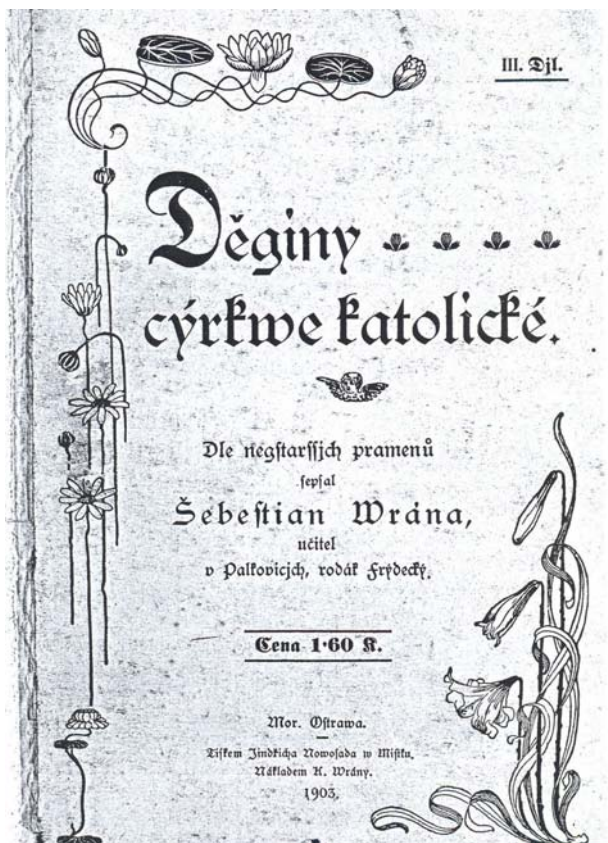
Po roce 1848 už nebylo možno zabránit vzniku domků v polích na rozparcelovaných pozemcích. Vedle sedláků a chalupníků se tvořila nová vrstva domkářů s menšími kousky polí na nejzadnějších honech. V beskydském podhůří, kde drobné chaloupky vznikaly na pasekách, říkalo se jejich obyvatelům pasekáři. Tak vyrostly roztroušené osady, např. Kúty v Palkovicích.

Vrána byl vysoké postavy, ušlechtilé tváře, veselý myslí, nakloněný trochu k žertu a šprýmování. Po generální vizitaci farnosti i školy v roce 1863, kterou prováděl arcibiskup, dostal Vrána zvláštní pochvalu. Přes tíživou sociální situaci Vránovu staly se Palkovice v době jeho působení významným společenským střediskem na Frýdecko-Místecku, kde se šířilo kromě hudby a zpěvu i národní uvědomění, společenské vystupování, četba knih, kalendářů i novin. Vždyť Vrána vyučil své zpěváky hře na několik hudebních nástrojů, takže se mohli později dobře uplatňovat při různých společenských příležitostech.

Jako vášnivý milovník české knihy a rozšiřovatel dobové literatury (např. *Písmo svaté, životopisy Ježíše Krista, Panny Marie a svatých*), učil rector Vrána palkovické spoluobčany číst a vybízel je ke čtení poučných a vlastivědných spisů. Na jeho popud spojilo se několik občanů k odebírání knih z brněnského „Cyrilometodějského dědictví“ a „Dědictví svatojánského“ v Praze. Leckde se předplácely i tehdejší noviny a do mnohých rodin kupovali alespoň kalendáře (např. *od roku 1852 kalendář Moravan*). S oblibou se tehdy četly dějiny českého národa i dějiny

Moravy, dále spisy různého poučného obsahu, např. o štěpařství a včelařství.

Šebestián Vrána byl také činný jako spisovatel. Od roku 1848 se zabýval sepisováním knihy o Dějinách církve katolické do roku 1075, kterou tak chtěl obhájit před vznikajícím odpadlictvím. Pracoval na ní denně až do dvou hodin po půlnoci. Kniha však již nebyla vydána za jeho života, ale až v roce 1901 jeho synem Karlem Vránou. Ten k ní také připojil autorův stručný životopis.

Obálka Vránovy knihy o dějinách katolické církve

Poslední léta života Šebestián Vrána již churavěl. Po 36leté neúnavné školní a veřejné činnosti zemřel v Palkovicích 17. února 1865 a byl pochován na hřbitově v Palkovicích. V roce 2005 tak uplynulo od jeho smrti 140 let. A je jen škoda, že o tak významné osobnosti Palkovic a frýdecko-místeckého okresu se žáci ve škole vůbec neučí.

Použitá literatura:

Boháč, Jan: 700 let valašské obce Kozlovice

Četyna, Bohumír: Poselství zapomenutých

Jalůvka, Jaroslav: Palkovice a Myslík v minulosti a současnosti

Kronika národní školy v Palkovicích, založena r. 1870 Antonínem Hoffschneidrem

Mičulková, Marie: Mé vzpomínky

Mikuláš, Jan Ludvík: Šebestián Vrána-rechtor na škole v Palkovicích

Spusta, Milan: 700 let obce Metylovice

Šupina, Jaromír: Pohlednice z Palkovic

Vochala, Joža: Rok 1848 ve Slezsku a na severovýchodní Moravě

Vrána, Šebestián: Dějiny církve katolické

VZNIK KOSTELA SV. BEDŘICHA V BÍLÉ

Daniel Šrubař

V minulém sborníku jsme se věnovali založení frýdlantského kláštera boromejek. V souvislosti s touto fundací jsme si uvedli jméno olomouckého arcibiskupa Bedřicha kardinála z Fürstenberku (Friedrich zu Fürstenberg, 1813 – 1892, olomouckým arcibiskupem od roku 1853).¹ Proto je nasnadě objasnit další jeho bezesporu pozitivní počin, totiž založení kostela sv. Bedřicha v Bílé.

Bedřich kardinál z Fürstenberku, zakladatel kostela

¹ Ze základní literatury věnované této osobnosti uveďme Zlámal, B.: Bedřich kardinál Fürstenberg, arcibiskup olomoucký. Olomouc 1949; Týž: Bedřich lantkrabě Fürstenberg, arcibiskup olomoucký a kardinál, 1853 – 1892. Kyjov 1976. Oba strojopisy jsou k dispozici v arcidiecézní knihovně a pobočce ZAO v Olomouci; Matzke, J.: Die olmützer Erzbischöfe. 1. Friedrich Egon Ladgraf zu Fürstenberg, Kardinal (1853 – 1892. In: Ziprich, R. (Hg.): Mährisch-schlesische Heimat, Vierteljahresschrift für Kultur und Wirtschaft 17, 1972, s. 2- 8.

Bílá, jako osada, je uváděna od 18. století.² Samostatnou obcí se stala až v roce 1951 z částí obcí Ostravice a Staré Hamry. V 19. století, kdy vznikl výše zmíněný kostel, byla přiřazena k Ostravici a nacházela se na hukvaldském panství. Zdejší arcibiskupské lesy byly využívány k výrobě dřevěného uhlí, které bylo určeno na výrobu železa v arcibiskupských železárnách, a zároveň sloužily k odreagování a pěstování „loveckého sportu,“ o čemž svědčí nedaleký lovecký zámek v Bílé.

Jestliže se celkově zaměříme na Fürstenberkovy stavební podniky, můžeme říci, že v jeho koncepci sakrálních staveb převažovalo užití pseudoslohů. Máme na mysli především novogotiku (např. chrám sv. Václava v Olomouci) a novorománský sloh (např. klášter ve Frýdlantě). Z tohoto hlediska je kostel v Bílé naprosto odlišný.

Navíc se ke vzniku této stavby váže mnoho nepravdivých verzí, takže je nasnadě objasnit si skutečnou stavbu tohoto kostela. Musíme dodat, že literatury k tomuto tématu existuje zoufale málo³ a o písemných pramenech to bohužel také platí.

Nepravdivé verze vzniku kostela objasňuje vysvětlující pamětní tisk „K dějinám kostelíčku na Bílé“, který se nachází ve vstupní místnosti kostela sv. Bedřicha, jehož opis jsem pořídil 23. 10. 2004. Setkat se s ním lze také v olomoucké pobočce Zemského archivu Opava.⁴ Tisk byl vydán knihtiskárnou J. Gusek v Kroměříži asi v roce 1920 (přesná datace chybí). Jeho olomoucký exemplář daroval dne 13. 7. 1928 arcibiskupskému archivu v Kroměříži pan Viktor Gusek.⁵

² Krpeš, V.: Z historie obce Ostravice. Obecní úřad Ostravice 1999, s. 30-32. Podle nezaručené zprávy byla v roce 1675 založena na území osady Bezkyd olomouckým biskupem Karlem z Lichtenštejna osada Karlovice. Po vpádu kuruců byla roku 1680 vypálena, protože její obyvatelé pustily kurucké oddíly na území diecéze. K jejímu obnovení došlo až v roce 1780 Josefem II.

³ Polášek, J.: Dřevěné kostely a kaple Moravy a Slezska. Český Těšín 2001; Linhart, Fr. : Místecký okres. Vlastivěda moravská. Brno 1915, s. 210; Záměrně opomímám letákovou informační literaturu.

⁴ ZAO - pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 1081, Sg. Ba16, č. k. 294.

⁵ ZAO - pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 1081, Sg. Ba16, č. k. 294. Datace je připisována na tisku.

Rozeberme si tedy verze o vzniku kostela a nechme hovořit prameny: „Práví se ku příkladu, že Jeho Eminence kardinál Fürstenberg koupil na světové výstavě ve Vídni model švédského kostela a podle něj, že dal postavit kostelíček na Bílé. Jiná verze zase dří, že prý na výstavě koupil hotový kostel a ten dal pak dopravit na Bílou atd.“⁶

Tisk vysvětluje skutečnou verzi o vzniku kostela poněkud poeticky. Avšak celkem pravděpodobně. Poukazuje, že velkou souvislost s námi studovanou stavbou měl dřevěný kostel ve Větrkovicích. „Na dřívějším hukvaldském panství byly tři dřevěné kostely a to ve Větrkovicích, v Koprůvnici a v Tiché. Poněvadž kostel větrkovský byl na spadnutí, obdržel tehdejší inženýr arcibiskupské stavební kanceláře v Kroměříži, zemřelý arcibiskupský stavební rada Antonín Kybast,⁷ od tehdejšího arcibiskupa Fürstenberga rozkaz, aby podle hotového nákresu vídeňského architekta Lipperta kostel ten přestavěl. Kostel byl přestavěn v roce 1868 a bohužel již shořel.“ Můžeme se tedy snadno domnívat, že verze o zakoupení projektu na světové výstavě ve Vídni vznikla díky tomu, že původní projekt pocházel od vídeňského architekta Josefa Erwina von Lipperta.⁸ Tisk dále říká, že se stavba arcibiskupovi Fürstenberkovi zalíbila a rozhodl se postavit kostelík také v „Ostravických horách“.

Okamžik, který si k realizaci tohoto projektu vybral, lze snadno vyvodit, neboť v téže době byl realizován projekt kláštera sester sv. Karla Borromejského ve Frýdlantě nad Ostravicí. V tisku se můžeme dočíst o výletu arcibiskupa Fürstenberka a inženýra

⁶ ZAO - pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 1081, Sg. Ba16, č. k. 294.

⁷ Zatloukal, P.: Gustav Meretta. In: Okresní archiv v Olomouci 1986, Olomouc 1987, s. 84. „Fürstenberk poměrně rychle po své intronizaci posílil kroměřížský stavební úřad. Byl zaveden úřad arcibiskupského architekta, do kterého byl z dvacetišesti uchazečů vybrán František Drbal (1819 – 1893). Ten v něm působil do roku 1882. V kanceláři kroměřížského stavebního úřadu pracovali čtyři architekti, od roku 1846 Ernst Kraliczek (* 1824), v letech 1846 – 1893 Karel Bieřel (* 1819), Gustav Meretta, Fürstenberkův nevyužívanější architekt, a od roku 1860 Antonín Kybast (1837 – 1903).“

⁸ Zatloukal, P.: Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750 – 1918 na Moravě a ve Slezsku. Olomouc 2002., s. 326. Zatloukal vypracoval stručný biogram Josefa Erwina von Lipperta.

Antonína Kybasta, který frýdlantskou stavbu řídil, do hor. „*Když pak na této vyjížděce dojeli do údolí Bílé, vyslovil se pan arcibiskup, že má v úmyslu postaviti zde dřevěný kostelík, a udával hned místo, kde by si kostelíček přál míti a nařídil inženýrovi Kybastovi, aby vypracoval stavební plán. Dal se brzy do stavby a pověřil inženýra Kybasta řízením stavby. Stálý dozor nad stavbou svěřen hukvaldskému stolařskému mistru Jenigovi.*“⁹ Osobně si myslím, že pouhé zalíbení v horách k uskutečnění projektu stačit nemohlo. Zde nám pomůže studium pozdějších pramenů. Máme na mysli především bílanskou farní kroniku, která byla vedena od roku 1911, v souvislosti se zřízením bílanské farnosti. Její digitální reprodukce je k dispozici v SOKA Frýdek-Místek. Nachází se v ní opis výnosu kníž. arcibisk. ředitelství v Kroměříži z 24. ledna 1876, ve kterém se praví, že stavba byla uskutečněna kvůli velké vzdálenosti osady od tehdy farního kostela na Ostravici.¹⁰ Můžeme formulovat také domněnku, že si arcibiskup stavbou kostela pojistil vliv v této oblasti, který ztratil díky zrušení manského systému v letech 1862 – 1869.¹¹

Stavba byla dokončena v roce 1875 a 3. října téhož roku byla společně s kaplí frýdlantského kláštera vysvěcena. Obřad provedl arcibiskup osobně, z čehož je patrné, jak velký význam stavbám přikládal. A protože byly obě vysvěceny zároveň, dochovala se v současnosti jen jedna světicí listina, která je k dispozici v kapli

⁹ ZAO - pobočka Olomouc, fond AO, inv. č. 1081, Sg. Ba16, č. k. 294.

¹⁰ SOKA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Bílá, pamětní kniha farnosti Bílá (digitální reprodukce), s. 9. „*Um den geistlichen Bedürfnissen der von der Pfarrkirche weit entfernt und im Gebirge zerstreut wohnenden Pfarrkindern von Ostrawitz nach Möglichkeit zu Hilfe zu kommen, haben Seine Hochfürstlichen Gnaden im Bila-Thale eine Kirche erbaut und selbe am 3. Oktober v. J. zu Ehren des heiligen Friedrich beneficiert.*“

¹¹ Zlámal, B.: Bedřich kardinál... c. d., s. 40 – 41. Arcibiskup Fürstenberk se cítil být duchovním pánem nad leníky, a když manské zřízení v letech 1862 – 1869 definitivně skončilo, litoval, že mu tím ubude hrdosti. Byl totiž posledním arcibiskupem, kterému bylo uděleno léno císařem, jako zástupce českého krále. Manové se tak stávali vlastníky svých lén. „*Fürstenberk byl hrdý na svůj lantkraběcí původ. Založil registraturu arcibiskupské kanceláře (Hofkanzlei), v čemž můžeme vidět touhu po ceremoních, ale i smysl pro pořádek.*“

frýdlantského kláštera. Nelze však vyloučit, že kopie listiny je někde založena.

Kostel byl postaven ve skandinávském stylu¹² podle návrhu Antonína Kybasta. Výstavbu financoval arcibiskup Fürstenberk.¹³ Stavba byla realizována na stavební parcele číslo 629 tehdejšího katastru obce Ostravice arcibiskupského hukvaldského panství vl. číslo 418 moravských zemský desk.¹⁴ Šlo o dřevěný objekt, který byl konstruován složitě s vícenásobnými prostupy segmentových částí. Měl rozměry, 13,5 m délky, 9,5 m šířky, v prostřední části 9,5 m a v ostatních 4,5 m výšky. Půdorys lodi byl před hlavním a postraním vstupem zalomen. Měl trojí vchod, hlavní v podélné ose a dva postranní. Za presbytářem byla sakristie s předsíní a komůrkou, u hlavního vchodu hudební kůr a nad ním se zdvihala věž. V interiéru se nacházelo čtrnáct vyřezávaných sloupů, které nesly kruchtu (hudební tribuna nad vstupem) se třemi arkádami. Nacházel se zde pseudobarokní oltář sv. Bedřicha s relikviářem. Malá okna propouštěla do interiéru kostela světlo vitrážemi. Kostel měl 13 lavic, křtitelnic, kazatelnu, dvě zpovědnice, varhany, ve věži dva zvony. V sakristii byla skříň na paramenty a kamna, u sakristie pak zvonek s kostrou, zhotovenou z kutého železa. Dlažba byla kamenná. Další vybavení přibýlo v souvislosti s povýšením chrámu na farní kostel v roce 1911.

Nahlédneme-li do kostelních účtů za rok 1877, nalezneme soupis darovaných předmětů arcibiskupem Fürstenberkem.¹⁵ Lze si tak snadno uvědomit, jak velký význam tento kostelík pro arcibiskupa měl. Šlo o pozlacený stříbrný kalich s patinou, postříbřený tácek se dvěma skleněnými konvičkami, zvonek ke mši svaté, mešní roucha, mešní knihy, pozlacené dřevěné svícny na

¹² Různí autoři používají termíny jako norský či švédský styl, proto používám termín skandinávský styl.

¹³ Polášek, J.: Dřevěné kostely a kaple... c. d., s. 122. Polášek zkomolil jméno arcibiskupa Fürstenberka. „*Výstavbu financoval olomoucký kardinál a arcibiskup kníže Fridrich Landgrat z Fürstenbergu. Patrocinium bylo zvoleno podle jména kardinála Landgrata – sv. Bedřich.*“

¹⁴ SOKA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Bílá, inv. č. 78.

¹⁵ SOKA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Ostravice, inv. č. 5. Starší a původní soupisy se nedochovaly.

oltář, červenobílé polštáře na oltář, varhany, zvonek u sakristie, zvon na věži. Celková hodnota těchto předmětů, které byly věnovány v roce 1877, byla 460 zlatých a 30 korun rak. měny.

Vedle kostela byla postavena nákladem arcibiskupství školní budova a začalo se jednat o zřízení trvalé školy.¹⁶ Václav Krpeš ve své publikaci říká, že „škola byla umístěna v bývalé hospodě a od roku 1875 do roku 1885 tam docházel vyučovat Jan Vojna ze Samčanky. Od roku 1885 se stala škola samostatnou.“¹⁷

Vraťme se však ke kostelu. Arcibiskup Fürstenberk si přál, aby v novém chrámu byla sloužena mše farními duchovními z Ostravice vždy 15. den v každém roce, každou čtvrtou neděli, na svátek sv. Stěpána, na velikonoční pondělí a na svatodušní pondělí. A aby přestala být celebrována mše ve škole na Samčance, která se stala postradatelnou díky blízkosti kostela sv Jindřicha ve Starých Hamrech¹⁷ na Slezském břehu Ostravice, který byl postaven již roku 1865.¹⁸

Zároveň bylo stanoveno, že kvůli konání bohoslužeb v novězřízeném kostele na Bílé a kvůli katechetickému vyučování v novězbudované školní budově byla poskytnuta ostravickému faráři roční odměna ve výši 360 zlatých rakouské měny, která měla

¹⁶ SOkA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Bílá, pamětní kniha farnosti Bílá (digitální reprodukce), s. 9. Přepis listiny z 24. ledna 1876. „*Auch haben Seine Hochfürstlichen Gnaden bei dieser Kirche ein Schulgebäude aufgebaut und die Verhandlung wegen Errichtung einer Schule eingeleitet.*“

¹⁷ Krpeš, V.: Z historie... c. d., s. 94; Srovnej Linhart, F.: Místecký okres... c. d., s. 211.

¹⁷ Více Al Saheb, J.: Církevní spory o oblast Starých Hamer. Těšínsko 2004, č. 3, s.5.

¹⁸ SOkA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Bílá, pamětní kniha farnosti Bílá (digitální reprodukce), s. 9. „*Es ist der Wunsch Seiner Hochfürstlichen Gnaden, dass in dieser Kirche da noch die Pfarrgeistlichkeit von Ostrawitz am 15 Tage in jedem Jahre, und war an jedem viertem Sonntage, am Feste des hl. Erz-Märtyrer Stefan, am Ostermontage und am Pfings-Montage Gottesdienst abgehalten werden, dagegen aber der bisher in der Schule zu Samčanka übliche Gottesdienst, welcher wegen der Nähe der Pfarrkirche in Althammer entbehrlich ist, unterbleibe umsomehr, als die hierzu verwendete Localitaet zur Verrichtung des heiligen Opfers durchaus nicht geeignet ist.*“

být vyplácena z renty panství okrsku Frýdlant. Farář však o ni musel každoročně zažádat.¹⁹

V kostele sv. Bedřicha v Bílé se do roku 1911 konaly pouze mše podle zakladatelova přání. Oddávky a pohřby se konaly na Ostravici, zápisy a knihy na Starých Hamrech. Obyvatelé „Zadních hor“ měli navštěvovat kostel podle toho, kde to měli nejbližší. Tedy z revíru Samčanka chodili na Staré Hamry, z Baraniho na Turzovku, z Kavalčanek na Vysokou, a ze Salajky do Makova, Karlovic, Horní Bečvy nebo na Staré Hamry.²⁰ Z tohoto hlediska lze říci, že kostel v Bílé zcela otázku „zabezpečení“ pravidelných mší v oblasti „Ostravických hor“ nerozřešil, ale pouze zkrátil některým obyvatelům pouť a především se stal klenotem těchto malebných hor. Arcibiskup Fürstenberk se navíc postaral o rozšíření kultu svatých v této oblasti o dalšího, pro naše země nepříliš typického světce.²¹ Je nasnadě, že si ho vybral podle svého jména, aby dalším generacím připomínal štědrého fundátora,²² který byl, jak již dnes víme, posledním olomouckým arcibiskupem z vysoké šlechty.

Tuto nezvyklou stavbu posuzovali již Fürstenberkovi současníci většinou kladně. „*Představíme – li si zvláštní, trochu zádumčivý ráz slohu toho a přimyslíme si romantickou horskou krajinu v Bezkydách – kde Bílá skoro až na hranicích uherských leží –*

¹⁹ Tamtéž. „*Für die Abhaltung des Gottesdienstes in der Kirche in Bila-Thale und für die Ertheilung des Katechetischen Unterrichtes in der dabei vorrichtenden Schule, gewähren Seine Hochfürstlichen Gnaden dem Pfarrer zu Ostrawitz eine jährliche Remuneration von 360 Fl. Ö. W. welche ihm aus den Renten des Herrschafts-Bezirktes Friedlant ausgezahlt werden wird, gegen dem, dass er alljährlich das Ansuchen um diese Remuneration einbringe.*

Von dieser hohen Verfügung mit den Bedeuten verständigt, dass wegen Auszahlung der Remuneration per 360 Fl. Ö. W. an den hochwürdigen Herzen Pfarrer in Ostrawitz, den Herrschafts-Bezirkts Verwalter alljährlich die Wiesung von hier zukommen werde“.

²⁰ Tamtéž, s. 10.

²¹ Svatý Bedřich žil ve 12. století a byl opatem ve vsi Hallum ve Frýgii. Již po smrti matky vstoupil do řehole sv. Augustina a ve svém opatství založil tři kláštery, do nichž přijímal chudé mladíky a pomáhal chudým. Za tyto skutky a jeho ctnosti byl po smrti v roce 1175 prohlášen za svatého.

²² Srovnej Polášek, J.: Dřevěné kostely a kaple... c. d., s. 122.

*zajisté dáme za pravdu těm, kteří kostelík viděli a souhlasí v tom, že netřeba pěknějšího a pro hornatou krajinu příhodnějšího chrámu.*²³

Kostel sv. Bedřicha se stal farním teprve v roce 1911. Předcházela tomu vizitace olomouckého arcibiskupa Františka Saleského Bauera (1904 – 1925), kterému bylo navrženo, aby byla odtržením od Ostravické farnosti zřízena samostatná duchovní správa pro Bílou, Baraní a Samčanku. Vše bylo načasováno na rok 1908, kdy se slavilo šedesátileté jubileum vlády Františka Josefa I. Metropolitní kapitula vydala souhlas 9. října 1908.²⁴ Zřízení samostatné farnosti nic nebránilo.

²³ Zásluhy J. E. kardinála, kníže arcibiskupa olomouckého, zvláště o umění církevní. In: Almanach bohoslovců olomouckých. Olomouc 1886, s. 13.

²⁴ SOkA Frýdek-Místek, fond Farní úřad Bílá, pamětní kniha farnosti Bílá (digitální reprodukce), s. 1. Zřizovací listina jubilejní samostatné duchovní správy císaře a krále Františka Josefa I. na Bílé.

OHLÉDNUTÍ ZA STUDENTY MATIČNÍHO GYMNÁZIA V MÍSTKU V LETECH 1895 – 1918

Radomír Sed'a

Matičnickému gymnáziu v Místku byly věnovány dosud čtyři vzpomínkové almanachy i několik článků publikovaných v tisku a regionálních odborných časopisech a sbornících. Žádná studie však nepřiblížila jeho studenty, kteří přispěli svou prací a zanechaným dílem k šíření dobrého jména gymnázia, Matice místecké a koneckonců i města a celého regionu. Snad tedy můj článek vyplní tuto mezeru a poslouží k doplnění dosud známých kapitol místeckého školství.

Místecké gymnázium na dobové pohlednici

Během prvních dvaceti tří let studovalo na místeckém gymnáziu 1 212 žáků. Pouze na nich samotných záleželo jak zodpovědně přistoupí ke studiu a využijí tak možnost se mnohem naučit a nabyté vědomosti posléze zúročit ve svém povolání, případně studiu na vysoké škole. Do prvního školního roku 1895/96

nastoupilo celkem sedmdesát tři žáků.¹ Vzhledem k tak vysokému počtu bylo ředitelství nuceno otevřít pro první třídu paralelku. Poté, co se stalo od školního roku 1902/03 matiční gymnázium úplným osmiletým, se počet tříd již ustálil, jedinou výjimkou představuje školní rok 1913/14, ve kterém byla opět pro první třídu zřízena paralelka. Největší počet žáků jsem zaznamenal ve školním roce 1902/03 (301), tedy v roce, kdy se zároveň poprvé konaly maturitní zkoušky. Poté je možno sledovat mírný pokles studujících, který byl zastaven školním rokem 1913/14. Překvapivě neměla větší vliv na počet žáků ani první světová válka. Podobně tomu bylo také v případě studentů zapsaných do prvního ročníku, jejichž nejvyšší počet sleduji v prvním školním roce (74), což lze vysvětlit silnou agitací Matice místecké, naopak nejmenší ve školním roce 1901/02 (pouhých 32).

Ne všichni studenti byli s úrovní výuky svých profesorů spokojeni, někteří také neskrývali své rozhořčení. Dokladem toho jsou slova jednoho ze zakladatelů studentského literárního klubu „Snaha“, pozdějšího básníka Jána Hally: „*Každý kdo poněkud přemýšlí uzná, že naše výchova středoškolská má mnohé vady a nedostatky a tedy nám nestačí, čímž trpíme právě my, kteří máme úmysl se vzdělávati a státi se inteligenty. Proto musíme se sami snažit vyplniti mezery ve svém vzdělávání.*“² Literární kroužek, jehož myšlenky oslovily za necelý rok své existence pouze sedmáct žáků, byl založen začátkem školního roku 1902/03. Studenti si kladli za cíl odebírat důležité literární revue a časopisy³, kupovat dostupné knihy⁴ a společně o nich a o všech významných společenských událostech diskutovat na pravidelných schůzkách. S jakou vážností přistupovali členové zpočátku k činnosti klubu, dokládá také fakt, že si řádně zvolili předsedu, pokladníka,

¹ Jeden student přestoupil na místecké gymnázium v polovině školního roku.

² SOKA, F-M, fond: Pozůstalost Augustina Nováka (dále jen PAN), Protokol literárního klubu, karta č. 20.

³ Máj, Srdce, Rozhledy, Obzor literární a umělecký, Osvěta, Nový Život, Slovanský přehled, Česká revue, Naše doba, Volné směry a Lumír.

⁴ Zájmu studentů se těšila zejména ruská literatura, ale také např. díla T.G.Masaryka, či zakladatele české pozitivistické historické školy Jaroslava Golla.

knihovníka, revizory a zapisovatele, krom toho vydávali studenti i svůj časopis, ve kterém uveřejňovali vlastní literární, převážně básnické pokusy. Zajímavé je, že kroužek byl založen v době, kdy na gymnázium nastoupil nový učitel českého jazyka a literatury Alois Lisický. Podle vzpomínek jednoho ze členů „Snahy“ nebyl u studentů příliš oblíben: *„Sám otráven rakušáctvím, jako bývalý učitel pankrácké trestnice, nemohl nám naočkovati lásku k české knize a otevřítí nám výhled do světů, které nám byly neznámé. Prof. Lisický nebyl pedagog a neměl ani důvěry u svých žáků.“*⁵

První studentský časopis „Student“, který na místeckém gymnáziu spatřil světlo světa, však vzešel z rukou prvních budoucích maturantů ve školní roce 1900/01. Jeho obsahem byla slohová cvičení a několik básní, ze kterých byla zřejmá inspirace Vítězslavem Hálkem. Časopis byl hektografován a těšil se velikému zájmu. Jak to už u studentů bývá, nebylo nouze ani o recesi: *„Obrázková hlavička představovala studenta, s brejlemi ovšem, sedícího u stolu s püllitrem piva před sebou a opodál na stole pohozený Homér.“*⁶ Druhé číslo bylo patrně číslem posledním, neboť podle disciplinárního řádu ústavu žáci nemohli své výtvary nijak zveřejňovat. Podnět k vydávání časopisu dali studenti přicházející do Místku z jiných středoškolských ústavů, na kterých bylo rozšiřování literárních pokusů studentů obecně tolerováno. Na „Studenta“ se pokusila navázat o dva roky později vydávaná „Snaha“, která vycházela jako rukopis. Záměrem žáků ale tentokrát nebylo své příspěvky uveřejňovat a šířit. Časopis sloužil spíše pro interní potřebu autorů sdružených ve stejnojmenném literárním klubu. Poněkud vyšší úroveň dosáhl v dalších letech vydávaný časopis „Máj“.⁷

Vzhledem k tomu, že řadu let nebylo v Místku české knihkupectví, nemohli si studenti sami obstarat patřičnou literaturu. V tomto směru ovšem vyšel profesorský sbor případným zájemcům vstříc vybudováním kvalitní žákovské knihovny, jež byla každoročně doplňována. Její správou byli postupně pověřeni

⁵ SOKA, F-M, HRDÝ, A.: Pohledy zpět. Historie místeckého gymnázia. 1946, s. 9, strojopis.

⁶ Tamtéž, s. 10.

⁷ PLOCEK, J.: 50 let místeckého gymnasia. In: Bezručův kraj 1, 1945, 12, s. 1.

suplující učitel Jakub Novák (1895/96), skutečný učitel Karel Krčál (1896/97), profesor Josef Bárta (1897/1913) a profesor Ladislav Lukšů (1913/1918). Průkopníkem v šíření literatury mezi studenty v Místku byl zřejmě nejvýznamnější absolvent matičního gymnázia v Místku vůbec, pozdější věhlasný vlastivědný pracovník, historik, archivář a středoškolský profesor Alois Adamus, který měl nemalou zásluhu na tom, že mnozí žáci našli cestu k české knize.⁸

Svou geografickou polohou patřilo město Místek k lokalitám, na jejichž gymnáziích, či jiných středoškolských ústavech by se dala očekávat také přítomnost studentů jiných národností, v případě matičního gymnázia v Místku s českou vyučovací řečí zejména slovenské a polské.⁹ Vcelku překvapivé je proto zjištění založené na studiu třídních katalogů¹⁰, že místecké gymnázium bylo v letech 1895 – 1918 čistě záležitostí českého obyvatelstva. Jedinou výjimku představují pouze tři slovenští studenti. Nejznámější z nich byl básník, spisovatel, majitel knihkupectví v Martině a redaktor „Slovenského týždenníka“ a pražského „Redaktora“ Peter Kompiš, který mj. publikoval také v krajanských kalendářích ve Spojených státech amerických. Na místecké gymnázium nastoupil od školního roku 1902/03, poté co byl vyloučen z maďarského lycea v Banské Štiavnici. U některých studentů z řad slovenské mládeže se dá také předpokládat, že se s českým prostředím sžili natolik, že za mateřský jazyk pokládali češtinu.¹¹

⁸ V popředí Adamusova zájmu byl Šimáčkův „Světozor“, Vlčkova „Osvěta“ a Beaufortův „Přítel domoviny“.

⁹ Slovenská gymnázia začala vznikat až po roce 1918, navíc z maďarských škol mohli být studenti hlásící se ke slovenské národnosti snadno vyloučeni. U polského obyvatelstva je však nutno mít na zřeteli, přes jeho nezanedbatelné postavení na Frýdecku, silný vliv polské Matice školské vydržující od roku 1895 gymnázium v Těšíně. Naproti tomu bylo ve stejný rok otevřeno německé gymnázium v sousedním Frýdku, na kterém studovala také česká mládež.

¹⁰ SOkA, F-M, fond: Gymnázium Petra Bezruče ve Frýdku-Místku (dále jen GPB), Třídní katalogy 1895/96-1917/18, inv. č. 1-122.

¹¹ Např. slovenský básník Ivan Gall (vlastním jménem Ján Halla) narozený ve Vsetíně. Větší část svého dětství prožil v Martině a během studií v Místku uvedl jako obcovací řeč češtinu.

V prvních třinácti letech bylo studium na ústavu záležitostí výhradně chlapců, neboť společnost dosud pohlížela na vzdělání žen s velkým nepochopením. Zvláště gymnázium bylo totiž chápáno jako příprava na studium na vysoké škole, na níž byl dívkám přístup zakázán. První dívkou, která studovala na místeckém gymnáziu, byť privátně, byla Libuše Rubešová z Rejdic u Tanvaldu v Čechách. Do Místku přestoupila z jiného středoškolského ústavu ve školním roce 1908/09. Nastoupila do šesté třídy a studovala za zvláštních podmínek. Jako privatistka byla zkoušena a klasifikována pouze v pololetí a na konci školního roku. Do třídy musela vstupovat a odcházet zároveň s vyučujícím, který ji odvedl do předsíně ředitelny, kde trávila přestávky, aby nebyla v kontaktu s chlapci. Byla také první dívkou, jež sloužila úspěšně maturitní zkoušku (v roce 1911).¹² Další čtyři žákyně – privatistky se objevily o dva roky později v první třídě. Ve školním roce 1917/18 se podíl zastoupení dívek blížil dokonce desetiprocentní hranici (9,2 %). Podle výnosu ministerstva kultury a vyučování ze dne 24. července 1911 rozhodovalo o připuštění privatistek ke studiu Zemská školní rada. Jejich počet nesměl přesáhnout 10 % z celkového počtu studentů ve třídě.¹³ Od školního roku 1914/15 směly privatistky již hospitovat i při vyučování nepovinných předmětů. Celkový počet dívek, který do konce školního roku 1917/18 navštěvoval ústav, byl 32 a představoval za celé období zanedbatelný podíl 2,6 % studentů. Jako veřejné žákyně však mohly dívky navštěvovat ústav až od školního roku 1918/19.

Do života mnohých studentů zasáhly události první světové války. Ze školních lavic bylo postupně odvedeno nebo dobrovolně nastoupilo vojenskou službu celkově 50 žáků ústavu a mnozí z nich položili svůj život za císaře a vlast na italské a ruské frontě. Těm, kterým se podařilo se štěstím přežít válečné hrůzy, se po zásluze dostalo patřičného ocenění v podobě různých povýšení nebo vyznamenání.

¹² První dívčí maturita v českých zemích vůbec se konala v červenci 1874 na malostranském gymnáziu v Praze.

¹³ Sedmnáctá výroční zpráva c. k. českého reálného gymnasia v Místku za školní rok 1911-12. Místek 1912, s. 75.

Celkově na místeckém gymnáziu odmaturovalo od roku 1903 do konce školního roku 1917/18 349 žáků z toho 4 dívky. Počet maturantů každoročně pozvolna klesal v souvislosti se snižujícím se počtem studentů. Za povšimnutí stojí zajímavá skutečnost, že ačkoli do první třídy školního roku 1895/96 nastoupilo 74 žáků a následující školní rok studovalo v průměru žáků 41, složil v závěru svého studia maturitní zkoušku přibližně stejný počet studentů (31, resp. 36).¹⁴ Potěšitelné pro pedagogický sbor jistě bylo, že se většina maturantů (77,5 %) rozhodla po absolvování gymnázia, pokud nebyla překážkou složitá sociální situace, studovat na univerzitě, popřípadě na vyšší odborné škole.¹⁵ Značnému zájmu absolventů se těšila teologie (24,1 %), právo (14,1 %) a medicína (10 %). Naopak nejméně žáků tíhlo ke studiu filologie (0,5 %) a přírodních věd (0,2 %). Z řad absolventů mateřského gymnázia tak vzešlo mnoho lékařů, právníků, duchovních, ale i spisovatelů a učitelů, kteří se výrazně prosadili ve svém oboru a dosáhli tak obecného uznání. Mnozí vstoupili do politického života a uplatnili se dokonce v zahraničí na poli diplomacie (Josef Lavička ze Staříče, Karel Vaněk z Frýdlantu a Jan Nálepka z Janovic)¹⁶, jiní zůstali i nadále spjatí s Místkem (učitel a kronikář města v letech 1945 – 47 Rudolf Veselý¹⁷, učitel Jan Nondek, ředitel Národní záložny Místecké Karel Procházka). Někteří se po vzoru profesora Linharta rozhodli věnovat regionální vlastivědě (učitel a kronikář města Moravské Ostravy Ervín Tengler či již výše zmíněný Alois Adamus). Oba svou činností výrazně přispěli k poznání historie Ostravy a blízkého okolí. Místecké gymnázium může být hrdé i na uměleckou tvorbu svých absolventů, kteří se proslavili v literatuře (básník Ján Halla, spisovatel Peter Kompiš), nebo také v divadelním prostředí (dramaturg Českého divadla v Olomouci

¹⁴ Pochopitelně beru na vědomí fakt, že během osmi studijních let několik studentů odešlo na jiný středoškolský ústav, nebo naopak na místecké gymnázium přestoupilo.

¹⁵ Je nutno ovšem přihlídnout ke skutečnosti, že ve válečných letech bylo povoláno do zbraní třicet šest absolventů, z nichž by zajisté mnozí nastoupili po maturitě na vysokou školu.

¹⁶ PLOCEK, J.: 50 let místeckého gymnasia. In: Bezručův kraj 1, 1945, 12, s. 1, 2.

¹⁷ SOKA, F-M, Pozůstalost Rudolfa Veselého, karton č. 1.

Oldřich Stibor). Řada absolventů neváhala v letech nesvobody projevit své národní přesvědčení a postavila se na odpor německé okupační zvůli, za což byli posláni do koncentračních táborů (generál duchovní služby Metoděj Kubáň, kněz Ferdinand Chýlek, advokát Božetěch Parma).¹⁸

Na české gymnázium do Místku poslalo své syny několik významných představitelů veřejného a kulturního života regionu. Snad také v představě, že vzdělání získané v ústavu bude jejich potomkům nápomocno při pokračování a dovršení započatého díla. Za všechny bych jmenoval především člena městského zastupitelstva v Místku, pozdějšího starostu a senátora, dlouholetého předsedu Matice místecké a činovníka Národní záložny místecké Vincence Procházku¹⁹ a učitele na obecných školách v Čeladné, uznávaného básníka Josefa Kaluse²⁰, jehož syn Jaromír absolvoval ústav v roce 1917.

Kromě Odboru pro podporu chudých žáků (zal. r. 1896), který mnohým žákům ulehčoval komplikovanou sociální situaci hrazením školného, poskytováním ošacení a obědů a v případě nemoci kupováním léků, podporovala místecké studenty i Národní záložna Místecká, která v roce 1898 založila hned dvě nadace. První byla založena u příležitosti výročí stoletých narozenin Františka Palackého, druhá na oslavu padesáti let panování císaře Františka Josefa I. Úroky obou nadací byly poprvé vyplaceny chudým studentům až v roce 1909.²¹

Z myslí mnohých absolventů nevyvymizel Místek, matiční gymnázium a jeho profesori ani po letech. Při společných schůzkách abiturientů a jejich pedagogů mnozí zavzpomínali na vše dobré i zlé, co jim studentský život v Místku přinesl. První příležitostí vidět opět své známé a přátele byla oslava třicetiletého výročí založení Matice místecké a jejího středoškolského ústavu

¹⁸ PLOCEK, J.: 50 let..

¹⁹ Jeho synovi Karlu Procházkovi věnuji jeden z biogramů.

²⁰ Jeden z prvních básníků regionu, publikoval mj. v časopise Lumír, Květy, Beseda, Zlatá Praha. Příznivě mu byl nakloněn Jaroslav Vrchlický, Josef Václav Sládek aj.

²¹ PLOCEK, J.: O podporovací činnosti na ústavě za 40 let. In: Čtyřicet let Matice místecké a českého gymnasia v Místku. Místek 1935, s. 50.

v roce 1925, který s mnohou obětí v počátku vydržovala. Abiturientské srazy se staly pravidlem až v padesátých letech. Svůj vděk místeckému gymnáziu projevil štědře abiturient z roku 1910 již jmenovaný Jan Nálepa z Janovic. V poslední vůli sepsané na sklonku svého života v únoru 1943 v Kalifornii ve Spojených státech amerických odkázal čtvrtinu svých vkladů uložených v amerických bankách, tj. 132 080 korun, reálnému gymnáziu ve Frýdku-Místku. Na přání zesnulého byla v únoru 1947 zřízena na paměť jeho rodičů Nadace Josefa a Anežky Nálepových, z jejichž zdrojů mělo ředitelství podporovat sociálně slabší, ale nadané žáky. Navzdory slibu pedagogického sboru nebyla tato ušlechtilá myšlenka nikdy uskutečněna, neboť na základě usnesení ministerstva školství, věd a umění byla nadace 21. října 1952 zrušena. V příštím roce investovalo ředitelství finanční částku na vybavení školní kuchyně a jídelny.²²

V následujících medailonech jsem se pokusil přiblížit životní osudy čtyř absolventů gymnázia, kterým navzdory jejich významu, nevěnovala regionální historiografie dosud odpovídající pozornost.

JÁN HALLA – IVAN GALL (14.4.1885 – 26.5.1955)

*Rad októbrových dní ma desí,
ked' bez tepla už slnko svieta
a príroda ked' oblečie si
tie smutné, fádne toalety:
babského leta striebro vesí
na bodliaky a suché kvety
a v modrej dialke ponad lesy
ked' krdel vtákov k juhu letí.*

*Až prídete, ó, povezte mi,
či ozaj večná jar je tam!
Tu mrazí srdce smútok nemý,
ked' na tu púšť sa pozerám,
a vždy ked' kvitnú chryzantémy,*

²² SOKA, F-M, fond: GPB, Nálepova nadace, karton č. 2, inv. č. 198.

*na jar ja s pláčom spomínam.*²³

Slovenský básník a politik Ján Halla se narodil 14. dubna 1885 ve Vsetíně. Záhy se však přestěhoval se svým otcem, správcem továrny na nábytek, na Slovensko do Martina. Stredoškolská studia zahájil v roce 1896 na c. k. českém státním gymnáziu v Olomouci. Následující tři školní roky navštěvoval gymnázium ve Valašském Meziříčí, ze kterého po dokončení školního roku 1899/1900 přestoupil na matiční gymnázium v Místku.²⁴ Jeho zájem o literaturu se projevil již v době studií. Se svými spolužáky založil 21. září 1902 studentský literární klub „Snaha“, v němž zastával funkci knihovníka a od února roku 1903 také jednatele. Jako klubová místnost sloužil také Hallův byt.²⁵

Po složení maturitní zkoušky v roce 1904 studoval na Karlo-Ferdinandově univerzitě, kde dosáhl titulu doktor práv. Během pražských studií se osobně sblížil s významnými představiteli české literatury, zejména s Jaroslavem Haškem²⁶, Františkem Gellnerem, Fráňou Šrámkem a Františkem Langerem, jejichž humor a ironie mu byly tak blízké. Znalosti právnické problematiky si postupně rozšířil při studijních pobytech v Lipsku a Berlíně, kde se soustředil převážně na otázky národního hospodářství. Jako student působil v redakci Národohospodářského věstníku Československé jednoty.

Do slovenské literatury vstoupil v devatenácti letech roku 1904 pod uměleckým jménem Ivan Gall dvěma básněmi uveřejněnými v časopise „Dennica“.²⁷ Pravidelně se zúčastňoval schůzek vysokoškolského spolku „Detvan“, konaných v kavárně v Praze na Vinohradech, kde poznal současnou generaci slovenských autorů. Písemně udržoval také kontakt se spisovatelem na Slovensku, se kterými přicházel do styku při svém návratu do Martina, jež považoval za svůj skutečný domov. Přes svůj dlouholetý pobyt

²³ Sonet októbrový In: GALL, I.: Odkaz. Bratislava 1956, s. 23.

²⁴ SOkA, F-M, fond: GPB, Protokol o maturitní zkoušce, s. 8, inv. č. 150.

²⁵ SOkA, F-M, fond: PAN, Protokol literárního klubu, karton č. 20.

²⁶ Svůj vztah k Rakousku-Uhersku projevil Halla „členstvím“ v Haškově „Straně mírného pokroku v mezích zákona.“

²⁷ Spomienka našich promenád, Noc

v Čechách se považoval za národně uvědomělého Slováka. Pomáhal vytvářet kartotéku martinského muzea nacházejícího se v tamním Národním domě, který byl považován za středisko politického a společenského života na Slovensku. Při šedesátém výročí otevření tohoto slovenského kulturního centra sepsal článek „Dom, čo bolo okolo a čo v ňom“. Společně s literárním kritikem a historikem Františkem Votrubou a Milanem Slobodou se podílel na vydání „Sborníku slovenskej mládeže 1909“, ve kterém byla reflektována současná slovenská literatura a zároveň zveřejněno několik básní slovenské moderny. Jeho literární tvorba, publikovaná také v časopise „Naše Slovensko“ a „Prúdy“, vznikla převážně v letech 1904-1912 a tvoří ji čtyřicet sedm lyrických básní a šest krátkých próz.²⁸ Umělecky i časově patří Ivan Gall k první skupině autorů slovenské básnické moderny, a přiřadil se tak po bok Ivana Kraska a Janka Jesenského. V jeho milostné poezii se často odráží pocit zklamání, nenaplněné lásky, samoty a skepse. Již v roce 1909 o sobě prohlásil: „*Ja už nie som Gall, ale jednoduchý Halla, tj. nebasním a nebeletrizujem.*“²⁹ Není jasné, co vedlo mladého talentovaného literáta k rozchodu s básnickou múzou. Stejně jako v případě Ivana Galla, tak také pro některé další představitele generace slovenské moderny je charakteristická intenzivní potřeba veřejného projevu a sdělení svých pocitů v období mládí, která je vystřídána etapou definitivního odmlčení.³⁰ Celá jeho tvorba je napsána ve slovenštině, ačkoliv jako student matičního gymnázia uváděl za mateřskou řeč češtinu. Profesně se věnoval po ukončení vysokoškolských studií advokátní praxi.

Po první světové válce a vzniku Československé republiky byl poslancem Revolučního národního shromáždění. Z titulu tajemníka Šrobárova ministerstva s plnou mocí pro správu Slovenska se zapojil do nové politické a organizační práce. Později zastával vedoucí funkce ve slovenské administrativě. Stanul v čele zvolenské župy a po zrušení župního zřízení k 1. lednu roku 1928

²⁸ Svá díla uveřejňoval i pod pseudonymy G. Melša, Samo Társký, Jan Turčan, Mladý Hypochonder a pod zkratkami J.G., I.G., J.H., J. Hla., J. H-la, J.L.G. a G.

²⁹ ŠMATLÁK, S.: Dve storočia slovenskej lyriky. Bratislava 1979, s. 266.

³⁰ Např. Ivan Krasko a František Votruba.

se stal vládním radou slovenského zemského úřadu. V tomto období již nebyl literárně činný, jedinou výjimkou byla kniha „Masaryk na Slovensku“ z roku 1935, do které shrnul své politické postřehy.³¹

Jako osoba nepřátelská luďáckému režimu byl v roce 1938 vypovězen ze Slovenska, odkud odchází do Prahy, kde strávil léta německé okupace.

V padesátých letech se Ján Halla vrátil na přání svého přítele Františka Votruby k literární práci popularizačními články o slovenské literatuře a svými vzpomínkami na Martin, na studentská léta v Praze a na své přátele, které byly ovšem vydány až po jeho smrti. Poslední báseň napsal 29. ledna 1955 do narozeninového blahopřání pro svou přítelkyni Hanu Gregorovou.

Nezapomněl však ani na matiční gymnázium. Do Místku zavítal opět po jednadvaceti letech v létě roku 1925, kdy se konaly výroční oslavy vzniku ústavu. V srpnu 1954, kdy se v Místku konal sraz abiturientů u příležitosti padesátého výročí složení maturitní zkoušky, mu však jeho nemoc zabránila vidět po letech své bývalé spolužáky. S některými se proto setkal v září téhož roku v Praze.³²

26. května 1955 podlehl Ján Halla v Praze zákeřné žaludeční chorobě, kvůli které se v letech 1954-55 podrobil ve Vinohradské nemocnici čtyřem operacím. Dílo Ivana Galla spojuje slovenská literatura s generací autorů básnické moderny v první polovině dvacátého století, které, ačkoliv zastíněno tvorbou jeho současníků, zejména Jesenského a Kráska, je hodno naší pozornosti. Na jeho životní odkaz může být místecké gymnázium po právu hrdé

FERDINAND CHÝLEK (5.2.1888 – 25.2.1941)

Jeden z nejvýznamnějších představitelů katolického hnutí na střední Moravě Ferdinand Chýlek se narodil 4. února 1888 v Kozlovicích poblíž Frenštátu pod Radhoštěm v rodině středních

³¹ SOkA, F-M, fond: PAN, karton č. 20.

³² Mj. také s vládním radou Augustínem Novákem, kterému věnuji samostatný biogram.

rolníků.³³ Zde navštěvoval obecnou školu, po jejímž absolvování byl rodiči poslán na měšťanku v Moravské Ostravě. Po doporučení učitelů, kteří u chlapce pozorovali výjimečné nadání, začal studovat po ukončení měšťanské školy na matičním gymnáziu v Místku. Po celou dobu středoškolských studií prospíval s vyznamenáním a v roce 1911 složil s vyznamenáním také maturitní zkoušku. Přání svých rodičů, kteří ze svého syna chtěli mít učitele, nesplnil a za své budoucí povolání zvolil dráhu katolického faráře. Jeho rozhodnutí bylo pro všechny překvapení, neboť nikdo nečekal od tohoto veselého mladíka, který rád tančil a vášnivě se bavil, na gymnáziu vedl studentský časopis a patřil k organizátorům studentských divadelních her, že vstoupí do semináře.³⁴

Po studiích na teologické fakultě v Olomouci byl 5. července 1915 vysvěcen na kněze. Prvním místem jeho působení byl Skřípov ve Slezsku, kde však pobyl jen necelé dva měsíce, poté byl jedenáct měsíců kooperátorem v Chabičově u Opavy a od 1. září 1916 do 15. září 1919 působil jako kooperátor v Němčicích nad Hanou, kde se kromě svých pastorálních povinností věnoval také mládeži. Právě pro katolickou mládež často přednášel, organizoval zájezdy na poutní místa, pořádal plesy a divadelní představení, z jejichž výtěžků pomatoval na Národní matici a Matici slezskou, které podporovaly české školství. V roce 1918 stanul přes možné nebezpečí v čele národního hnutí v Němčicích, kde také jménem obyvatel pronesl 28. října slib věrnosti novému československému státu.³⁵

Svou činností upozornil na sebe P. Chýlek širokou katolickou veřejnost, což vedlo k tomu, že na přání olomouckého arcibiskupa Lva Skrbenského z Hřiště a dalších představitelů církve se natrvalo přestěhoval do Přerova, kde od září 1919 působil jako sekretář Československé strany lidové. V osobě Ferdinanda Chýlka mělo katolické hnutí průbojného činitele, který vytvářel v lidové straně zdravou opozici. O realizaci politických cílů často

³³ SOKA, F-M, fond: GPB, Třídní katalogy, inv. č. 101.

³⁴ Ředitel Kněžské nemocenské pokladny, konsistor. rada P. Ferdinand Chýlek, padesátiletý. In: *Obzor* 19, 1938, 29, s. 2.

³⁵ Dobré dílo P.Ferdinanda Chýlka. In: *Právo* 19, 1938, 6, s. 7.

diskutoval s předsedou dr. Janem Šrámkem, z jeho podnětu došlo k úpravě stanov a některých bodů programu.³⁶

Nově nabyté politické svobody a národní samostatnost znamenala v prvních letech společného státu Čechů a Slováků pro římskokatolickou církev významné oslabení její pozice. Po ustanovení Církve československé reformně smýšlejícími katolickými duchovními v roce 1920, byl P. Ferdinand Chýlek jedním z neaktivnějších obhájců konzervativního katolického stanoviska na Přerovsku. Jako uvědomělý a horlivý stoupenec lidového hnutí založil proto navzdory nedostatečnému finančnímu zajištění roku 1920 katolický krajský týdeník „Právo“, který byl ve dvacátých a třicátých letech nejrozšířenějším týdeníkem na střední Moravě.³⁷ Motem nového periodika byla slova prezidenta T.G. Masaryka: „Katolíci budou v republice mít tolik práva, kolik si ho vybudou,“ umístěná na přední straně listu. Společně s páterem Aloisem Čápem založil v roce 1923 kulturně náboženský měsíčník, později čtrnáctideník „Nový národ“ jako odpověď na vznik protestantských listů a na narůstající vliv Církve československé.

Do okruhu jeho zájmů spadaly také tělovýchovné organizace. V podstatě ihned po svém příchodu do Přerova se zapojil do činnosti přerovského Orla. Jeho zásluhou byla místní jednota zcela zreorganizována a připravena na další práci v novém československém státě. Z jeho podnětu došlo k zakládání nových jednot v přerovském, kojetínském a lipnickém okrese, které vedl z titulu okrskového starosty VI. okrsku hanácké župy. Kromě toho zastával v přerovské jednotě několik významných funkcí. Od roku 1922 vykonával činnost vzdělavatele, jehož úkolem bylo pravidelné pořádání osvětových přednášek zaměřených na významná období českých dějin v souladu s katolickým přesvědčením.

V následujícím roce se stal jednatelem a v roce 1925 také režisérem přerovského divadelního souboru, na jehož založení se

³⁶ VOMÁČKA, F.: První oběť. In: Nové Přerovsko 34, 1991, 10, s. 4.

³⁷ Po vzoru týdeníku Právo vzniklo postupně několik podobně orientovaných periodik, např. Hanácké listy, Naše Právo, Vyškovský kraj, Holešovský kraj či Hlasy jičínsko-přiborské.

roku 1921 výrazně podílel. Podporoval zejména lehkou atletiku a inicioval výstavbu sportovního stadionu v Přerově, na kterém se konaly každoročně Svatováclavské hry.³⁸ Velkému ohlasu se těšila národopisná slavnost uspořádaná u příležitosti desátého výročí vzniku samostatného československého státu.

Chýlkův zájem se však neupínal pouze na samotnou propagaci myšlenek katolického hnutí, žurnalistickou činnost, či spoluorganizování přerovského veřejného života, nýbrž si také jako kněz uvědomoval složitou životní situaci nemocných a přestárých katolických duchovních. Proto ihned po svém vysvěcení roku 1915 vstoupil do podpůrného kněžského Spolku sv. Theodora, založeného na sklonku devatenáctého století olomouckým arcibiskupem Theodorem Kohnem, z jehož nadace a příspěvků členů byli zabezpečováni katoličtí faráři olomoucké arcidiecéze po ukončení svého aktivního pastorálního života.³⁹

Myšlenka hmotného zabezpečení katolických duchovních oslovila P. Chýlka natolik, že již na počátku dvacátých let zahajuje složitá jednání s olomouckými arcibiskupy a státními činiteli o zřízení Kněžské nemocenské pokladny v Přerově, založené na nemocenském a penzijním pojištění kněží a farských hospodyň. Ke schválení činnosti nemocenské pokladny pod vedením P. Ferdinanda Chýlka patřičnými úřady přispěla beze sporu také jeho pověst znamenitého organizátora a čelného představitele katolického hnutí na Přerovsku. O potřebě a ohlasu jedinečné instituce tohoto typu svědčí skutečnost, že již v prvním roce své existence měla desítky členů.⁴⁰ Několikaleté úsilí přineslo první ovoce v roce 1924, kdy byla ustavena jako soukromá nemocenská pokladna, o dva roky později byly schváleny povinné pojišťovací platby týkající se všech římsko i řeckokatolických kněží v celém Československu.⁴¹ V druhé polovině třicátých let se ředitel Chýlek

³⁸ HLAVAČKA, V.: Padesátiny orelského organizátora. In: Právo 19, 1938, 6, s. 7.

³⁹ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond: Spolek sv. Theodora, Rejstřík členů 1899 – 1945, inv. č. 2.

⁴⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond: Kněžská nemocenská pokladna, Členské záznamy, inv. č. 151.

⁴¹ Dobré dílo P. Ferdinanda Chýlka. In: Právo 19, 1938, 6, s. 8.

mohl pochlubit výsledky své dlouholeté práce v podobě lázeňských domů v Karlových Varech v Čechách, Luhačovicích, Teplicích u Hranic na Moravě a na Slovensku v Piešťanech a v Korytnici.⁴² Bohatá a různorodá, ale zároveň vyčerpávající životní náplň nemohla na jeho zdraví nezanéchat stopu. V roce 1923 onemocněl krční tuberkulózou, ze které se zásluhou osmiměsíčního léčebného pobytu v přímořských lázních uzdravil.

Za jeden z prostředků jak účinně propagovat lidové hnutí v Přerově a okolí považoval P. Chýlek šíření katolické literatury, a proto v roce 1926 koupil v Kroměříži Společenskou knihtiskárnu, kterou o dva roky později přenesl do Přerova. Při tiskárně vybudoval katolické nakladatelství a knihkupectví na střední Moravě.⁴³

Kromě práce v lidové straně, v Kněžské nemocenské pokladně a spolkové činnosti v přerovské tělovýchovné jednotě se Ferdinand Chýlek angažoval také v Jednotě duchovenstva arcidiecéze olomoucké, stál v čele družstva Lidového domu v Přerově, zapojil se do širokých aktivit podporovacího velehradského spolku a v Raiffeisenově záložně zastával funkci místoředitele.

S pozicí, jakou si katolické hnutí vydobylo na střední Moravě, mohl být spokojen. Sám Ferdinand Chýlek své nadšení nijak neskrýval: „*Katolický Přerov a jeho okolí jsou hrdí na to, že právě jejich město a jejich kraj byl kolébkou uvědomělého katolicismu, který tak šťastně ve veřejném životě našeho státu usměrňoval národní a státní vývoj. Církev a vlast, Bůh a národ, víra a domov, to jsou hesla, a to jsou vůdčí myšlenky programu, který si do organizačního řádu a na svůj štít a prapor vpišovalo nové hnutí.*“⁴⁴

Obecného uznání a vděku za svou nesmírně obětavou a vytrvalou práci se p. Chýlek dočkal u příležitosti oslav padesátých narozenin konaných v neděli 6. února 1938 ve zcela zaplněném sále městského domu v Přerově. Hlavním řečníkem byl poslanec Jaroslav Řehulka z Olomouce, který patřičně zhodnotil

⁴² BENEŠ, J.: Kaine, kde je tvůj bratr? Praha 1971, s. 23.

⁴³ Jedna z nejvýznamnějších publikací, která vzešla z přerovské tiskárny, byly Dějiny papežů P. Albertiho.

⁴⁴ CHÝLEK, F.: 40 let katolického hnutí na Moravě. In: Obzor 17, 1936, 182, s. 1.

oslavencovo dílo. Jako projev díky obdržel od starosty místní orelské jednoty Vojtěcha Hlavačky diplom čestného členství.⁴⁵

V druhé polovině třicátých let, kdy nacistické Německo začalo ohrožovat sousední státy, projevoval své vlastenecké odhodlání a věrnost Československu četnými články v „Novém Národě“. Za jednoho z možných politických spojenců považoval i Sovětský svaz, který se proto rozhodl navštívit, za což se mu později dočkalo označení „katolického bolševika“.⁴⁶ Jako čelný představitel veřejného života v Přerově a zároveň vlastenec, který se nehodlal smířit s okupací své vlasti, byl p. Ferdinand Chýlek v září 1939 zatčen gestapem a převezen do sběrného tábora ve Štěpánově u Olomouce. Odtud byl deportován do koncentračního tábora Buchenwald v Durynsku, kde 25. února 1941 zahynul ve věku 53 let.

Jak moc se smrt oblíbeného kazatele a činovníka dotkla obyvatel Přerova, vypovídá skutečnost, že již v březnu téhož roku umístili místní Češi na vděčnou paměť do výlohy na náměstí Adolfa Hitlera⁴⁷ v domě číslo 16 bustu zavražděného, ozdobenou smutečnými prapory, květinami a svíčkami. Okamžitě po anonymním ohlášení gestapo památnou bustu odstranilo a donutilo shromážděné se rozejít. Navíc iniciátoři této protiněmecké demonstrace byli postupně deportováni do koncentračních táborů. V březnu 1941 obdržel starosta Kozlovic od vládního komisaře města Přerova urnu s popelem umučeného, jenž ji pravděpodobně předal jeho bratru Aloisi Chýlkovi.⁴⁸

K uctění památky svého zakladatele se rozhodla v únoru 1948 Kněžská nemocenská pokladna v Přerově, jakožto jeho právní dědička, darovat kapitál firmy Společenské podniky v Přerově ve výši 60 000 korun na zřízení Nadace P. Ferdinanda Chýlka.⁴⁹ Podle

⁴⁵ Oslava padesátin ředitele KNP kons. rady P. Ferdinanda Chýlka. In: Právo 19, 1938, 7, s. 1, 2.

⁴⁶ ČÁP, A.: Za P. Ferdinandem Chýlkem. In: Nový Národ 20, 1946, 8, s. 6.

⁴⁷ Dnes náměstí Tomáše Garrigua Masaryka.

⁴⁸ SOKA, Přerov, fond: Kulturní místopis Přerovska, neinventarizováno.

⁴⁹ Správu nadace vedlo tříčlenné kuratorium, jehož členy byl dlouholetý přítel p. Chýlka zmocněnec Kněžské nemocenské pokladny p. Alois Čáp, přerovský

přání vyjádřeného v poslední vůli zesnulého ze dne 16. července 1935 měl být finanční obnos určen pro výstavbu chirurgického sanatoria a nemocnice, popřípadě dalších bohumilských institucí. Navzdory upřímné snaze správců nadace nebylo Chýlkovo přání splněno, neboť v souvislosti s únorovými událostmi byli její členové odstraněni z veřejného života a jmění nadace pravděpodobně znárodněno.⁵⁰

KAREL PROCHÁZKA (19.10.1893 – 27.2.1969)

Karel Procházka se narodil 19. října 1893 v rodině významného místeckého národního a spolkového činovníka Vincence Procházky. Od školního roku 1904/05 studoval na c. k. českém gymnáziu v Místku, na jehož založení se významně podílel jeho otec svým předsednictvím v Matici místecké.⁵¹ Po úspěšném složení maturitní zkoušky v roce 1912 navštěvoval jednorozční odborný kurz pro abiturienty středních škol při obchodní akademii v Prostějově. Po uplynutí pětiletého provizoria vstoupil 1. června 1918 trvale do služeb Národní záložny Místecké.⁵² Již o pět let později mu byla na zasedání dozorčí rady a ředitelství udělena prokura.

Stejně jako jeho otec se i Karel Procházka zapojil do veřejného a kulturního života. K jeho prvním národním činům patřilo zejména uspořádání Jubilejní krajinské výstavy v Místku v roce 1926, na kterém se podílel ve funkci jednatele výstavního výboru a předsedy finanční komise města Místek.⁵³

katecheta p. Jan Drexler a ředitel a prokurista firmy Společenské podniky v Přerově Ferdinand Chytil.

⁵⁰ SOKA, Přerov, fond: Okresní národní výbor Přerov, karton č. 198, inv. č. 140.

⁵¹ MYŠKA, M. (red.): Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Sešit 3. Opava-Ostrava 1995, s. 89.

⁵² SOKA, F-M, fond: Pozůstalost Karla Procházky (dále jen PKP), karton č. 1, inv. č. 3.

⁵³ Slavnostní zahájení proběhlo v neděli 18. července 1926 ve Smetanových sadech. V hlavním paviloně i v ostatních výstavních prostorech, mj. také na českém gymnáziu, byla veřejnost seznamována s životem v Pobeskydí. Výstava zahrnovala národopis, živnosti, zemědělství a průmysl. Velkou zásluhu na její

Po skončení výstavy hrdě prohlásil: „S výsledkem jak mravním, tak i finančním, můžeme být v plné míře spokojeni. My, kteří jsme výstavu budovali, máme v těchto výsledcích nejlepší odměnu. A vzpomeneme-li si na těžké počátky přípravných prací, na nedůvěru, jež vzbuzována i mezi samými členy ústředního výboru a vzpomeneme-li na těžké překážky, jež mnohdy zdály se nepřekonatelnými, tu musíme si přiznati, že výstava se nám zdařila přímo skvěle. Jsme přesvědčeni, že práce naše nebyla nadarmo, že zavolali jsme do širého světa, že zde Pobeskydí je a žije, a že potřebuje ještě mnoho práce a podpory jak na poli kulturním, tak i hospodářském.“⁵⁴

Váhu jeho rozhodnutím a veřejným činům dodávala pozice ředitele Národní záložny Místecké, kterou zastával od 1. ledna 1928. Společně s dalšími místeckými činiteli se významně podílel na přestavbě města. Pod Procházkovým vedením financovala Národní záložna úpravu Nádražní ulice, na které byl postaven hasičský dům a na místě městského pivovaru blok domů. Na okraji místeckých sadů vyrostla budova městského kina a muzea a budova pro finanční úřady. Inicioval výstavbu kasáren pro 8. pěší pluk Slezenský, dále budovy posádkového velitelství, řadu soukromých domů a úpravu Palackého třídy.⁵⁵

Svého reprezentačního domu se dočkala také Národní záložna, jež dosud úřadovala v domě Vincence Procházky a v místnostech Národního domu. Slavnostní otevření proběhlo 28. října 1928.

V popředí Procházkova zájmu stály také sociální instituce, a to zejména městská nemocnice, nadační sirotčinec, chudobinec a okresní sociální dům T.G. Masaryka, na které záložna pamatovala štědrými subvencemi.

Jeho aktivity byly patrné i ve sféře spolkového života. Ve vzájemné spolupráci s místním okrašlovacím spolkem, jehož byl členem, byly postupně přebudovány Smetanovy sady, ve kterých nechal Karel Procházka v roce 1926 umístit Štursův

realizaci měla Národní záložna Místecká, neboť právě z jejích prostředků byla vykonávána téměř všechna výstavní agenda.

⁵⁴Zpravodaj Jubilejní výstavy v Místku. Místek 1926, s. 2.

⁵⁵PROCHÁZKA, K.: Půl století práce. In: Půlstoletí národní, kulturní a hospodářské práce Národní záložny Místecké 1886-1936. Místek 1936, s. 12.

pomník Bedřicha Smetany a v roce 1932 pomník Miroslava Tyrše od secesního sochaře Ladislava Šalouna u příležitosti jeho stoletého výročí narození. Podílel se na činnosti místeckého Sokola, Matice místecké a od 3. března 1920 vykonával ve Sboru dobrovolných hasičů města Místek funkci pokladníka.⁵⁶ Svého členství v pěvecko-hudebním spolku Smetana využil k sepsání stručné historie tohoto sdružení.⁵⁷ Jeho spolkové aktivity se však neomezovaly pouze na místní zájmové sdružení, což vyjádřil svým členstvím v Jednotě úředníků československých záložen a v Klubu československých turistů.⁵⁸

Jako ředitel Národní záložny, člen městského zastupitelstva a osoba vlastenecky smýšlející a veřejně činná se Karel Procházka ve třicátých letech střetával s postoji místních Němců, kteří po nástupu A. Hitlera k moci v roce 1933 postupně opustili demokratické hodnoty.⁵⁹ Ovšem ani po mnichovském verdiktu a okupaci zbytku českých zemí nezůstal stranou veřejného života a stanul v čele místního Národního souručenství.⁶⁰

Pro svůj nekompromisní postoj byl nacisty považován za osobu nepřátelskou Říši a 23. srpna 1939 během slavnostního ohňostroje v městských sadech došlo k jeho zatčení jakožto iniciátora této provokace. Po několika dnech byl sice propuštěn, avšak již 1. září 1939 zatkl gestapo Procházku podruhé společně s několika dalšími představiteli veřejného života v rámci akce Albrecht der Erste. Postupně byl vězněn a vyslýchán v káznici v Ostravě a ve Vídni a poté převezen do koncentračního tábora Sachsenhausen v Braniborsku. Odtud byl deportován do bavorského Flossenbürgu⁶¹, na který po svém návratu vzpomínal: *„Dvě léta a pět měsíců opracovával jsem kámen a pomáhal budovati velkoněmeckou třetí Říši. Tvořil jsem pěkné plotny,*

⁵⁶ SOkA, F-M, fond: PKP, karton č. 2, inv. č. 76.

⁵⁷ SOkA, F-M, fond: PKP, karton č. 1, inv. č. 59.

⁵⁸ SOkA, F-M, fond: PKP, karton č. 1, inv. č. 8 a 9.

⁵⁹ V roce 1935 získala Henleinova Sudetendeutsche Partei v Místku 77,2 % hlasů ze všech německých stran.

⁶⁰ SOkA, F-M, fond: PKP, karton č. 1, inv. č. 45.

⁶¹ Tento koncentrační tábor byl zřízen na jaře 1938 zejména pro německé odpůrce režimu. Obáváný byl zejména kvůli rozsáhlému žulovému lomu.

krajníky, oblouky, římsy a milníky, které měly ohraničovat Protektorát od Říše. Musím se přiznati, že se mně to řemeslo zalíbilo. Utíkal čas a zlé myšlenky tak nedoléhaly. Civilní mistr říkával, že pracuji pěkně, ale pomalu. Byl to bodrý Bavorák. Jmenoval se Bieber. Nacisty neměl rád.

Vzpomínám na 12. únor 1942. To jsem měl za sebou téměř již dva a půl roku koncentračkého přeškolování a ve Flossenbürgu jsem patřil k starousedlíkům, jimž se v obecné mluvě říkalo Lagerfuchs. Toho dne přivezli k nám dvacet dva přírůstků. Byli to Sokolové z říjnové akce. Ihned jsme se jich ujali a pomáhali, jak jen to bylo možné při práci i s jídlem a šatstvem. Vzpomínalo se i plánovalo, uzavíralo se čisté přátelství a pravé bratrství. V srpnu 1943 splnil se můj sen. Dostal jsem se jako písař na II. oddělení politické. Toto místo jsem si vysloužil po čtyřletém pobytu v táboře. Byl jsem ve svém živlu, neboť jsem měl přístup k spisům vězňů. V té době jsem pronikl do tajů koncentráku a celého gestapáckého režimu. Lákaly mě zejména české spisy, z nichž zejména první Sokol-Aktion. Umínil jsem si, že zachráním aspoň některé z těchto spisů, aby mohla být poodhrnuta clona německé zášti proti Sokolu.⁶² Po osvobození Flossenbürgu americkou armádou 23. dubna 1945 se i přes své podlomené zdraví odhodlal shromáždit co nejvíce průkazného materiálu o perzekuci českého národa a Sokola. Jeho měsíc trvající práce v americké zóně byla oceněna mezinárodním válečným tribunálem v Dachau, kde Karel Procházka svědčil o nelidském zacházení v koncentračních táborech.

Na svůj návrat do rodného města 31. května 1945 Procházka dojatě vzpomínal: „Vystupuji na opuštěné nástupiště. Nádražím procházejí hlídky. Cesta do Místku neosvětlena. Ve tmě rozpoznávám známá místa. Zastavuji se na okamžik, abych nabral síly i dechu. Jsem u domu, z něhož mě před šesti lety odvedlo gestapo. Pokročím doprostřed cesty a vzhlížím k oknům svého bytu – můj domov! Nejšťastnější chvíle mého života.“⁶³

⁶² PROCHÁZKA, K.: Flossenbürg. In: 60 let Sokola Místek 1887-1947. Místek 1947, s. 52-53.

⁶³ PROCHÁZKA, K.: Šťastný návrat do nové práce. In: 60 let Sokola Místek 1887-1947. Místek 1947, s. 50.

Po svém návratu opět pracoval v Národní záložně Místecké a zapojil se do veřejného života. Měl velkou zásluhu na obnovení činnosti místeckého Sokola, v jehož čele stál v letech 1945-48. Jako starosta Sokola a osoba veřejně uznávaná zhostil se úlohy pozdravit za všechny občany prezidenta republiky Edvarda Beneše, jenž se zastavil 18. července 1946 během své cesty po severní Moravě a Slezsku také v Místku.⁶⁴

Svou vytrvalou péčí o kulturní povznesení města i kraje a svým vlastenectvím se Karel Procházka přiřadil po boku svého otce k nejvýznamnějším postavám města Místku i blízkého okolí. Jeho patriotismus a láska ke kraji se odrážela také v četných příspěvcích do vlastivědných časopisů a výročních publikací.⁶⁵ Jeho úsilí dokázal ocenit Sbor dobrovolných hasičů v Místku, Svaz protifašistických bojovníků a Československý svaz tělesné výchovy, od kterých obdržel na sklonku svého života několik vyznamenání.⁶⁶ Zemřel po delší těžké nemoci 27. února 1969 ve věku sedmdesáti pěti let ve Frýdku – Místku. Poslední rozloučení proběhlo v neděli 2. března v kostele sv. Jana a Pavla. V porovnání s mnohými absolventy místeckého gymnázia byl celý jeho život nedílně spjat s rodným městem.

AUGUSTIN NOVÁK (27.8.1884 – 13.6.1963)

Augustin Novák se narodil 27. srpna 1884 v Místku v rodině advokátního solicítátora. Po absolvování místní utrakvistické obecné školy, na které se vyučovalo převážně v německém jazyce, byl roku 1895 přihlášen do první třídy nového místeckého gymnázia. O tehdejší složité národnostní situaci a o znalostech rodného jazyka obyvatel Místku vypovídají také jeho slova: „*O českém pravopise jsme neměli ani ponětí a ústní výraz jazyka českého jsme ovládali tak, jak jej ovládali Místečané*

⁶⁴ Slavnostní uvítání proběhlo před bývalou Čajánkovou továrnou, kde se 14. března 1939 postavil na odpor nacistům 8. pěší pluk Slezský.

⁶⁵ Např. Těšínsko, Bezručův lid, Věstník Národní záložny Místecké, Sokol Místek 1947 a řada dalších.

⁶⁶ SOKA, F-M, fond: PKP, karton č. 1, inv. č. 18, 22, 23.

ostatní.“⁶⁷ Proto před zahájením pravidelného vyučování navštěvoval o prázdninách hodiny českého jazyka, které pro poněmčenou mládež zřídili místní česky smýšlející učitelé. Od roku 1899, kdy mu umírá otec, ho podporovala na středoškolských studiích jeho teta Marie Stuartová, spolumajitelka brněnské firmy na výrobu kočárů. Na její žádost studoval jeden rok na gymnáziu v Hradci Králové, ze kterého opět přestoupil na místecké gymnázium.⁶⁸

Svůj zájem o společenské dění projevil již během svých středoškolských studií, kdy spolu s dalšími devíti studenty septimy založil v září 1902 literární klub „Snaha“. Na pravidelných schůzkách žáci diskutovali o literatuře, přednášeli své prvotiny a zároveň se vyjadřovali k veřejným událostem. Činnost spolku však byla pro liknavost členů po roce ukončena.⁶⁹ Pozoruhodné je, že se v době studentských let zúčastňoval některých schůzí Matice místecké, na kterých se rozhodovalo nejen o dalším osudu samotného místeckého gymnázia, ale také o převzetí dívčí měšťanské školy do veřejné správy.⁷⁰ Na jaře 1904 Augustin Novák těžce onemocněl a maturitní zkoušku s vyznamenáním proto složil v opravném termínu v září 1904. Přání své tety, aby se stal knězem, nesplnil a od školního roku 1904/05 studoval s podporou poručníka Viktora Peřiny na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity český a německý jazyk. Na základě rozhodnutí c. k. ministerstva pro práce veřejné z 25. srpna 1908 vyučoval po ukončení svého studia na c. k. státní průmyslové škole v Plzni.⁷¹ Odtud byl však povolán Zemskou školskou radou na středoškolský ústav, který tak důvěrně znal, na místecké gymnázium, kde zastupoval nemocného profesora Jana Schückera

⁶⁷ SOKA, F-M, NOVÁK, A.: Nežli jsme přišli do primy. In: Pětadvacátá (jubilejní) výroční zpráva státního reálného gymnasia v Místku za školní rok 1919-1920. Místek 1920, s. 18.

⁶⁸ SOKA, F-M, fond: GPB, Protokol o maturitní zkoušce, s. 25, inv. č. 150.

⁶⁹ SOKA, F-M, fond: PAN, Protokol literárního klubu, karton č. 20.

⁷⁰ NOVÁK, A.: Vincenc Procházka senátorem. In: Vůdci zápasu o národní, kulturní a hospodářský život českého hnutí v Místku. 1854-1934. Místek 1934, s. 9.

⁷¹ SOKA, F-M, fond: PAN, karton č. 15.

a suplujícího učitele Michaela Ludvíka.⁷² Pět let po své maturitě opět vkročil do třídních prostor svého mládí. Jeho vřelý vztah k žákům, z nichž mnohé si pamatoval ještě z doby svého studia, se projevil také organizováním jednoho z prvních prázdninových divadelních představení „Ve službách národa aneb Náš druhý sbor“, jež se uskutečnilo 7. srpna 1910 v sále Národního domu.⁷³ Jako místecký rodák si byl vědom komplikované národnostní situace, proto se rozhodl podpořit české národní hnutí svým členstvím v místním odboru Národní jednoty Místek, kde vykonával od ledna 1911 funkci zapisovatele. Cílem spolku bylo čelit germanizačnímu tlaku, hospodářsky podporovat národní zájmy a vzbudit u českého obyvatelstva zájem o rodnou řeč. K tomuto účelu sloužilo pravidelné pořádání koncertů, sbírek, národních slavností u příležitostí významných výročí a osvětových přednášek v Místku a blízkém okolí. Sám Novák přednášel roku 1911 o důležitosti sčítání lidu obyvatelům Hodoňovic. Na členské schůzi 1. července 1911 byl jmenován placeným tajemníkem Národní jednoty s měsíčním platem 100 korun pro přípravu obecních voleb v Místku. Jeho úkolem bylo sestavit přesný seznam oprávněných voličů, lístkový katalog, popřípadě získat plnou moc za nepřítomné občany.⁷⁴

Po návratu uzdraveného učitele Michaela Ludvíka získal místo suplenta na dívčím lyceu ve Slezské Ostravě, kde působil ve školním roce 1911/12. Na svou třetí učitelskou zkušenost později vzpomínal: „*Celkem jsem měl v primě deset vyučovacích hodin. A protože od prvního dne jsme byli kamarádi, vzpomínám na ty hodiny a na celou svoji třídu – po tolika letech – velmi rád! Vyučování tam nebyla práce, nýbrž hračka a zábava, aspoň v mých obou předmětech.*“⁷⁵ Následující léta prožil ve Vyškově na městské

⁷² Patnáctá výroční zpráva c. k. českého reálného gymnasia v Místku za školní rok 1909-1910. Místek 1910, s. 24.

⁷³ SOKA, F-M, fond: GPB, Různé propagační letáky, karton č. 2, inv. č. 205.

⁷⁴ SOKA, F-M, fond: Odbor Národní jednoty Místek, Zápisní kniha o schůzích, inv. č. 2.

⁷⁵ Sedmnáctá výroční zpráva státního československého dívčího reformního reálného gymnasia ve Slezské Ostravě za školní rok 1935-36. Slezská Ostrava 1936, s. 14.

obchodní škole, kde kromě svých předmětů němčiny a češtiny vyučoval také zeměpis a občanskou nauku. Ovšem ani na tomto ústavu nezůstal delší dobu, neboť 16. srpna 1915 byl povolán do vojenské služby, kterou strávil v rakouské uniformě u čtrnáctého střeleckého pluku v Tyrolsku, kde dosáhl hodnosti desátníka.⁷⁶ V únoru následujícího roku byl z armády pro celkovou slabost propuštěn a zbylá léta první světové války působil na obchodní škole v Mariánských Horách u Moravské Ostravy, odkud však na vlastní žádost odchází 16. září 1919 do místní redakce nově vzniklé Československé tiskové kanceláře. O rok později byl jako ambiciózní redaktor poslán na Slovensko, kde vedl košickou tiskovou pobočku, čímž se zapojil do budování zpravodajské struktury společného státu Čechů a Slováků. V srpnu roku 1923 směřovaly jeho kroky do ústředí ČTK do Prahy, kde strávil druhou polovinu svého života. O jeho ambicích a houževnatosti svědčí také skutečnost, že se ve svých třiceti devíti letech přihlásil na Univerzitu Karlově ke studiu práv, které dokončil získáním doktorátu v roce 1933. Jako stálý parlamentní zpravodaj Národního shromáždění byl osobně přítomen jednání a všech důležitých rozhodnutí prvorepublikových zákonodárců, navíc počínaje 28. říjnem 1923 vykonával tiskovou službu při kanceláři prezidenta republiky. Jeho novinářská legitimace ho opravňovala ke vstupu na všechna hradní nádvoří a do všech hradních objektů, a tím měl jedinečnou možnost nejen proniknout do zákulisních jednání čelných představitelů naší politické reprezentace, ale mnohé z nich také osobně blíže poznat.⁷⁷ V horní komoře Národního shromáždění se setkával také s předsedou Matice místecké Vincencem Procházkou, který v letech 1924-25 zastupoval v senátě zájmy živnostníků. Společně pak hodnotili aktuální politickou situaci a přitom vzpomínali a na své rodné město.⁷⁸

Pravděpodobně v roce 1927 stanul v čele Československé tiskové kanceláře. Následujícího roku se stal šéfredaktorem

⁷⁶ SOKA, F-M, fond: PAN, karton č. 15.

⁷⁷ Tamtéž.

⁷⁸ NOVÁK, A.: Vincenc Procházka senátorem. In: Vůdci zápasu o národní, kulturní a hospodářský život českého hnutí v Místku. 1854-1934. Místek 1934, s. 9.

věstníku vydávaného novinářskou odborovou organizací, ve které zpočátku zastával činnost zapisovatele; později byl také jejím místopředsdou. Z titulu své funkce organizoval pro členy syndikátu československých novinářů zájezdy do sousedních zemí, jejichž cílem byly výstavy věnované žurnalistické tematice. Jako uznávaná osoba, přednášel studentům na akademické půdě o náročné práci tiskového zpravodaje a novináře: „*Pražské ústředí ČTK pracuje nepřetržitě po celých dvacet čtyři hodin denně od neděle až do půlnoci ze soboty na neděli, kdy je až do ranních hodin nedělních provozní přestávka. Naše práce a celá práce ČTK bývá někdy zle kritizována. Nemůžeme se bránit. Pracujeme pro noviny, ale sami jich nemáme, pracujeme pro rozhlas, ale nemůžeme v něm vyřizovat svoje záležitosti.*“

Augustin Novák nežil pouze svým zaměstnáním a po příchodu do Prahy se zapojil do činnosti Klubu československých turistů. Rovněž jeho soukromý život, který doposud přicházel zkrátka, nabyl v červenci 1937, kdy se jeho chotí stala Božena Třeštíková, nových rozměrů.

Nacistickou okupaci a celé období druhé světové války prožil v redakci pražské tiskové zpravodajské služby a v sedmé skupině místního Národního souručenství, do kterého vstoupil 15. června 1939. Augustin Novák se podílel na organizování pražského květnového povstání, za což obdržel 28. října 1946 v Lánech od Svazu národní revoluce pamětní medaili prvního stupně. Následujícího roku jeho zásluhy ocenilo také Sdružení pražských barikádníků. V poválečných letech býval jako svědek zván k soudním přelíčením s některými kolaboranty.⁷⁹

1. listopadu 1948 odešel do penze, během které se zapojil do archivních prací při ČTK. Za celý svůj život nashromáždil obrovské množství poznatků týkajících se veřejného a společenského života. Podrobně sledoval služební cesty obou našich předválečných prezidentů a veškeré důležité domácí i zahraniční události. Jeho velmi pečlivě vedená kronika zachycuje období první světové války až do vzniku tzv. druhé republiky (1916-1938) a poválečná léta až do jeho úmrtí (1945-63). Svě

⁷⁹ SOKA, F-M, fond: PAN, karton č. 15.

postřehy sepsal bohužel pouze do jediné velmi útlé knížečky, ve které zaznamenal poslední dny T.G.Masaryka a okamžiky bezprostředně po jeho úmrtí až do uložení jeho ostatků na hřbitově v Lánech.⁸⁰

Na své rodné město a na středoškolský ústav, který mu otevřel dveře k úspěšné kariéře redaktora ČTK, nezapomněl ani po třiceti letech. Společně s mnohými dalšími absolventy, profesory a členy Matice místecké se v roce 1935 zúčastnil vzpomínkových oslav čtyřicetiletého výročí založení matičního gymnázia. V srpnu 1954 přijel do Frýdku-Místku, aby s dalšími pěti abiturienty maturitního ročníku 1904 zavzpomínal na svá studentská léta.⁸¹

Vládní rada Československé tiskové kanceláře Augustin Novák zemřel 13. června 1963 v dopoledních hodinách ve věku sedmdesáti osmi let. Poslední rozloučení proběhlo v úterý 18. června v krematoriu v Praze-Strašnicích.

Letos oslaví ústav 110 let svého vzniku, budiž mu tedy tato studie darem k tak obdivuhodnému výročí a současně přáním dalších spokojených let. Domnívám se, že dnes více než stoletá tradice matičního gymnázia, které si pro svou roli v procesu místního národního probuzení zasloužilo pozornost již několika autorů, osloví i dnešní generaci místeckých občanů.

⁸⁰ NOVÁK, A.: Dni a noci v Lánech. Praha 1937, 16 s.

⁸¹ Z třiceti pěti maturantů školního roku 1903/04 bylo v roce 1954 dosud naživu ještě patnáct.

PODLE PARAGRAFU 95

Tomáš Adamec

Chodbou kráčí asi čtyřicetiletý muž. Oknem svítí červencové slunce. V duchu si pomyslí, oč by bylo lepší strávit tak pěkný den se ženou a dětmi, jít třeba k vodě. Ještě všichni spali, když šel na ranní směnu. Ale co, den je teď dlouhý, odpoledne bude brzy doma. Stane před dveřmi své kanceláře, myšlenky se vrátí zpátky ke mzdové záležitosti, kterou má vyřídit. Strčí do zámku klíč, otevře a vstoupí. Kancelář slouží zároveň jako knihovna a zasedací místnost závodního výboru. Když chce za sebou zavřít dveře, ucítí silný odpor. Nejdříve si pomyslí, že se za ním dobývá některý z kolegů. Je to však všechno jinak. Dva nerudní chlapi, nikdy předtím je neviděl. Natlačili se za ním do místnosti a už vytahují jakýsi odznak – gestapo!

Zatmělo se mu před očima, podlaha se pohnula. Za stálého řvaní a strkání se oblékl a ještě jakoby omámený vyšel z kanceláře. Ti dva těsně za ním. Při pokusu o útek prý budou střílet. Zase jde chodbou, slunce pořád svítí do okna, teď ještě urputněji, než před chvílí. Opět mu hlavou kmitne myšlenka na ženu a děti. Ale to už kráčí přes celou továrnu. Dívá se dopředu, koutkem oka však přesto stačí vnímat pohledy okolostojících. Úlek, údiv, účast, také pohled stranou. Venku už čeká auto. Ti dva hrubiáni ho nacpou dovnitř a auto se rozjede. Lidé na ulici se zastavují a zachmuřenými pohledy sledují černý vůz, který vozí našim lidem neštěstí...

Tak nějak zřejmě vypadalo 2. července 1941 zatčení Karla Klimši, jednoho z mnoha účastníků protinacistického odboje na Frýdecku, jednoho z mála, kteří podali písemné svědectví o nejtěžších chvílích svého života, o okamžiku, kdy se dozvěděli z úst nacistického soudce, že jejich dny jsou sečteny.

Ale po pořádku. Na okupaci zbytku Československé republiky v březnu roku 1939 bylo možno reagovat několika způsoby. Tou nejhorší možností bylo vstoupit do služeb nových pánů. Byla to cesta do pekla, nicméně byli takoví, co se po ní vydali. Nejčastější

reakcí pak bylo přežívání s občasným skřípěním zubů. Není to myšleno kriticky, pouze zde konstatujeme fakt, že lidé museli dál žít i za změněných podmínek, pracovali, vychovávali děti, dál chodili do divadel a kin, prožívali svá denní trápení i radosti. Nepodporovali přímo nový režim, ale ani proti němu aktivně nevystupovali. A pak tu byli ještě takoví, co se rozhodli proti vetřelcům bojovat. Podle svých možností.

O ilegální organizaci Obrana národa už bylo v posledních letech ledacos řečeno, proto jen slabě připomeneme hlavní údaje. Obrana národa se začala utvářet krátce po příchodu okupantů, měla to být v podstatě podzemní armáda, která měla být připravena v příhodný okamžik vystoupit se zbraní v ruce a v celonárodním povstání vyhnat okupanty a obnovit republiku v předmnichovských hranicích. Tehdy se počítalo s tím, že ten okamžik není daleko, nikdo nečekal, že válka se povleče dlouhých šest let. Struktura této organizace kopírovala strukturu československé armády (Zemské velitelství, Krajské velitelství, okresní velitelství).

V okrese Frýdek zpočátku vedle sebe zpočátku existovaly dva okresní štáby (Albrechtův a Chýlkův), které snad o sobě ani nevěděly. Až na jaře roku 1940 došlo k jejich spojení. Okresním velitelem se tenkrát stal poručík Rudolf Slíva, člověk proslulý až neuvěřitelnou neopatrností pokud se týkalo konspiračních zásad. Po sloučení tedy vypadal okresní štáb takto: Velitel Rudolf Slíva, zástupce velitele Vítězslav Albrecht, organizátor Evarist Piřha, zpravodajové Vladislav Mojžíšek, Karel Klimša, Jan Pavelka, Karel Škapa, Viktor Duží.

Hlavní úkoly pro okresní štáb Obrany národa ve Frýdku byly stanoveny Krajským štábem v Moravské Ostravě asi takto: převádění českých vlastenců přes hranice do Polska, organizování zpravodajské služby, která měla mapovat politické a hospodářské poměry a samozřejmě vojenskou situaci, shromažďování a přechovávání zbraní a střeliva a příprava bojového vystoupení vojensky organizovaných jednotek.

Klimšovým úkolem bylo podle jeho vlastních slov hlavně podávat zprávy hospodářského charakteru ze závodu, v němž pracoval: co se tam vyrábí, pro koho je to zboží, dále měl sledovat

pohyby vojenských jednotek, odkud přišly, jaké mají označení, kam byly odveleny dál a tak dále.

Od samého počátku své existence byl český odboj, a tedy i Obrana národa, postihován tvrdými zásahy gestapa, které nemilosrdně likvidovalo podzemní síť. Na počátku července 1941 byl zatčen i Karel Klimša. Po zatčení byl převezen do budovy Krajského soudu v Ostravě. O své vyšetřovací vazbě mluvil jako o novodobé španělské inkvizici. Prodělal celkem třicet šest převážně nočních výslechů, které vedli příslušníci gestapa, kteří navíc pocházeli především ze Sudet. „*Já osobně,“* vzpomínal, „*jsem byl někdy tak zbit, že mě z lavice, na které jsem byl přivázán, gestapák skopl dolů a hodili mě jako dobytče do autobusu, který nás k výslechu přivázel a odvázel. U těchto výslechů pozbyl jsem 23 zubů, na což stačil jeden úder psacím strojem, kterým jsem byl zasažen přímo do tváře. Nevěděl jsem ještě, jak se mám chovat u výslechu, že si mám hlavně krýt hlavu.*“

Výslechy a věznění v Ostravě trvalo asi šest týdnů, další šťací pak byla vojenská věznice v Olomouci. „*Zde nás bylo 22 ubytováno v jedné cele a vesměs jeden jako druhý z naší skupiny. Zde jsme si již alespoň šepotem vykládali, co který má napsáno v protokolu, a jeden druhému radil a utěšovali jsme se, že než nás předvolají k soudu, bude dávno po válce.*“

Kde ale bylo do konce války. Uplynul týden a vězni byli opět převáženi jinam. Tentokrát daleko, přímo do Německa. Když vězni seděli ve vlaku, došlo ke krásnému projevu lidské solidarity, ale i odvahy. Z okolojedoucí lokomotivy byl vyhozen balíček, který vletěl přímo do okna u něhož seděl Karel Klimša. Chléb a cigarety byly v té chvíli pro vězně dojemnou připomínkou světa, z něhož byli násilím vytrženi.

Večer dojeli do věznice ve Wohlau, kde byli rozděleni do samostatných cel, v nichž pak pletli síťované tašky. Ani zde ovšem nevydrželi dlouho. „*Po krátké době byli jsme transportováni do věznice v Breslau (Vratislav), kde jsme čekali na soud... Tato věznice byla značně veliká a skýtala nedobrovolný domov mnoha tisícům politických vězňů. Práce zde byly přidělovány různé, jako malování figurek vojáků, rozřídování starých papírů, a různých kovů, látání pytlů pro vojáky a podobně.*“

K výslechu se Karel Klimša dostal zase v červenci roku 1942, tedy rok po svém zatčení. Při výsleších trval na tom, co vypověděl už v Ostravě. Asi po měsíci dostal na celu dopis, ve kterém mu bylo oznámeno, že bude obžalován z velezrádné činnosti vůči Říši, a to podle paragrafu 95. Od informovanějších vězňů se pak dozvěděl, že tento paragraf se soudí před lidovým soudem a nejčastějším rozsudkem je trest smrti.

Obhájce ex offio, který mu byl přidělen, se sice dvakrát dostavil na celu a vyslechl Klimšův příběh, obžalovanému bylo ale od začátku jasné, že tato obhajoba bude skutečně jen formální a nedělal si v tomto směru zbytečné naděje. Šuškanďa mezi vězni říkala, že nejlepší obhájkyně je jistá dr. Tauchenová, a tak Karel Klimša požádal svou ženu, aby se pokusila jí získat pro jeho obhajobu. Jak se ale ukázalo, zmiňovaná obhájkyně neměla právo obhajovat před lidovými soudy. Dny, které zbývaly do hlavního přelíčení, pak ubíhaly o to smutněji.

Pak přišel 12. listopad 1942. *„Byli jsme posazeni do lavice pro obžalované, dole pod námi byli tak zvaní obhájci ex offio a nad námi v takovém výklenku státní návladní. Lidový soud sestával z předsedy soudu a dvou nějakých vysokých důstojníků a jedné písárky. Celý sál kol dokola byl potažen rudým sametem a po všech stranách byla sedadla, kde seděli posluchači. K tomuto soudu se mohly dostavit naše manželky nebo nejbližší příbuzní. Já svou manželku u soudu neměl, neboť jsem byl toho názoru, že bude stačit, když ten rozsudek uslyším já. Nač činit ještě druhým žal a trampoty. Za hrobového ticha byly přečteny obžalovací formule a bylo přikročeno k výslechu jednotlivých obviněných. První přišel na řadu učitel Láďa Mojžíšek z Vratimova, dále poručík Albrecht a třetí jsem byl já. Přiznám se, že jsem lhal, že jsem křivě přísahal, neboť jiného východiska nikdo neměl...Formální výslech trval i u ostatních obžalovaných a již ze samotného průběhu bylo zřejmé, že rozsudek bude velmi tvrdý. To ostatně nasvědčovala řeč státního návladního, který nás líčil jako nejsprostější individua, která pracovala proti velkoněmecké říši a žádal na lidovém soudu nejtěžší tresty. Po těchto formálních ceremoniích a výsleších oznámil předseda soudu, že soud se odebere k poradě. V této době bylo dovoleno, a to asi hlavně proto, aby přítomní viděli slušné*

zacházení s politickými vězni, že obžalovaní mohou dostat od svých příbuzných jídlo. Já jsem zde nikoho neměl, avšak poručík Albrecht, který dostal nějaké maso, zavařeniny a dokonce i čokoládu, mně nabídl, abych si vzal. Něco jsem si vzal, ale nešlo mi to do krku, i když jsem měl takový hlad, jaký jsem v životě nepoznal.

Ve 12.45 byl vynášen předsedajícím rozsudek za hrobového ticha. Ve jménu Adolfa Hitlera zněl: Pro zločin velezrady se odsuzují k smrti poručík Albrecht, učitel Mojžíšek, hutník Škapa, elektrikář Pavelka a hutník Klimša. Obžalovaný Duží se odsuzuje na osm let káznice. Po rozsudku jsme ještě byli dotázáni, jestli máme k vynesenému rozsudku připomínky. Každý byl dotazován jednotlivě, já jsem odpověděl, že jsem byl odsouzen, ale nevím za co.“

Po rozsudku byli odsouzení odvezeni zpátky do věznice. Každý už ale dostal samostatnou celu. Karel Klimša vzpomínal, že ve své cele strávil tři a půl nebo čtyři měsíce se železy na ruku i na nohou. Jedině u řepy s vodou mu byla železa na chvíli povolována. Po uplynutí těchto několika měsíců mu byla pouta konečně sejmuta a dostal za úkol drát peří. Ovšem to se nedralo peří tak, jak jej v zimě derou babičky. Rozdíl byl v tom, že gestapák, který každý den peří přebíral, velmi dobře poznal, zda nadrané peří odpovídá jejich stanovené normě. Jestli se mu to zdálo málo, tak byla vězni ještě více snížena dávka již tak nedostatečného množství jídla.

„Tak ubíhaly nekonečně se táhnoucí dny a hlavně ony strašné předvečery vždy v pondělí a čtvrtek, neboť v úterý a pátek byly již všem trestancům známé dny, kdy se popravuje. V uvedené dny byl vydáván vězeňský oběd už po jedenácté hodině, vězni, kteří chodili na práce v kriminále, byli předčasně přivedeni. To bylo znamení, že krátce po obědě budou vodit do cely ty chudáky, kteří přijdou večer na řadu, by pod sekerou byl jejich život předčasně ukončen. A vzpomínám si moc dobře, jaké pocity měl člověk, když na chodbách nastalo ono hrobové ticho a za chvíli bylo již slyšet vyvádět prvního. Těžko líčit pocity, a to ne strachu, neboť na to byl již každý odsouzenec připraven, ale nejistoty a čekání, zda se za několik vteřin i já ocitnu mezi nimi...“

Čekání trvalo devět a půl měsíce, každé úterý a pátek, těžko si představit ten obrovský tlak na člověka, na jeho nervovou soustavu. Není divu, že někteří z těchto čekatelů se, jak Karel Klimša vzpomínal, zhroutili nebo zcela přestali mluvit. Před vánočními svátky roku 1942 čekalo ale Karla Klimšu i několik světlých okamžiků, to když jej přišla navštívit manželka. Návštěva byla přesně odměřená na patnáct minut a odsouzený se nesměl ani náznakem zmínit o poměrech ve věznici. Nesměl ženě podat ruku ani si vzít jídlo, které mu přinesla. Vymezené minuty rychle uběhly a návštěva byla u konce. *„Využil jsem okamžiku, kdy se dozorce ohlédl, a ukázal jsem ženě krvavé hnisající záděry, které mi způsobily řetězy. Žena pochopila, ale to již byl oznámen konec návštěvy. Rychlými slovy jsem ještě ženě řekl, ať ode mne pozdravuje děti, ať jsou hodné a nikdy nezapomenou na tátu. Poslední slova na rozchodnou byla, aby mi pozdravila naše krásné Beskydy. A už jsem byl opět na chodbě a odváděli mě do cely. Co jsem za těchto několik vět, které jsem pronesl při rozloučení, dostal, nepřál bych nikomu. Tolik bití, že žena, která ještě neopustila věznici, by mě, ani kdyby mě k ní ještě přivedli, už nepoznala.“*

Čekání muselo být jednoho dne ukončeno. A také bylo, ale docela jinak, než Karel Klimša více než devět měsíců očekával. Do jeho cely totiž jednoho dne napochodovali „nějací vyšší gestapáci“, kteří mu oznámili, že trest smrti se mění na deset let vězení zostřených tvrdým lůžkem a odnětím volebního práva. To bylo zřejmě to poslední, co mu v té chvíli vadilo. Ohromný pocit radosti a nečekaného štěstí v sobě Karel Klimša pro tu chvíli potlačil a snažil se před gestapáky vypadat lhostejně. Teprve poté, co se opět zavřely dveře, si mohl ty pocity plně vychutnat. Deset let, to je přece nesmysl, tak dlouho válka trvat nebude, Německo bude poraženo dříve. Nyní byl přesvědčen, že tisíciletou říši přežije.

Už za dva dny byl spolu s mnoha dalšími vězni transportován vlakem na západ. Prošel několik dalších věznic, až nakonec uvízl v bavorském Kaisheimu. Opravoval boty, pomáhal při odklizení na bombardované letišti v Gablingen, byl přidělován i k takzvaným hrobařům, těm, co po bombardování měst odstraňovali trosky a hledali mrtvé. Zde už přicházel do styku s civilními osobami,

od nichž bylo možno zjistit ledacos o vývoji na frontách. Víra v brzký konec války i nacistického Německa tak v Karlu Klimšovi den ode dne sílila. Čekalo jej však ještě mnoho utrpení.

„V Kaisheimské věznici jsem pobyl něco okolo jednoho roku. Jednoho rána jsme byli vyvoláváni a v té chvíli jsme vůbec netušili, co nás čeká.“ Následoval pochod celým západním valem, nedobytnou Siegfriedovou linií, která však byla kupodivu zcela rozbořená. Pochod, při kterém řada vězňů zahynula, nebo byla zastřelena, začal na podzim roku 1944 a skončil na jaře následujícího roku. Původní víra Karla Klimši, že se navzdory původnímu rozsudku přece jen dožije konce války, byla denně vystavována novým a novým pochybnostem.

„Poslední přenocování, vlastně posezení v přírodě, se konalo před městem Augsburg, které bylo právě tu noc silně bombardováno. Seděli jsme v polích a sledovali účinky bombardování. Ty byly strašné, město bylo celé v plameni a zasažené objekty se s rachotem měnily v hromady sutin.“

Po náletu byli vězni nahnáni do věznice v Landsbergu. *„Dny ubíhaly a čekali jsme, co s námi bude dále, kam nás zase pošou. Dne 14. dubna 1945 nastala v okolí taková kanonáda, kterou jsme ani my, zvyklí na bombardování, nezažili. Tento kraj byl velmi zalesněný. Nevěděl jsem, co je příčinou tak silného bombardování okolních lesů, letci hledali zřejmě zamaskované skladiště dynamitu. Po delším ostřelování ho také našli. Uviděl jsem ohromný sloup dýmu a prachu, pak se objevil plamen a ozvala detonace. Tlak byl tak silný, že zabil mnoho kamarádů ve věznici. Byli tlakem vymrštní z pryčen, na kterých leželi a zabili se nárazem o stěnu.“*

Výbuch skladiště byl signálem k zahájení útoku. Boje trvaly několik dní, spolu s městem pak byla osvobozena i věznice. Pocity, které vězni zažívali, když ve dveřích svých cel viděli spojenecké vojáky, nelze už dnes vylicít. *„Bylo to uvítání, na které se nezapomíná, tolik radosti už myslím v životě nikdy nepocítím.“*

Ještě týden zůstali bývalí vězňové v celách, ovšem už za jiných podmínek. Byla jim věnována veškerá lékařská péče, kterou teď potřebovali především. Vypadali jako kostlivci a někteří byli zachráněni skutečně v poslední chvíli. Karel Klimša vážil podle svého svědectví 37, 5 kg.

Válka pro něj skončila a ty poslední týdny spolu se svými kamarády strávil s uchem na rádiu. S nadšením přijímali všechny nové zprávy o hroutícím se posledním německém odporu a v této optimistické atmosféře se i jejich zdravotní stav začal rychleji spravovat. Až přišlo jedno červnové ráno a odjezd na východ, k hranicím opět svobodného Československa.

Použité prameny a literatura:

SOkA Frýdek-Místek, fond ČSBS, č. 109 (Vzpomínky Karla Klimši),
XXII (Obrana národa)
Skýpala, R.: Obrana národa na Ostravsku. Nakladatelství Šárka, Přerov 2000.

PAMÁTKY SAKRÁLNÍHO CHARAKTERU NA KATASTRU MĚSTA BRUŠPERKA

Petr Juřák

Úvod

Památky sakrálního charakteru tvoří výrazné dominanty naší krajiny. Vznikaly v průběhu několika staletí a ne všechny se dochovaly do dnešní doby. Místa pro jejich umístění nebyla vybírána nahodile a zbrkle, kostely vytvářely dominanty měst i vesnic, kaple se budovaly při významnějších komunikacích, u míst, ke kterým se vázal nějaký zázrak (neobvyklé uzdravení, pramen s léčivou vodou) anebo na soukromém pozemku jako výraz pokory či poděkování majitele. Sochy vznikaly často jako výraz úcty křesťanů k tomu, co bylo jejich srdci nejdražší a samozřejmě také na základě „patronátu“ různých světců. U mostů přes větší potoky, říčky a řeky to byl sv. Jan Nepomucký, na náměstích byly budovány Mariánské sloupy a sousoší Nejsvětější Trojice, s ohledem na dřevěné stavby ve městech a na vesnicích byl nepostradatelný sv. Florián. Velice početnými drobnými stavbami v krajině byly kříže. Nešlo jen o kamenné smírčí kříže, které byly stavěny na místech nějakého zločinu či tragédie, ale také o kamenné kříže různé výtvarné úrovně a velikosti a obsahující často nějaké zbožné vyznání či veršiky z Písma a také kříže dřevěné. Ty se do dnešní doby nemohly dochovat s ohledem na životnost použitého materiálu v původní podobě. V určitých časových intervalech však probíhaly jejich renovace, a tato data bývají na těchto křížích vyryta. Dokládají nám tak kontinuitu jejich umístění.

V rámci celkové přehlednosti jsem jednotlivé památky rozdělil do několika kategorií podle typu – kostel, kaple, boží muka, sochy, kříže. V případě této kategorizace byl brán zřetel na „nemovitost“, tedy samostatné umístění v rámci určitého území. Pokud jsou tedy některé typy památek zařaditelné do výše uvedených kategorií, ale jsou součástí inventáře jiného typu památky, např. sochy v kostele, byly zmíněny v souvislosti s těmito památkami a ne samostatně.

U jednotlivých památek nebyl zaznamenáván jen jejich vnější vzhled, charakteristické rysy a stručný popis, ale v rámci dostupností informací i okolnosti vztahující se ke vzniku této památky nebo jejich významu v dějinách města Brušperka a jeho okolí. Všechny tyto informace byly čerpány z archivních materiálů, dobových vyobrazení, různých typů map a dosud vydané literatury, která je součástí závěrečného přehledu.

STRUČNÁ HISTORIE MĚSTA BRUŠPERKA¹

Oblast v severovýchodním cípu Moravy byla dlouhou dobu pohraničním pralesem, kde se nacházely jen ojediněle osídlené enklávy. Ty se nalézaly především v blízkosti brodů nebo jiných strategických míst v blízkosti obchodní stezky vedoucí od Olomouce přes Lipník nad Bečvou, Hranice, Nový Jičín, Příbor do Těšina a dále na Krakov. Vzrůst počtu obyvatelstva ve vnitrozemí vedl postupně k pronikání do pohraničního pralesa. První písemné zprávy o osídlování severovýchodní části Moravy máme až z první poloviny 13. století a jsou spojeny s Arnoldem z Hückeswagen, německým feudálem, který byl ve službách českého krále. Od něj také získal jako výsluhu území východně od Hranic. Okolo poloviny 13. století získali majetky v severovýchodní oblasti Moravy také jiní feudálové: Starou Ves s okolím páni z Plavče, Paskov s okolím páni z Bludova a Petřvald

¹ Podrobnější údaje k počátkům města Brušperka a jeho dalšímu rozvoji podávají především práce Františka Pinkavy Brušperk a jeho okolí, Františka Linharta Vlastivěda moravská. Místecký okres, Richarda Skácela Brušperk. Obrázky z jeho bohaté minulosti a publikace Brušperk. Město nikoliv nejmenší vydaná k 700 letům od založení města. Je ovšem potřeba zdůraznit, že nejdůležitější je text Pinkavův vydaný v roce 1869, protože jako první systematicky zpracoval dějiny Brušperku. Tento brušperský rodák čerpal z archivních materiálů umístěných v Olomouci, Kroměříži a Opavě, z několika farních archivů v okolí Brušperku a především z archivu města Brušperku. Tato práce je cenná už proto, že čerpala z materiálů brušperského obecního archivu, který byl z části zničen při požáru v roce 1869. Pinkavovy práce hojně využívali jeho následovníci historikové, ať už se to týká Linharta, Skácela nebo spoluautorů publikace Brušperk. Město nikoliv nejmenší.

s okolím Petr Heraltův. Arnold z Hückeswagen pravděpodobně zemřel někdy v letech 1241 – 1250, jeho dědic a syn Frank musel z neznámého důvodu postoupit větší část svého území přímo olomouckému biskupu Brunovi ze Schauenburka, západní část s městem Příborem mu sice byla ponechána, ale jen jako biskupskému leníkovi. Brunovi se pak ještě do roku 1267 podařilo získat i všechny zbývající feudální domény mezi řekami Odrou a Ostravicí. Staroveský újezd koupil biskup Bruno od vdovy po Konrádovi z Plavče.

Vliv na vznik města Brušperka měla kolonizační činnost olomouckého biskupa Bruna. Ten pocházel ze severozápadního Německa z významného rodu hrabat ze Schauenburka. Lokační listinu města Brušperka vydal biskup Bruno 6. prosince 1269, k samotnému založení města však došlo pravděpodobně asi o jeden až dva roky dříve. Podle údajů v listině byli provedením akce pověřeni staříčský rychtář Bertold a fryčovický rychtář Jindřich. Současně s městem Brušperkem měla být vysazena i ves stejného jména.

Pojmenování Brušperk pochází od názvu Brunsberg (v lokační listině z roku 1269 uveden název Brunsperh, v dalších obdobích v písemných pramenech užívány např. názvy Brunsperg, Brunsperch, Braunsberg, Brawnsperg, Pručperk, Prunsperek, Brumsberg, Prussperk, Brusperg atd.) tedy „vrch Brunův“. Město bylo pojmenováno podle olomouckého biskupa Bruna ze Schauenburga.²

Brušperk byl založen na „zeleném drnu“ na vyvýšenině nad řekou Ondřejnicí. Na výběru místa měla vliv jeho strategická poloha v centru biskupského území a v blízkosti několika cest. Nedaleko Brušperka šla zemská stezka vedoucí od Příbora na Místek a Těšín, dále zde ústila cesta vedoucí z Opavy údolím Ondřejnice k Místku, procházela tudy i cesta z Brušperku přes Paskov, Hrabovou do Ostravy. Nově založené město se mělo řídit magdeburským právem, mateřským městem se stala Opava. Prvním brušperským fojtem se pravděpodobně stal staříčský

² Viz. Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. (A–L). Academia, Praha 1970, s. 118.

rychtář Bertold. Brušperská rychta byla biskupským lénem a byla dědičná.

Město se stalo střediskem obvodu, pro které platily městské soudní orgány jako vyšší soud, tzv. vikbild. Do brušperského obvodu patřily Fryčovice, Paskov, Stará Ves a Staříč.

Olomoučtí biskupové své panství i s Brušperkem často zastavovali. V roce 1316 se držitelé zástavy stali olomoučtí kanovníci bratři Dětrich a Jindřich z Fulštejna a po jejich smrti v roce 1327 Jindřich Kytlic. Na konci 14. století bylo panství zastaveno moravskému markraběti Joštovi a poté Joštovi z Wolfsberku, v roce 1399 je biskup Jan Mráz vykoupil. Ne však nadlouho, za domácích válek na přelomu 14. a 15. století bylo zastaveno uherskému králi Zikmundovi. Ten panství někdy před rokem 1426 zastavil opolskému knížeti Bolkovi, později pak husitskému hejtmanu Mikuláši Sokolovi z Lamberka a následně Janu Čapkovi ze Sán. Po jeho smrti v roce 1453 přešlo panství do držení Jana Talafúsa z Ostrova. V šedesátých letech 15. století se sice na čas dostalo do přímé správy olomouckého biskupství, Tas z Boskovic je však dal do zástavy svým bratřím Dobešovi a Benešovi z Boskovic. Až v roce 1511 bylo panství i Brušperkem definitivně vyplaceno ze zástavy.

Právo odúmrti získal Brušperk již v roce 1389. Tento krok učinil olomoucký biskup proto, aby podnítl hospodářský rozkvět města ležícího na hranicích země a potřebující ochranu. V souvislosti s tím také pravděpodobně došlo k vybudování opevnění.

V roce 1545 udělil olomoucký biskup Brušperku týdenní trh stanovený na úterý a svobodný výroční trh na den sv. Kateřiny. Druhý výroční trh město obdrželo o deset let později a měl se konat vždy v úterý před sv. Vítem, třetí výroční trh pak dostalo v roce 1568. Ten měl probíhat na den sv. Matouše.

V roce 1567 udělil biskup Vilém Prusinovský právo vařit pivo 44 brušperským měšťanským domům, některé domy měly i právo čepovat víno. Zatímco pivo si měšťané vyráběli sami, víno se dováželo odjinud. Brušperští měšťané měli právo výčepu i ve Fryčovicích a Staříči, což znamenalo, že pokud někdo z těchto

vesnic vzal pivo odjinud než z Brušperku, byl potrestán vysokou pokutou.

Páteří hospodářského života města byly cechy. Vzorem brušperských cechů byly cechovní řády kroměřížské. Brušperský soukenický cech vznikl pravděpodobně v 16. století. Vznik textilních továren v okolí Brušperku v 19. století vedl k úpadku soukenické výroby ve městě. Počty brušperských soukenických mistrů se v průběhu doby měnily, po třicetileté válce jich bylo 16, nový rozvoj řemesla po polovině 18. století vedl ke zvýšení členů cechu na 47 a v roce 1814 bylo ve městě dokonce 406 soukeníků.

První dochované artikule brušperského tkalcovského cechu pocházejí z roku 1660, samotný cech je však staršího data. Už z roku 1635 totiž pochází smlouva mezi tkalcovským a krejčovským cechem o společném rozdělení povinností při přípravě a konání pohřbu člena z jednoho nebo druhého cechu. V roce 1749 byli ve městě 3 tkalci, v roce 1868 jich zde působilo už 36.

Přesné datum vzniku brušperského řeznického cechu neznáme, existoval však již v roce 1563, neboť tehdy vydal biskup Marek Khuen povolení k prodeji masa ve městě i cizím řezníkům. Údaje o počtu řezníků v Brušperku jsou velmi strohé, víme jen, že ve městě byly původně čtyři masné krámy. Jak se jejich počet v pozdějším období měnil, nevíme, po roce 1618 jsou ve městě doloženi jen tři řezníci. Postupně se situace i postavení brušperských řezníků zlepšovalo a jejich počet rostl, takže v roce 1749 jich bylo ve městě šest.

Nejstarším dochovaným dokladem o existenci brušperského ševcovského cechu jsou artikule, které jim udělil v roce 1661 olomoucký biskup Leopold Vilém. Ševcovský cech však existoval už daleko dříve, podle urbáře z roku 1581 byl každý ševcovský mistr povinen platit vrchnosti dvakrát ročně poplatek 3 groše 2 denáry. V roce 1678 bylo v Brušperku 7 mistrů, v roce 1749 zde působili 4 ševci, v roce 1853 pak 16. Se ševcovským řemeslem úzce souviselo kožešnictví. Přesné datum vzniku brušperského kožešnického cechu neznáme, kožešnictví však patřilo mezi stará městská řemesla. Tento cech patřil k méně početným, po třicetileté válce byli ve městě tři kožešníci, v roce 1749 dokonce jen dva.

V Brušperku patřili kováři do společného cechu s koláři a tesaři. V roce 1662 došlo s ohledem na malý počet členů a nedostatečné finanční prostředky ke spojení tohoto společného cechu s cechem soukenickým. Později se společný cech od cechu soukenického oddělil.

V roce 1567 potvrdil olomoucký biskup Vilém Prusinovský cechovní statuta brušperských krejčích. Brušperští krejčí prodávali své výrobky nejen ve vlastním městě, ale i na trzích měst v okolí. V roce 1749 byli ve městě dva krejčí, v roce 1853 vzrostl jejich počet na devět.

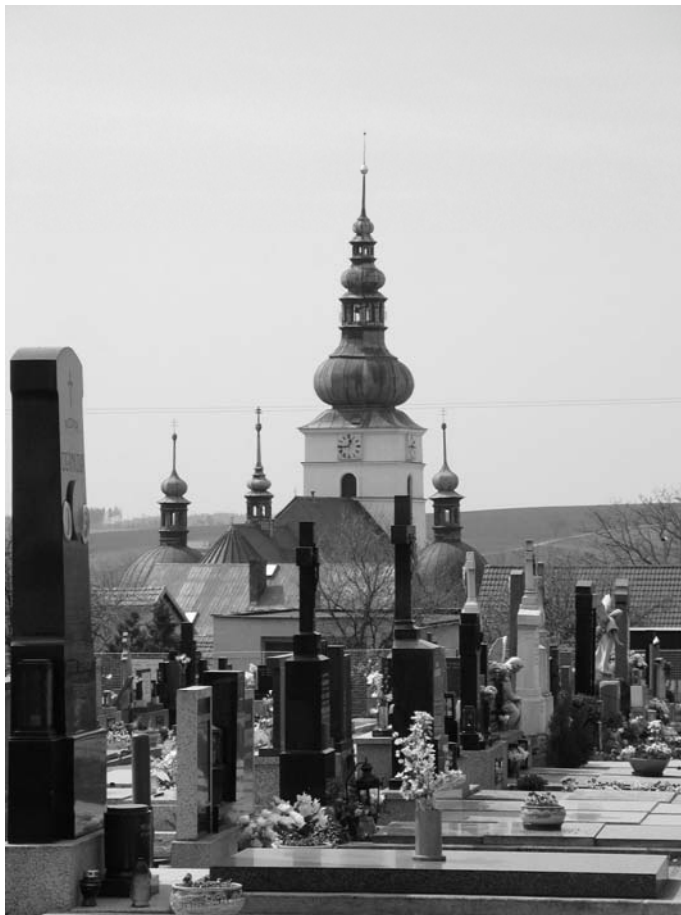
Ve středověku si včelaři mohli vytvářet podobné organizace jako byly cechy. Brušperské právo medařské pochází z roku 1665, je však zřejmé, že organizace včelařů existovala už předtím. K brušperskému medařskému právu náleželi včelaři z měst a městeček hukvaldského panství, jmenovitě z Moravské Ostravy, Příboru, Brušperku, Místku a Frenštátu. Úpadek brušperského včelařství a velká vzdálenost mezi Místkem a Brušperkem vedly v roce 1752 k odtržení místeckých včelařů a k vytvoření nového landfojtství medařského. Odštěpení místeckých včelařů znamenalo ústup ze slávy, brušperské medařské právo se už nevztahovalo na celé hukvaldské panství, ale jen na včelaře z Brušperku a Fryčovic.

KOSTEL

Farní kostel sv. Jiří

Je pravděpodobné, že brušperský kostel vznikl ve stejné době jako město, tedy před rokem 1269. Kostel byl zasvěcen sv. Jiří. Patrocinium snad souvisí s Brunovou cestou do Prus v roce 1267. První písemná zpráva o existenci kostela a fary v Brušperku pochází z roku 1305. Tehdy olomoucký biskup Jan povolil výměnu dosavadního brušperského faráře Hartmana za Milíče, kněze v Linhartských Vážanech u Slavkova. Další údaje o brušperském faráři pocházejí z let 1345 – 1347. Týkají se faráře Jana, který obdržel od biskupského mana Mikuláše z Hustopečí desátek z jeho tří svobodných lánů ve Fryčovicích. Po Mikulášově smrti připadly zmiňované lány olomoucké kapitule, která ale přestala desátek

odvádět. Na konci 14. století se spor o desátek opět rozhořel. V roce 1392 byl vyřešen ve prospěch dalšího brušperského faráře Jana, kterému byl desátek vrácen. Jako náhrada za období, kdy nebyl vyplácen, připadlo brušperskému kostelu 8 hřiven grošů.

Pohled na farní kostel sv. Jiří od hřbitova

Brušperským farářům patřil „odedávna“ lán, který náležel k fryčovickému kostelu. V roce 1345 jej olomoucký kanovník

Herbort z Fulštejna vyměnil za jiný, ležící na konci vsi směrem k Brušperku. Ten ale v roce 1371 odňal brušperskému kostelu Petr Auspitzer. Spor mezi Auspitzerem a brušperským farářem Konrádem byl vyřešen v roce 1378, Auspitzer byl z nařčení osvobozen.

Další informace o brušperské farnosti pocházejí až z 16. století a týkají se náboženské příslušnosti. V té době byla velká část obyvatel podobojí, v 50. letech 16. století byl brušperským farářem Daniel. Byl podezřelý z luterství a když zemřel, nařídil olomoucký biskup, aby byly jeho knihy odvezeny na Hukvaldy, protože už tak bylo mezi lidmi dost „kacířských“ knih. Také v dalších letech měl biskup problémy s faráři v Brušperku. Okolo roku 1574 se ve městě usadil kněz Tomáš, když byl v roce 1578 jako „neposlušný kněz“ vypuzen, chvíli zde působil Stanislav Šustka. V Brušperku však nevydržel dlouho, neboť už v roce 1579 byla fara opuštěná a bohoslužby zde vykonával každou třetí neděli příbořský farář Michal. Měšťané se sice snažili dosadit Matyáše Těrličku, zběhlého mnicha z Vratislavi, který byl navíc ženatý, ale olomoucký biskup ho odmítl. Brušperští si však přece jen prosadili protestantského kněze, v roce 1580 totiž biskup nařídil tamním farníkům, aby kněze Jana odvedli do Kroměříže a tam si vybrali katolického kněze. Ani tyto kroky však nevedly k předpokládaným výsledkům, podle vizitační zprávy z roku 1582 byli v Brušperku protestanti přijímající podobojí a dokonce i sbor českých bratří. Navíc byly i stížnosti na faráře, málokdy četl mši, zanedbával kázání a požehnání. Byl proto vyměněn za kněze Urbana.

Nedostatek katolických kněží na hukvaldském panství se projevil i v pracovním nasazení faráře Urbana, vypomáhal v Příboře a od roku 1587 také ve Staříči. Brušperští faráři byli od té doby pravděpodobně už všichni katolíci, protože na ně po této stránce nebyly žádné stížnosti. Jinak tomu ovšem bylo s obyvatelstvem. V roce 1590 nařídil olomoucký biskup přísný zákaz přijímání podobojí ve všech biskupských městech na hukvaldském panství – tedy v Brušperku, Místku, Moravské Ostravě a Příboře. Když to nepomohlo, byli na hukvaldský hrad pozváni členové městských rad a přední osobnosti jednotlivých měst a museli před biskupem slíbit, že se po svátku

sv. Bartoloměje nechají vyzpovídat a budou přijímat podjednou. Když pak došlo v letech 1598 až 1599 z náboženských a hospodářských důvodů ke vzpouře poddaných na hukvaldském panství, využil biskup její potlačení k upevnění protireformace. Vzhledem k trestům, které Brušperští obdrželi – byli potrestáni ztrátou skoro všech privilegií a museli vykonávat roboty na fryčovickém dvoře – je zřejmé, že se k povstání přidalo velké množství měšťanů. Navíc byla v Brušperku v roce 1600 dosazena nová „probiskupská“ městská rada. Tyto kroky vedly k upevnění katolicismu, přesto však ještě v 70. letech 17. století bylo ve městě několik „podbojí“.³

Farní kostel sv. Jiří se nachází východně od náměstí. Je to jednodílná orientovaná stavba s půlkruhovým závěrem kněžiště, sanktusníkem, kvadratickou věží a dvěma centrálními kaplemi na kruhovém půdorysu. Tyto kaple byly postaveny v letech 1744 – 1774. Jedna z nich je zasvěcena sv. Vavřinci, druhá sv. Františku Serafinskému. Interiér kostela je bohatě vyzdoben různými plastikami a obrazy pocházejícími převážně z doby po barokní přestavbě. V kostele je celkem 7 oltářů. Kromě hlavního oltáře⁴ jsou dva další v chrámové lodi a v každé z kaplí také dva. Jádrem nynější stavby bylo postaveno zřejmě na konci 14. století pravděpodobně na místě původní budovy. Gotické jádro tvoří obvodové zdivo západní části kněžiště a celé lodi s portálem. Tento portál s lomeným obloukem s pruty hruškovitého tvaru se nyní nachází v předsíni v podvěží. Renesanční kvadratická věž s barokní

³ Dokoupil, Lumír a kol.: Brušperk. Město nikoliv nejmenší. Ostrava 1969, s. 41 – 42, 53 – 56.

Linhart, František: Vlastivěda moravská. Místecký okres. Brno 1915, s. 59 – 60, 88 – 90.

Pinkava, František: Brušperk a jeho okolí. Olomouc 1869, s. 10 – 18, 31, 201 – 202.

⁴ Hlavní oltář byl postaven v roce 1869 podle návrhu místeckého řezbáře Kašpara Richtera, pomocné stolařské práce vykonával jistý Witter, zlacení a zdobení pak Červenka. SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 39, inv. č. 389.

Samek ale v Uměleckých památkách Moravy a Slezska I. (A–I) na s. 279 uvádí, že oltář vznikl na počátku 19. století.

cibulovou střechou vznikla v letech 1577 – 1580.⁵ Věžové schody byly vybudovány v roce 1765. V současnosti jsou ve věži kostela dva větší zvony, umíráček a sanktusový zvonek.⁶ První větší zvon

⁵ Pinkava v knize Brušperk a jeho okolí, s. 54 – 55 uvádí, že v souvislosti s bílením kostela byl 18. srpna 1869 odkryt na omítce v sínce věže nápis. Bylo v něm uvedeno, že stavba věže započala v roce 1577 a dokončena byla v roce 1580 za kněze Jana Piškovského. Tomu by odpovídal jeden z původních zvonů, který nesl dataci 1581. Nápis v sínce věže kostela už bohužel neexistuje, v roce 1968 byly otlučeny omítky věže i kostela až na cihlu a kámen a nahozeny nové. Viz Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

⁶ František Pinkava v knize Brušperk a jeho okolí, s. 54 – 56 zmiňuje v kostele celkem šest zvonů. Největší z nich měl vyobrazení sv. Jiří a biskupského erbu a nápis přibližně tohoto znění „Stanislav Pavlovský, biskup olomúcký, za burkmistra Mikuláše Hromádky, starších pana Jana Rektora, Jakoba Mikuly, Blažeje Řepy; Michala Chlebovského, rychtáře l. P. 1581“ dále „Svatý Jiří patron města“ a „protož bděte, neboť nevíte dne ani hodiny, kterouž syn člověka přijde“. Druhý zvon měl vyobrazení Sedmibolestné Panny Marie a sv. Floriána a obsahoval nápis „Obec Brušperská dala svým nákladem ke cti a chvále Boží tento zvon přelíti. Frant. Vosmanský, farář, Josef Freutler, úřadu představený, Frant. Špaček, Jakub Cigánek. Durch das Feuer bin ich geflossen und mit der Hand Gottes hat mich Fr Stanke in Troppau gegossen 1789.“ Třetí zvon byl z roku 1789 a dochoval se do dnešní doby, čtvrtý byl umíráček s nápisem: Frant. Stanke v Opavě ulel do Brušperku anno 1724. Sv. Maria pros za nás nyní i v hodinu smrti naší. Sv. p. Barborko, oroduj za nás.“ Pátý zvon se nazýval Bratrský, byl umístěný nad kaplí sv. Františka a měl nápis „In honorem s. Francisci et Joannis Nepomuceni, za rektora bratrského, Jan Frant. Jurkúv, Lukáš Červenka, tento čas farář. Franciscus Stanke in Troppau hat mich gegossen 1735.“ A konečně posledním zvonek byl ten umístěný nad oltářem a s nápisem Gott allein die Ehre 1682.“

V roce 1916 chtělo c. k. vojenské stavební oddělení měděný plech ze střechy věže kostela. Vzhledem k tomu, že k oplechování střechy došlo jen dva roky předtím, navrhl kostelní konkurenční výbor, aby se raději zrekvírovaly zvony, které bude po válce snadnější nahradit. Odvezeny byly celkem tři zvony. 25. října 1916 se jednalo o 770 kg vážící zvon, který byl odlit v Brně v roce 1894 firmou Hillera vdova a syn (?). Bylo na něm vyobrazení sv. Jiřího a sv. Cyrila a Metoděje a nápis „Za prvního arcipastýře z lidu dr. Theodora Kohna, P. Františka Zagona, faráře a Vincence Petržilký, měšťanosty ulil zvon tento Hillera vdova a syn v Brně 1894“. Druhý zvon byl odebrán 23. října 1917, vážil 496 kg a jmenoval se Sedmibolestná Panna Marie a sv. Florián. Šlo o Pinkavův zvon č. 2. Třetí zrekvírovaný zvon byl výše zmíněný umíráček, vážil 31 kg a byl odebrán také 23. října 1917.

V roce 1929 v rámci svatováclavského milénia brušperští farníci zakoupili 650 kg bronzový zvon. Stál 20 142 Kč a odlila jej firma Rudolfa Manouška z Brna. Bylo

byl ulit v roce 1789 Františkem Stankem a váží okolo 115 kg. Na několika řádcích je kapitálou nápis:⁷

BOZI TENTO ZWON PRZELITI OBEC BRUMSSPERSKA
DALA SWIM NAKLADEM
KE CTI A CHWALE
A SWATEMU GIRZIMU
LETA 1789
FRANTZ WOSSMANSKY FARARZ
JOSEPH TRAITLER URZADU
PRZEDSTAWENY
FRANTZ SZPACZEK
A JAKUB CIGANEK
HAEC CAMPANA A FRANCISCO STANKE OPPAVIA
REFUSA ETS

na něm vyobrazení sv. Václava a nápis „Sv. Václave, oroduj za nás! Na památku tisíciletého výročí mučednické smrti sv. Václava věnovali farníci Brušperští R. 1929.“ Zvon byl slavnostně posvěcen 1. září 1929 paskovským děkanem Lubojackým. Za druhé světové války byl tento zvon 2. března 1942 odmontován a odvezen.

Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 490.

SOkA Frýdek-Místek, Pamětní kniha města Brušperku (1894 – 1946), i. č. 189.

⁷ Vzhledem k tomu, že zvony jsou zavěšeny ve věži kostela a přístup k nim není zrovna jednoduchý, bylo velmi problematické nápisy přečíst. Při zápisu textu jsem proto vycházel nejen ze své návštěvy v kostelní věži, ale použil jsem i informace uvedené v Pamětní knize farnosti brušperské, v materiálech SOkA Frýdek-Místek, fond Archiv města Brušperku, kart. 136, na evidenčním listu nemovitých a movitých kulturních památek – obec Brušperk, v publikaci Kalendář pro všechny generace – Brušperk 1992, s. 55 a v článku Pavla Šrámka Nápisy na zvonech na Těšinsku, s. 29. V těchto materiálech se v prepisech textů vyskytují určité chyby, proto jsem je použil jen na doplnění částí textů, ke kterým jsem se nemohl dostat.

Mezi šesti zvony, které byly v Brušperku zabaveny 2. března 1942, byly kromě zvonu ze hřbitovní kaple a z kaple Sedmibolestné Panny Marie také umíráček, zvon z roku 1682 nad oltářem, zvon z roku 1929 a zvon z roku 1789. V tomto posledním případě se nejspíše jednalo o tento zvon, který se po válce na věž brušperského kostela opět vrátil. Viz SOkA Frýdek-Místek, Pamětní kniha města Brušperku (1894 – 1946), i. č. 189.

Druhý zvon je ocelový. Vyrobila ho v roce 1918 brněnská firma Rudolf Manoušek a spol.⁸ Je na něm kapitálou nápis:
SVATÝ VÁCLAVE, VOJVODO ČESKÉ ZEMĚ
NEDEJ ZAHYNOUTI NÁRODU SVĚMU.
KYRIE ELEISON.
V DOBĚ SVĚTOVÉ VÁLKY, HRŮZ A UTRPENÍ LIDU
ZJEDNÁN NÁKLADEM MĚSTA BRUŠPERKA.
R. 1918.
ZA P. ANT.
POSPÍŠILA FARÁŘE A KARLA ŠPAČKA STAROSTY.

Třetí zvon byl ulit v roce 1991 v dílně Marie Tomáškové-Dytrychové v Brodce u Přerova, výzdobu zvonu provedl akademický sochař Otmar Oliva. Zvon byl posvěcen o brušperské pouti 26. dubna 1992 tehdejším administrátorem olomoucké arcidiecéze Msgr. Janem Graubnerem. Na zvonu je na několika řádcích nápis:

SVATÁ ANEŽKO ČESKÁ
PROS ZA NÁŠ NÁROD
A ZA
BRUŠPERSKOU FARNOST.

L P

19

91

Sanktusový zvonek byl vyroben v 80. letech 17. století.⁹ Je na něm nápis:

GOTT ALLEIN DIE EHRE

⁸ Zvon stál 5 033 korun a do Brušperku byl přivezen 5. června 1918. K jeho slavnostnímu posvěcení došlo 12. srpna 1918 a bylo mu dáno jméno sv. Václav. SOKa Frýdek-Místek, Pamětní kniha města Brušperku (1894 – 1946), i. č. 189.

⁹ František Pinkava v knize Brušperk a jeho okolí, s. 56 uvádí letopočet 1682, také v Pamětní knize města Brušperku je tento rok. Samek v Uměleckých památkách Moravy a Slezska I. (A–I), s. 280 ale datuje zvon do roku 1687, v publikaci Kalendář pro všechny generace – Brušperk 1992, s. 55 je také rok 1687.

V první polovině 18. století byl kostel zvětšen, bylo prodlouženo kněžiště a společně s lodí zaklenuto, přistavěna sakristie s oratoří. V roce 1757 byla vestavěna hudební kruchta.

Kolem kostela je v ohradní zdi¹⁰ 14 kapliček křížové cesty. Jedná se o drobné zděné stavby na obdélném půdoryse. Fasády kapliček jsou členěny pilastry s římsovými hlavicemi. V průčelí jsou obdélné niky se záklenky. V trojúhelném štítu je dřevěný latinský kříž. Kaple byly postaveny v 18. století. V roce 1781 byla křížová cesta nákladem celé obce opravena, opět v roce 1807, v roce 1859 byly pořízeny nové obrazy do výklenků a střechy kapliček pokryty břidlicí. Nynější obrazy křížové cesty jsou dílem Antonína Svobody z Příbora a podle datace na obrazech byly vytvořeny v 80. letech 19. století.¹¹

Kostel prodělal v určitých cyklech několik výrazných oprav a rekonstrukcí. V roce 1905 byla opravena okna, střecha věže a lodí kostela, věžička nad kaplí, omítnuty některé úseky vnější zdi kostela, interiér byl vybělen atd. V roce 1914 byla provedena nákladná oprava kostelní věže¹² a udělán nový krov nad lodí.¹³ V roce 1934 byly provedeny úpravy v sínce věže, v sakristii,

¹⁰ Kolem kostela se původně nacházel hřbitov. V roce 1814 byl na Drahách na místě bývalé obecní cihelny zřízen hřbitov nový, pochovávat se na něm začalo následujícího roku. Kromě toho byl ještě pořízen pozemek od J. Drozda. Na tomto druhém hřbitově se začalo pohřbívat od roku 1841. Na hřbitově kolem kostela se sice od roku 1822 začalo opět pochovávat, bylo to ale jen na krátký čas, pak se za to vybírala docela velká částka. Náhrobní kameny, které byly okolo kostela, se postupně začaly používat k jiným účelům. Některé byly rozbity a sloužily jako šterk, který se používal na chodník kolem kostela, další z nich byl umístěn v sínce věže a byl využíván jako stupeň. Ten byl v roce 1934 dán před kostel, aby tam byl připomínkou duchovních správců, pochovaných před kostelem. V roce 1969 proběhla rozsáhlá úprava okolí kostela. Z lomu v Kozlovicích byla dovezena dlažba, kterou byl vyložen chodník vedoucí kolem kostela. Náhrobní kámen však na svém místě zůstal.

¹¹ Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

¹² Báň věže byla pokryta měděným plechem. V rámci vojenského rekvírování byl měděný plech v celkovém množství 1 040 kg odstraněn 19. února a 11. července 1918. SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 490.

¹³ Náklady na opravu tvořily několik desítek tisíc korun a byly uhrazeny z obecních peněz, fondu Jednoty pro vystavění kostela Bolestné Panny Marie a financí kardinála Františka Bauera. SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 490.

položena nová dlažba z umělého kamene, gotický portál byl očištěn od barevných nátěrů a jeho chybějící části byly doplněny. V letech 1949 – 1951 byly seškrábány nátěry vnitřních stěn kostela a ten byl znovu vybělen, byla zavedena elektroinstalace¹⁴, oltáře a sochy byly znovu pozlaceny, bylo zrestaurováno několik obrazů, na návrh malíře Jana Obšila byla vytvořena nová křížová cesta v kostele. V letech 1968 – 1969 byly udělány nové omítky, vyměněna okna ve věži i v lodi, na hlavní bāň a věžičky kaplí byl dán měděný plech, boční kaple byly pokryty pozinkovaným plechem, opravena byla krytina nad hlavní lodí, došlo k opravení štukatur atd.

Další etapa oprav začala od druhé poloviny 90. let 20. století. Proběhla výměna měděné krytiny na bočních kaplích, byla opravena fasáda a střecha kostela atd.¹⁵

KAPLE

Kaple Sedmibolestné Panny Marie¹⁶ (ulice Ke Svaté vodě, naproti domu čp. 748)

Ke vzniku kaple se vztahuje několik pověstí. Ty kladou počátky kaple už do závěru 17. století.¹⁷ První písemný záznam vztahující

¹⁴ Osvětlení navrhl ostravský architekt Lubomír Šlapeta.

¹⁵ Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

¹⁶ V písemných materiálech se pro tuto stavbu i pro její předchůdkyni uvádí také název kaple Svatá voda.

¹⁷ Podle jedné z nich se někdy na přelomu 17. a 18. století zdálo jedné slepé osobě ze sousední obce Trnávka, že jí Panna Maria dala pokyn, aby šla do Brušperku. Tam měla na křížovatce polních cest rozhrabat kopeček, najít v něm obraz a ten pověsit na strom nacházející se u níže položené studánky. V té studánce se pak měla umýt a opět vidět. Když se probírala ze snu, řekla vše své ošetřovatelce a hned ráno se vydaly na cestu. Když přišly na křížovatku cest, opravdu zde uviděly vyvýšeninu a po jejím rozhrabání našly obraz Sedmibolestné Panny Marie. S tímto obrazem šly ke studánce nacházející se pod lípou. Slepá si pak omývala oči vodou a brzy začala vidět. Poté zavěsila obraz na strom a všude říkala, co se jí přihodilo. Tato zvěst se brzy rozšířila po okolí a z různých milodarů byla postavena dřevěná kaplička, do které byl umístěn obraz.

Podle jiné pověsti měla jistá slepá osoba ze Starého Jičína sen, aby se vydala na pouť do Brušperku. Tam měla na chodníčku pod nynější kaplí sv. Jana a Pavla

se ke kapli se váže k roku 1748. Podle tohoto údaje byl 28. července 1748 obraz Sedmibolestné Panny Marie¹⁸ přenesen z kaple na lánu (kněžském roli)¹⁹ za přítomnosti mnoha tisíc lidí do farního kostela sv. Jiří. V kostele byl umístěn na zdi vedle hlavního oltáře. 19. října 1749 byl obraz se svolením konzistoře nesen městem a pak umístěn na hlavní oltář. Obraz sv. Jiří, který se na tomto oltáři nacházel, byl dán za něj a zůstal tam až do konce 60. let 19. století. Procesí se konalo díky mnoha zázrakům, které Panna Marie vykonala.²⁰

v místech, kde je dnes kaple Sedmibolestné Panny Marie, nalézt důlek s vodou, který ji měl zbavit slepoty. Opravdu se do Brušperku vydala, důlek našla a po potření očí vodou začala opět vidět.

¹⁸ I k samotnému obrazu se vztahuje pověst o zázraku. Jelikož byl prý poškozený od květin, které do něj zapichovali pasáci, byl potřen zázračnou vodou ze studánky a hned byl opět jako nový.

¹⁹ S největší pravděpodobností se jednalo právě o kapli Panny Marie Sedmibolestné, i když Karel Špaček v publikaci Svatá voda. Kaple Sedmibolestné Panny Marie v Brušperku, uvádí na s. 4, že obraz byl přenesen z kaple sv. Jana a Pavla. Podle zákresů v mapě z prvního vojenského mapování prováděného v letech 1764 – 1768 se na katastru Brušperku nacházelo pět staveb sakrálního charakteru. Podle jejich polohy šlo o kostel sv. Jiří, kapli v Antonínově (nebo v Borošíně), Boží Muka na kopci sv. Marka a dvě stavby umístěné nedaleko sebe – kapli sv. Jana a Pavla a kapli Panny Marie Sedmibolestné. Navíc údaj o přenesení obrazu a přibližné datum vojenského mapování nejsou časově příliš od sebe.

²⁰ Pinkava, František: Brušperk a jeho okolí, s. 22.

SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 39, inv. č. 389.

Při přenesení obrazu do farního kostela a později pak při poutích ke kapli Sedmibolestné Panny Marie se zpívala píseň, která má celkem 18 slok a ve verších popisuje důvod přenesení obrazu:

1. Poslechněte o milosti
matky bolestné,
když před několika lety
při tomto městě
zázračně se zjevila
a vodu vyprýštila,
k uzdravení všech nemocných
lékařství dala.

2. Na tom láně matka Páně
si oblíbila,

Z těchto různých indicií můžeme vyvodit několik závěrů. Původní kaple stála na svém místě už před polovinou 18. století. Pravděpodobně i výrazněji před polovinou tohoto století, protože v roce 1748 byl obraz v ní umístěný velmi ceněný a proto byl přenesen do farního kostela. Význam místa, kde byla kaple postavena, pravděpodobně souvisel s rozvojem tzv. barokní

jako kvítek v širém poli,
sobě zvolila,
ta Matička bolestná,
Královna Archanjelská,
Volá k sobě své ctitele,
Chce být milostná.

3. Z té kapličky přenesena
Matička milá,
Všechna krásná, ušlechtilá
Panna Maria,
U svatého Jiřího,
Mučedníka Božího,
si zvolila, oblíbila
svůj trůn u něho.

4. Co se rmoutíš, srdce moje,
co si naříkáš,
snad již Matičky bolestné
zde neuhlídáš,
neplač a nenaříkej,
jen naději silnou měj,
milost dojdeš, spatřit můžeš
krásný obličej.

.....
18. Amen Matičko bolestná
píseň zavírám,
s tou největší horlivostí
k Tvým nohám padám.
V Tobě živ jsem, umírám,
Že se já s Tebou shledám,
S Tvým nejmilejším synáčkem
tu naději mám. Amen.

Celý text písně Viz. Špaček, Karel: Svatá voda. Kaple Sedmibolestné Panny Marie v Brušperku, s. 14 – 16.

zbožnosti v regionu. Nesmí se totiž zapomenout na určité paralely v okolí, např. v nedalekém Frýdku.²¹

Kaple Sedmibolestné Panny Marie

Původně se patrně jednalo o menší dřevěnou stavbu, která byla umístěna nad studánkou se zázračnou vodou. Snad někdy ve druhém desetiletí 19. století byla postavena nová budova a upravena studánka díky aktivitě Tomáše Míčka z Brušperka. Další osobou, která se následně podílela na údržbě kaple a studánky byl Vavřinec Augustinský.²² Tato kaple prý měla

²¹ V případě Frýdku se jednalo o sochu, ale i s ní souvisela výstavba pozdější kaple a četné návštěvy zbožného lidu. Socha Panny Marie s Ježíškem na levé ruce byla údajně vytvořena v roce 1665 nákladem hraběte Františka Eusebia z Oppersdorfu. Byla umístěna na sloupu na volném prostranství v místě, kterému se říkalo „Na vápenkách“. Zprávy o zázračné moci Panny Marie Frýdecké se objevily v roce 1700, když se roznesla zvěst, že v noci bývá tajemně ozářena. Tato informace se neobyčejně rychle rozšířila po okolí a k soše se začaly konat poutě. V roce 1706 došlo „Na vápenkách“ k vystavení dřevěné kaple, do níž byla socha umístěna. Později pak na tomto místě vznikl chrám Navštívení Panny Marie.

²² Viz. Pobožnost' jakou bratrstvo Chordigerorum z řádu sv. Františka Assisského ve farnosti Brušperské vykonávají sobě oblíbilo, předmluva.

velikost cca 9m², uprostřed byla studna se železným zábradlím. Voda se ze studny brala malým okovem, který byl u ní.

V roce 1871 byla přičiněním mladých kněží Františka Prikryla a Františka Viceníka založena Jednota pro vystavění kostela Bolestné Panny Marie. Jednota si sice velmi brzy zajistila pozemek pro stavbu kostelíka, hospodářské problémy a personální změny ve vedení Jednoty však jeho výstavbu odložily. Jednota však i přesto vyvíjela určitou aktivitu, kromě toho se každý rok 8. září konala procesí ke kapliče. Při nich pak byla vždy uskutečněna sbírka ve prospěch Jednoty, takže např. v roce 1876 byla podniknuta první větší investice Jednoty. Byly objednány dřevěné sochy sv. Petra a Pavla a kamenné podstavce, na kterých byly umístěny.²³ Slavnostní posvěcení soch sv. Petra a Pavla se konalo 8. září 1877. K této slavnosti přišla velká procesí ze Staříče a z Fryčovic. Stav soch se během krátké doby zhoršil, proto byly snahy o jejich náhradu kamennými nebo keramickými. Tyto návrhy se však nesetkaly s úspěchem.

V roce 1890 byla původní kaple zbořena a místo ní se započalo s výstavbou budovy nové. Investorem byla Jednota, plány navrhl zednický mistr Josef Lys z Kateřinic. Náklady na výstavbu kaple o rozměrech 13 x 7 m byly 1892 zl. 2 kr. Kaple byla dostavěna v roce 1891, výmalbou kaple a postavením oltáře byl pověřen místecký malíř Pieczka, zvon do věžičky daroval vídeňský obchodník a brušperský rodák Rudolf Vašica. Kaple byla slavnostně vysvěcena 31. května 1891 místeckým děkanem Čeňkem Faltou. Zároveň byly posvěceny i sochy sv. Josefa a sv. Anežky umístěné pak dovnitř kaple.²⁴

Trochu jiné datum postavení této kapličky zmiňuje Špaček v publikaci Svatá voda. Kaple Sedmibolestné Panny Marie v Brušperku, s. 11, kde se odkazuje na osobní sdělení Vavřince Augustinského, který mu prý uvedl rok 1835.

²³ Tyto kamenné podstavce byly opracovány v lomu v Palkovicích a zatímco sochy už dávno díky použitému materiálu neexistují, podstavce jsou v blízkosti kaple doposud.

²⁴ U příležitosti této významné události bylo vytištěno 2 000 ks obrázků, které měly na zadní straně text:

Upomínka

Na den 31. května 1891,

kterého konána

Ve druhé polovině 30. let 20. století proběhla ke Svaté vodě tři procesí z Moravské Ostravy.²⁵ Posledního se zúčastnili také klerici z řádu sv. Jana Don Bosca, kteří do kaple darovali plastiku svého zakladatele.

Zpočátku byla kaple v letních měsících volně přístupná, když se po první světové válce vyskytly projevy vandalství, začala se uzamykat. Ven z kaple byl ale vyveden výtok vody.

Kaple sv. Jana a Pavla (na křižovatce ulic Jožky Matěje a Ke Svaté vodě)

Na mírném návrší se mezi čtyřmi stromy nachází drobná stavba téměř čtvercového půdorysu. Na střeše v průčelní části je umístěn kovový patriarchální kříž. Vstup do kaple má mírný záklenek. Sedlová střecha je pokryta šindelem.²⁶ V kapli se na oltáři nachází obraz s postavami patronů kaple sv. Jana a Pavla z 19. století.

Tato kaple se nachází na křižovatce několika polních cest – k božím mukám sv. Marka, k Fryčovicím a do Trnávky. Cesta na Trnávku měla v minulosti velký význam, neboť po ní směřovali řemeslníci do Příbora a zpět. Proto se jí také říkalo cesta Příborská.

Kdy byla kaple postavena, není známo, ale na místě, kde se nachází, je na mapě prvního vojenského mapování symbol sakrální stavby. V literatuře se sice uvádí²⁷, že události z roku 1748, kdy došlo k přenesení obrazu Sedmibolestné Panny Marie do farního kostela sv. Jiří, se vztahují k této kapli, v archivních pramenech

SLAVNOST SVĚCENÍ KAPLE

bolestné Panny Marie
u svaté vody v Brušperku
a svěcení soch sv. Josefa a sv. Anežky
od dělníků a panen

Brušperských pro kapli tuto zjednaných.

²⁵ V roce 1935, 1936 a 1938 a vedl je brušperský rodák, kaplan Alois Vašica.

²⁶ V roce 1993 dostala stavba novou šindelovou střechu, krytinu poskytl Muzeum Beskyd Frýdek-Místek.

²⁷ Např. Špaček v publikaci Svatá voda. Kaple Sedmibolestné Panny Marie v Brušperku, na s. 4 nebo tentýž autor v práci Brušperk, jeho památky, dále publikace Pobožnost' jakou bratrstvo Chordigerorum z řádu sv. Františka Assisského ve farnosti Brušperské vykonávají sobě oblíbilo, předmluva.

však o jménu kaple není ani zmínka. Je tam jen údaj, že obraz Sedmibolestné Panny Marie byl přenesen z kaple na umístěné na kněžském roli.²⁸

V roce 1887 byla cesta vedoucí od Závodí až ke kapli osázena lípami, ale brzy byly zničeny. Také lípy zasazené kolem kapličky v roce 1916 na počest sňatku císaře Karla s princeznou Zitou z Parmy byly velmi brzy zlikvidovány.

Do roku 1919 se v Brušperku udržovala tradice konání mši svatých na den svátku patronů kaple, aby na jejich přímlyvu Bůh ušetřil město od větrů a bouřek. Kaple prodělala v průběhu své existence několik velkých rekonstrukcí. První dochovaný písemný záznam o její „obnově“ se vztahuje k druhé polovině 60. let 19. století.²⁹

Kaple sv. Spasitele (ulice Fryčovická, mezi domy čp. 111 a 112)

Tato drobná stavba obdélného půdorysu pochází z první poloviny 18. století, určité přestavby prodělala v pozdějším období. Má klenutý polygonální závěr, v lodi je jedno pole křížové klenby. Sedlová střecha je pokryta plechem, na jejím vrcholu je umístěn patriarchální kříž. Vstup do kaple rámuji dva pilastry, jejichž římsové hlavice nesou průběžnou korunní římsu. Ve trojbokém štítě je výklenek, ve kterém je umístěna plastika sv. Antonína Paduánského.

V roce 1747 nechal Antonín Libosvarský vybudovat nedaleko svého mlýna kapli. Tu umístil tam, kde jeho předkové postavili kříž. Aby zajistil existenci kaple i po své smrti, byl do gruntovní knihy učiněn zápis, že se o ní mají starat jeho dědicové, event. noví majitelé mlýna. Pokud by snad došlo k jejímu zničení, měla být postavena znovu.³⁰ Kaple se nachází na vyvýšeném místě mezi

²⁸ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 39, inv. č. 389.

²⁹ Pinkava v publikaci Brušperk a jeho okolí na s. 49 uvádí rok 1866, v předmluvě knihy Pobožnost' jakou bratrstvo Chordigerorum z řádu sv. Františka Assiského ve farnosti Brušperské vykonávati sobě oblíbilo je rok 1867.

³⁰ Pinkava, František: Brušperk a jeho okolí. Olomouc 1869, s. 21. Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Farnost Brušperk, kart. 4803, inv. č. G 3.

dvěma domy, přístup k ní je po několika schodech. Původně vedl v bezprostřední blízkosti kaple mlýnský náhon, v 1. polovině 20. století byl ale zasypan.

Kaple sv. Jana Nepomuckého (Antonínov, u domu čp. 625)

Drobná stavba na podélném půdoryse, v přední části je kvadratická věž – zvonice – se třemi okenními výklenky po stranách. Střecha věžičky je cibulová s lucernou, pokrytá plechem, na vrcholu je latinský kříž. Zadní část kaple má na bočních stranách po jednom půlkruhovém okenním výklenku, na zadní straně je malý kruhový okenní otvor. Střecha je valbová, pokrytá plechem. Uvnitř se nachází oltář, kolem něj je několik obrazů a plastik, především Krista a Panny Marie. Vpravo je socha sv. Jana Nepomuckého.

Osada Antonínov, kde se kaple nachází, vznikla díky parcelaci vrchnostenského dvora okolo roku 1790. Od roku 1850 byl Antonínov osadou Brušperku, v roce 1920 s ním byl sloučen. Jméno osady pochází z křestního jména olomouckého arcibiskupa Antonína Theodora Colloredo – Waldsee. Po vzniku Borošína – Horního Antonínova – se nazýval Dolním Antonínovem. Kaple byla postavena v 19. století, po první světové válce došlo k její přestavbě.

Kaple sv. Antonína (Borošín, nad vodojemem mezi domy čp. 679 a 680)

Jedná se o drobnou zděnou stavbu lidového charakteru z 1. poloviny 19. století. Kaple je obdélného půdorysu a se zaoblenými nárožními a trojbokým štítem s nikou uprostřed. Ve výklenku je umístěn obrázek sv. Antonína Paduánského s Ježíškem v náručí. Uprostřed sedlové střechy pokryté plechem je čtverhranná věžička – zvonice – zakončená jehlancovou střechou. V přední části střechy je patriarchální kříž, na vrcholu věžičky je kříž latinský. Interiér je zaklenut plackou, uprostřed je upevněno držadlo na svíci. Uvnitř stavby se nachází oltář, nad kterým je obraz s postavou klečícího mnicha – sv. Antonína. Dekoraci

interiéru doplňují různé obrazy s Ježíšem a Pannou Marií, kříže s korpusy Krista a různé plastiky.

Kaple sv. Antonína na Borošíně

Kaple je umístěna v Borošíně, který vznikl v roce 1830 parcelací pastvin, které původně náležely k vrchnostenskému

dvoru v Antonínově. Osada se zpočátku se nazývala Horní Antonínov, později bylo její pojmenování změněno na mezi lidmi užívaný název Borošín.³¹

Výklenková kaple (ulice Jožky Matěje, na zahradě domu čp. 545)

Na zahradě domu se nachází výklenková kaplička, ve které je umístěna socha sv. Anny. Jedná se o drobnou zděnou stavbu, v průčelí je obdélná nika se záklenkem. Kaple má v průčelí trojúhelný štít.

Plastika sv. Anny údajně pochází z první poloviny 19. století. Původně se nacházela volně u domku, v roce 1849 prý však byla v rámci dovádění rekrutů přenesena na náměstí a položena k soše sv. Jana Nepomuckého. Majitel si ji pak přenesl zpět k domu, ale příští rok se situace opakovala. Proto nakonec postavil u stodoly drobnou zděnou stavbičku, do které sochu sv. Anny umístil a uzavřel ji dveřní mříží.³²

BOŽÍ MUKA

Boží muka na kopci sv. Marka

Nejvyšším bodem katastru města Brušperka je kopec sv. Marka.³³ Boží muka byla údajně postavena v první polovině 19. století³⁴ a nacházejí se na vrcholu pahorku jihozápadně

³¹ Toto jméno je podle názvu vrchu, na kterém byla osada založena.

³² Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

³³ Výška 312 metrů nad mořem.

³⁴ Tento údaj má Mlčák ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek, s. 13, evidenční list nemovitých a movitých kulturních památek – obec Brušperk uvádí polovinu 19. století, Karel Špaček datuje v rukopise Brušperk, jeho památky, stavbu dokonce do druhé poloviny 16. století. Vztahuje se prý k olomouckému biskupu Marku Khuenovi, který byl velkým příznivcem města. Jako poděkování byla pak postavena boží muka sv. Marka, biskupova patrona. Tato skutečnost není v písemných materiálech nijak podložena, nějaká stavba sakrálního charakteru však na tomto místě stála již ve

od města. Boží muka na kopci sv. Marka byla v minulosti vyhledávaným místem. O svátku sv. Marka a v první křížový den vedly ke kaplím Sedmibolestné Panny Marie a sv. Jana a Pavla a k božím mukám procesí.

Boží muka na kopci sv. Marka

druhé polovině 18. století, neboť je vyznačena na mapě prvního vojenského mapování. Špaček uvádí, že se na tomto místě scházeli lidé, aby zde slavili slunovraty, navíc je odsud velký rozhled do krajiny. Je proto pravděpodobné, že na kopci sv. Marka stála nějaká stavba, např. kříž, i dříve než ve 2. polovině 18. století.

V roce 1942 mělo dojít ke generální opravě božích muk na kopci sv. Marka. Architektonický návrh vypracovala místecká projekční kancelář V. Chamrad. Omítka stavby měla být z bílého břizolitu, obrázky ve výklencích měly být namalovány na plechu, ty umístěny v dubovém rámu a zasklené. Hlavní přístup k božím mukám měl být ze strany, kde je klekátko. To mělo být z umělého kamene stejně jako lavice umístěná na stěně vpravo od klekátko. Ke stěně s klekátkem měl vést dlážděný chodník, po levé straně chodníku měly být vysázeny tři topoly, vpravo a vzadu byl plánován živý plot ze stříhavých tisů. Za tímto živým plotem měla být ještě postavena kamenná zídka do výšky 30 cm nad okolní terén.³⁵ K rekonstrukci božích muk tehdy nedošlo, to se podařilo až po válce. Kromě opravy a úpravy stavby došlo také k vytvoření dřevorezeb pro jednotlivé výklenky.³⁶ Jejich autorem byl řezbář z Palkovic, zaplatil je brušperský lékárník Karel Šudich. Po této opravě byla boží muka slavnostně posvěcena Josefem Huvarem.

Boží muka sv. Marka jsou čtyřbokým zděným sloupem se zaoblenými rohy s klekátkem a se čtyřmi půlkruhovitě zakončenými výklenky. Ve výklencích jsou umístěny obrázky čtyř evangelistů – sv. Marka, sv. Lukáše, sv. Jana a sv. Matouše – od Marie Chlebovské z Rožnova pod Radhoštěm. Byly vytvořeny v roce 2002. Nad výklenky je zvlněná římsa nesoucí stanovou stříšku zakončenou kovovým křížkem. Stříška je kryta taškami. Rekonstrukce božích muk sv. Marka probíhající na počátku 21. století byla v roce 2004 zakončena slavnostním posvěcením, které vykonal místecký děkan Josef Maňák.

³⁵ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 490.

³⁶ Dříve byly ve výklencích obrázky evangelistů, k roku 1915 je uvádí i Linhart ve Vlastivědě moravské, s. 153. Někdy později se buď jejich technický stav natolik zhoršil, že byly odstraněny anebo byly odcizeny. To byl pravděpodobně později i osud dřevorezeb, neboť ve druhé polovině 20. století byly výklenky opět prázdné.

SOCHY

Socha Nejsvětější Trojice (Náměstí J. A. Komenského)

Bůh Otec na sousoší Nejsvětější Trojice

Na vysoký jednou odstupněný hranolový sokl dosedá podstavec s volutami na bočních stranách a zakončený profilovanou římsou. Na podstavci je umístěna obdélná kartuše s nápisem:

RACZ PANE BOŻE,
OTCZE Z NEBE
POŻEHNAT A OPATRO
VATI MIESTO NASSE
ODE VSSEHO ZLEHO
C. 1761. K.

Nad nápisem je reliéf anděla Strážce, k jehož noze se tiskne dítě.

Vlastní socha znázorňuje trůnícího Boha Otce držícího v levé ruce žezlo, pravá je pozvednuta do gesta přísahy. Levá ruka je položena na zeměkouli. Socha je zakončena symbolem Božího oka.

Pískovcové barokní sousoší pochází z roku 1761 a přispěli na něj brušperští měšťané. K jejímu vzniku se váže pověst. Podle ní se prý ze sklepa domu čp. 33 ozýval nárek a bylo vidět i světýlko. Měšťané proto usoudili, že se tam zdržují dušičky, které nemají klid. Aby jim pomohli, rozhodli se, že před tímto domem postaví sochu Boha Otce. Jakmile ji začali dávat na místo, dušičky zmizely.

Socha byla obnovena v roce 1835, v roce 1932 byla konzervována díky státní subvenci³⁷, další rozsáhlý odborný zásah prodělala socha v roce 1974.³⁸ Poškození byla doplněna umělým kamenem, svatozář a žezlo byly očištěny a znovu pozlaceny,

³⁷ V Pamětní knize farnosti brušperské je ale k roku 1934 zápis, že se Richard Skácel, Tomáš Vinkler a František Novák obrátili na brušperské rodáky a jiné příznivce a požádali je o peníze na opravu soch. Když sehnali peníze, požádali Památkový ústav, aby opravu odborně provedl. Kromě sochy Nejsv. Trojice se jednalo o sochu sv. Jana Nepomuckého, sv. Floriána a kamenný kříž u odbočky na Borošín.

³⁸ Prováděli ho akademičtí sochaři Svata Hajerová, Jiří Novotný st. a Jiří Novotný ml.

pískovcové schody byly odstraněny, jejich základy zpevněny betonem a schody znovu osazeny.³⁹

Socha sv. Jana Nepomuckého (Náměstí J. A. Komenského)

Původní pískovcovou sochu sv. Jana Nepomuckého nechali postavit v roce 1736 brušperský farář Lukáš Červenka a místecký děkan Kristián Josef Pašek. Na dvou stupních polygonálního odstupněného soklu se nachází čtyřboký podstavec s volutovými křídly a na něm postava sv. Jana Nepomuckého v mírném kontrastu. Světec drží pod pravou paží kovový kříž. Na soklu se nacházela kartuše, která se později ztratila. V kartuši byl špatně čitelný latinský nápis s chronogramem⁴⁰:

Tutelari patrono S. Joani a Nepomuk. Ex gratitudine posuere Clientes Christianus Paszek, decanus Mistecensis et Lucas Červenka patriota. Hou - - -

I 15 -

Loci parochi 1688.

Pinkava, který tento nápis uvádí, nerozlišuje písmena chronogramu, pouze se zmiňuje o tom, že jeho výsledný letopočet se liší s letopočtem, který on přečetl na konci nápisu.

Socha byla původně umístěna před domem čp. 8, když se v roce 1901 upravovalo náměstí, byla přesunuta k domu čp. 39.

Socha byla několikrát konzervována a restaurována. Stalo se tak v roce 1932, v roce 1952, v roce 1969⁴¹ a v roce 1974.⁴² Zásah z roku 1952 asi nebyl moc kvalitní, už po pěti letech odpadl a rozdrtil se andílek nacházející se u nohou Jana Nepomuckého z levé strany, v roce 1959 pak i andílek z druhé strany. „Havarijní stav“ sochy vedl k výraznému zásahu v roce 1969 a 1974. Povrch byl očištěn a zbaven rozpadlých částic, několikanásobně napuštěn vápennou vodou, byla odstraněna řada starých vysprávek, některé

³⁹ Zpráva restaurátorské komise při ČFVU o rekonstrukci a obnově soch Nejsvětější Trojice a sv. Floriána v Brušperku. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2240.

⁴⁰ Pinkava, František: Brušperk a jeho okolí. Olomouc 1869, s. 48.

⁴¹ Akademickými sochařkami Miladou Kodadovou a Jindřiškou Tuhou.

⁴² Svatou Hajerovou, Jiřím Novotným st. a Jiřím Novotným ml.

ornamenty a římsy soklu byly nahrazeny novými z umělého kamene.⁴³

V roce 1994 byla vytvořena Miroslavem Rybičkou z Jistebníka kopie plastiky Sv. Jana Nepomuckého.⁴⁴ Zároveň došlo k jejímu přesunutí od domu čp. 39 blíže do středu náměstí. Slavnostně byla posvěcena 23. dubna 1994 biskupem Josefem Hrdličkou.⁴⁵

Socha sv. Floriána (na rozcestí ulic Sv. Floriána a K Náměstí)

Na dvou kamenných stupních, nízkém hranolovém soklu a podstavci s plochými volutami po stranách a zakončeném profilovanou římsou se nachází socha sv. Floriána. Světec je zachycen v mírném kontrapostu v tradiční římské zbroji a se svými tradičními atributy – praporem, vědrem a hořícím domem. Na podstavci se nachází kartuše se šestiřádkovým špatně čitelným nápisem.⁴⁶

RokV
toho ke CtI bozI
sWateho fLorIana
postaWIt DaLI
WernI MIesta
obIWateLe

⁴³ Zpráva restaurátorské komise při ČFVU o rekonstrukci a obnově soch Nejsvětější Trojice a sv. Floriána v Brušperku. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2240.

Dědková, L.: Socha sv. Jana Nepomuckého v Brušperku. In.: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji, roč. 1, 1971, s. 145.

⁴⁴ Originál plastiky je dočasně uložen u pana Miroslava Rybičky z Jistebníku.

⁴⁵ Náklady na vytvoření kopie tvořily 750 tisíc korun. Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

⁴⁶ Písmena nápisu jsou vytesána kapitálou, kvůli přehlednosti chronogramu jsem u přepisu jejich velikost rozlišil použitím malých a velkých písmen.

Mlčák uvádí tento nápis:

Roku
toho ke CtI bozI
sWateho fLorIana
postaWit Dal Wsemi Miesta
obI
Watele

V třech rozích zadní strany podstavce jsou čísla 8 0 3, která znamenají letopočet 1803.

Podle Mlčáka⁴⁷ socha pochází z druhé poloviny 18. století a byla obnovena v roce 1803. Jedná se však o chybný údaj.⁴⁸ Podle nápisu v kartuši, který obsahuje chronogram, byla socha postavena v roce 1803 nákladem brušperských občanů. V roce 1805 byla socha údajně poškozena procházející carskou armádou směřující na pomoc Rakousku proti Napoleonovi.⁴⁹ Socha sv. Floriána byla obnovena v roce 1834, dále byla opravována v roce 1895 a také v roce 1932.

Socha Panny Marie Svatohostýnské (na ulici Kostelní, před farní budovou)

Socha Panny Marie Svatohostýnské je umístěna na hranolovém soklu nacházejícím se na několikrát odstupněném soklu. Na přední straně podstavce je reliéfní vyobrazení svatohostýnského chrámu. V rozích horní části podstavce jsou hlavičky andělů s křídly.

Na přední straně podstavce je nápis:

ZDRÁVAS
VÍTĚZNÁ OCHRANO MORAVY
ZŮSTAŇ MATKOU
LIDU SVĚMU

Na jeho zadní straně je devítirádkový nápis:

Ke cti a chvále Boží
postavili roku 1892
manželé
FRANTIŠEK a MARIA

⁴⁷ Mlčák, Leoš: Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek. Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ostravě, 1980, s. 14.

⁴⁸ Tato chyba vznikla Mlčákovým špatným přečtením nápisu a určením písmen chronogramu.

⁴⁹ Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

GILAR
z BRUŠPERKA
PŘEVEDENO A OBNOVENO r. 1945
za
Dp. faráře JOSEFA HUVARA

Socha Panny Marie Svatohostýnské umístěná u farní budovy

Na soklu je socha Panny Marie s dítětem. Panna Maria stojí na srpku měsíce a je zachycena jako matka s malým Ježíškem, kterého drží v levé ruce. Pravou ruku má lehce pozvednutou. Ježíšek má pravou ruku vztaženou do strany. Panna Maria i Ježíšek mají na hlavách korunky.

Socha Panny Marie Svatohostýnské byla původně umístěna na Předměstí při domě čp. 177. U svého domku ji nechal postavit obchodník a obecní radní František Gillar. Sochu vytesal z pískovce sochař Becko (?) z Kroměříže. Socha Panny Marie Svatohostýnské byla posvěcena 20. listopadu 1892 brušperským farářem Františkem Zagonem.⁵⁰

Když noví majitelé domu rozšiřovali obchodní místnosti, dostala se socha do zákrytu, a proto byla snaha sochu přemístit na vhodnější místo, aby lépe vynikla.⁵¹ Podařilo se to až v roce 1945. 4. července tohoto roku byla socha přesunuta na nynější místo u budovy farního úřadu. O přemístění se zasadili především kaplan Vilém Tvarůžek a lékárník Karel Šudich.⁵² V letech 1993 – 1994 prováděl Miroslav Rybička z Jistebníku restaurování sochy.

Sochy sv. Cyrila a sv. Metoděje (u schodiště před farním kostelem sv. Jiří)

Sochy jsou umístěny na hranolových sloupech u schodiště ke kostelu. Původně se zde nacházela vrata, která uzavírala vstup na původní hřbitov kolem kostela. Sv. Cyril je zobrazen v řeholním rouchu a s kapucí přes hlavu. V levé ruce drží knihu – Písmo svaté, které přeložil, v pravé ruce, která je pozvednuta až k rameni, má patriarchální kříž.

⁵⁰ K domu čp. 177 se vázalo zástavní právo v hodnotě 50 zlatých jako nadace na udržování sochy. K výmazu věcného břemene došlo až v roce 1906, kdy o to požádali Gillarovi dědicové. Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Farnost Brušperk, kart. 4920, inv. č. G 6.

⁵¹ Linhart, František: Vlastivěda moravská. Místecký okres. Brno 1915, s. 153.

⁵² Přesunutí sochy stálo celkem 7 000 korun, ty byly získány ze sbírky věřících. Viz SOkA Frýdek-Místek, Pamětní kniha města Brušperku (1894 – 1946), i. č. 189.

Plastiky věrozvěstů Cyrila a Metoděje před kostelem sv. Jiří

Sv. Metoděj je zachycen jako biskup. Je oblečen v rouchu a na hlavě má mitru. Levou rukou, která je položena podél těla, přidržuje desku s výjevem Posledního soudu, v pravé, pozvednuté až k rameni, má berlu.

Pískovcové sochy sv. Cyrila a Metoděje nechal postavit starosta města Alois Krejčí, nepřál si však, aby se to o něm vědělo. Výrobu soch objednával kaplan Josef Huvar v Olomouci. Slavnostní posvěcení soch provedl 5. července 1915 o svátku Cyrila a Metoděje frýdlantský děkan Ignác Janák. Patronát nad sochami pak převzalo město Brušperk, které se je zavázalo udržovat.⁵³ V roce 1994 proběhlo restaurování obou soch.⁵⁴

KŘÍŽE⁵⁵

Smírčí kříž (ulice Staroveská, u plotu domu čp. 310)

Kříže tohoto typu byly nazývány cyrilometodějskými. K této domněnce vedla skutečnost, že se mnoho podobných hrubě otesaných křížů nacházelo na Ukrajině, v Haliči, ve Slezsku i na Moravě až k Velehradu. Z toho vznikl názor, že byly ukazovatelem cesty, kterou přišli Cyril s Metodějem v roce 863 na Moravu. V okolí Brušperku byly ještě dva podobné kříže, jeden v nedaleké Trnávce a druhý u Starého Jičina.

Brušperský kříž se nachází u cesty vedoucí na Starou Ves. Není umístěn na původním místě, když se rozšiřovala okresní silnice, byl přesunut o několik metrů směrem k plotu, protože by jinak překážel provozu. Jedná se o pískovcový hrubě opracovaný kříž, rozpětí ramen je horizontálně i vertikálně cca 50 cm. Jeho vznik je pravděpodobně spojen s nějakým zločinem, protože se jedná o tzv. smírčí kříž. Zatímco na Moravě nejsou tyto kříže tak časté a většinou nemají ani nic vytesáno, v Čechách je jejich množství větší a jsou i s textem nebo nějakým znamením. Opracování takových křížů bylo dílem např. vrahů, kteří kříž museli umístit na

⁵³ Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Farnost Brušperk, kart. 4920, inv. č. G 6.

⁵⁴ Tuto práci provedli Martin Boček z Třince a Ladislav Chovanec z Lubojat u Bílovice za 20 tisíc Kč. Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

⁵⁵ Linhart ve Vlastivědě moravské. Místecký okres, s. 154 uvádí, že v Brušperku bylo k roku 1915 celkem 14 křížů, 6 kamenných a 6 dřevěných (???). Zatímco dřevěné byly bez jakéhokoliv záznamu, kamenné byly opatřeny různými úryvky z Písma, rokem postavení a jménem toho, kdo si jejich výrobu objednal.

místo svého zločinu – na usmíření. Ale nebylo to vždy podmínkou, některé takové kříže byly umístěny na místech, kde se stala nějaká nehoda (pád z koně atd.).⁵⁶ Otesání brušperského smírčího kříže snad tedy může souviset s nějakým trestným činem, který se na tom místě stal, a s brušperským vyšším soudním právem.⁵⁷ Kdy byl kříž vytvořen, nelze spolehlivě určit nejčastěji je kladen do období 16. – 17. století.⁵⁸

Smírčí kříž na ulici Staroveské

⁵⁶ Takové kříže jsou v Čechách i s popisem takové události. Je zde určitá paralela i s křížky a pomníčky u silnic, které vznikly a vznikají ve 20. i na počátku 21. století.

⁵⁷ Ke kříži se váže několik pověstí, např. že se v těch místech zjevovali a procházeli švédský důstojník, jeptiška, žena. Vzhledem k typologii pověstí se tento způsob chování postav vztahuje k nějaké události, kdy nemůžou najít klid, a proto neustále bloudí v blízkosti místa, se kterou jsou spojeny, ať už jako oběti nebo viníci. Teze o cyrilometedějském kříži je proto mladšího data vzniku, k ukazateli cesty by se nic takového nevztahovalo.

⁵⁸ Evidenční list nemovitých a movitých kulturních památek – obec Brušperk.

**Kamenný kříž (křižovatka ulic Borošínská a Dr. Martíňka,
naproti domu čp. 156)**

Kříž z roku 1774 při odbočce na Borošín

Barokní kamenný kříž pochází z roku 1774. Na poměrně nízkém podstavci se nachází asi metr vysoký sokl zdobený na okrajích volutami. Na přední straně soklu reliéf muže v mnišském rouchu, v levé ruce drží košík s bochníky, pravou podává jeden

z nich sedícímu žebrákovi. Mezi oběma muži je nápis „PAN BUCH ZAPLAT“. Pod reliéfem je nápis „SVATY FELIXE ORODUG ZA NAS“. Na zadní straně soklu je nápis:

MUG JEZYSSI DEG
ME DUSSY AT HOGN
OST TVE LASKI SKU
SI DEG MI PATRZIT V
PRZITOMNOSTI NA
SLAVU TVE WELEB
NOSTI: MARIA
MATKO BOLESTNA
RACZISS NAM BITI
MILOSTNA BI PO TE
ITO SMRTELNOSTI
DOSTALI SE DO RADOS
TI. EXPENSIS
KAROLI KUCZERA
A DO 1774

Sokl je ukončen profilovanou římsou, na ni dosedá menší podstavec s volutami na okrajích a reliéfem Bolestné Panny Marie. Na podstavci se nachází asi dvoumetrový kříž s korpusem ukřížovaného Krista.

Kamenný kříž byl postaven na místě původního dřevěného kříže na umělém kopečku uprostřed cesty vedoucí k vrchnostenskému dvoru. V souvislosti s rozvojem automobilové dopravy se zástupci města rozhodli upravit cestu vedoucí od okresní silnice na Borošín. Bylo to především spojeno s bezpečností řidičů, kteří měli problém při odbočení na Borošín i při sjezdu a výjezdu na okresní silnici. Navíc auta mohla do kříže vzhledem k jeho poloze narazit. Jelikož byl ale kříž chráněn vlastnickým právem a památkovým úřadem, nebylo snadné tuto situaci vyřešit. Už v roce 1932 uzavřelo město Brušperk s manželi Josefem a Marií Zgřibačovými smlouvu, že přesune kříž z obecního pozemku na jejich parcelu. V roce 1936 poslal starosta brušperskému farnímu úřadu dopis, ve kterém ho žádal, aby pomohl městu získat potřebná povolení k přesunutí kříže. Když se

starosta ani po třech letech nedočkal odpovědi na svůj dopis, poslal v říjnu roku 1939 dopis další. Ani tehdy se zřejmě záležitost neposunula dál, protože k přemístění kříže došlo až po 2. světové válce.⁵⁹

Kamenný kříž (ulice Ke Svaté vodě, u domu čp. 508)

Na hranolovém soklu se nachází podstavec s volutovými křídly po stranách zakončený profilovanou římsou. Na římsu dosedá podstavec ve tvaru komolého jehlanu, v jeho přední části jsou reliéfní vyobrazení nástrojů umučení Krista a kovová lampa. Plastika je zakončena křížem s korpusem Krista. Kristus má hlavu skloněnou vpřed a k pravému rameni, nad hlavou má štítek s nápisem INRI. Na přední straně dolní části podstavce je reliéf sv. Veroniky a nápis⁶⁰:

Kříž sv: je světa spása. Jak nam
Pismo sv: hlása. A vy okolo
mne jdudy. Čtete mne vždy
s misli všycy. Vyhotovali mne Man
želi František a Veronika Konečny.

Na zadní straně podstavce měl být uveden letopočet⁶¹, v současné době tam už žádná čísla nejsou.

⁵⁹ SOKA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 489.

⁶⁰ Mlčák má ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek, s. 15 text tohoto znění:

Kříž sv: je světa spása. Jak nam
Pismo sv: hlása. A vy okolo
mne jdudy čtete mne vždy
s misli všycy. Vyhotovali mne Man
želi František a Veronika Konečny.

⁶¹ Mlčák ve Státním seznamu nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek, s. 15 uvádí, že letopočet je špatně čitelný a čte ho jako rok 1817, v Evidenčním listu nemovitých a movitých kulturních památek – obec Brušperk je jako pravděpodobný letopočet rok 1877 event. 1868, Špaček v knize Brušperk, jeho památky uvádí rok 1877.

Kříž u cesty vedoucí ke kapli Sv. vody nechal postavit soukenický mistr a v polovině 60. let 19. století také brušperský starosta František Konečný.

Kamenný kříž (ulice Borošínská, u domu čp. 812)

Na dvou stupních je umístěn hranolový sokl zakončený profilovanou římsou. Na něj dosedá podstavec s volutovými křídly po stranách, v jeho přední části je reliéfní postava sv. Františka z Assisi s atributem lebky a knihy. Na tento podstavec dosedá další, který má tvar komolého jehlanu a ve spodní části je volutově rozšířen. Vepředu je reliéfní postava Bolestné Panny Marie. U paty kříže s korpusem Krista je hořící srdce, pod ním jsou oblaka.

Vzadu na podstavci je špatně čitelný nápis:

ZUR EHRE DES
ALL MECHTIGEN GOTTES
WEIHT DIES ES DENKMAL
DER AN DACHT
DIE GRUNDEREN
MARIE ARTZI
IN JAHRE
1866

V roce 1865 vypukl v Brušperku dobytčí mor. Majitel usedlosti Rudolf Hrubý uzavřel svůj dvůr, aby nikdo nemohl ven ani dovnitř. U většiny sedláků padl všechn dobytek, ale Hrubý nepřišel ano o jeden kus. Jeho tchýně Marie nechala z vděčnosti postavit u dvora kamenný kříž.⁶²

Kamenný kříž (v ohradní zdi před farním kostelem sv. Jiří)

Kříž je zasazený v ohradní zdi vedoucí kolem kostela vedle soch sv. Cyrila a Metoděje. Nejspodnější část tvoří hranolový sokl, na něj dosedá další s nárožními pilastry. V jeho přední části jsou

⁶² Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

dvě reliéfní desky Desatera v paprscité svatozáři. Tento hranolový podstavec je ukončen římsou zdobenou vejcovodem. Na římse je malý sokl ve tvaru komolého jehlanu. Na jeho přední části je v rámu z listů s rozetami text ze Starého zákona:

NAŠE BOLESTI
VZAL NA SEBE
(IZ 53,4)

U paty kříže, který se směrem nahoru zužuje, je lebka. Tu proplétá had. Nahoře je korpus Krista s hlavou lehce skloněnou k pravému rameni.

V roce 1994 byla sochařem Václavem Fidrichem z Havířova vytvořena z božanovského pískovce kopie tohoto kříže. Původní kříž byl pak umístěn do budovy bývalé márnice a nakonzervován. Nový kříž byl slavnostně posvěcen 23. dubna 1994 biskupem Josefem Hrdličkou.⁶³

Kamenný kříž (ulice Ke Svaté vodě, ve spodní části ulice nedaleko řeky Ondřejnice)

Kříž je umístěn v malé ohrádce u cesty vedoucí ke kapli Bolestné Panny Marie. Na kamenné desce je dvakrát odstupněný sokl. Na spodním soklu je letopočet 1914, horní sokl má na každé straně po třech jetelových obloucích. Na sokl dosedá hranolovitý podstavec v horní části několikrát odstupněný. Podstavec má po stranách pilastry. Na přední straně podstavce je umístěna lucerna a pod ní je nápis:

Ježíši tichý
a pokorný srdcem
učíš srdce mé
podobné srdci Svému!

⁶³ Náklady na vytvoření kopie tvořily 240 tisíc korun. Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

Na podstavec navazuje polygonální soklík zakončený římsou, na které je kříž s korpusem Krista. Nad hlavou Spasitele je rozevřený svitek s písmeny I N R I na dvou řádcích.

V roce 1870 byl v místě, kterému se říkalo „u Velkých lávek“ postaven dřevěný kříž. V roce 1914 byl dřevěný kříž nahrazen křížem kamenným, na který přispěl polovinou František Treutler a polovinou fond na výstavbu kříže.⁶⁴ Kříž byl slavnostně posvěcen na velikonoční pondělí 13. dubna 1914 brušperským farářem Jakubem Kohoutem, kterému pomáhali kaplani Julius Kalusek a Josef Huvar a bohoslovec Vojtěch Treutler.⁶⁵

Kamenný kříž (ulice Staroveská, na zahradě domu čp. 276)

Kříž je umístěn u plotu na zahradě domu. Na dvou stupních se nachází dvakrát odstupněný sokl a na něm podstavec s reliéfním vyobrazením Bolestné Panny Marie. Na soklu jsou špatně čitelná písmena L. P., pod nimi pak číslice 89(?). Na horní část podstavce dosedá několikrát odstupněný sokl, na němž je vertikální břevno kříže. Uprostřed kříže se nachází Kristus, který hlavu sklání k pravému rameni.

Kříž nechal postavit František Červenka.⁶⁶

Kamenný kříž (ulice Dráhy, na zahradě domu čp. 701)

Kamenný kříž je umístěn u plotu na zahradě domu. Z cesty, která vede okolo domu, vede do svahu několik trávou zarostlých schodů. Na desce je umístěn čtvercový odstupněný sokl, na něm pak hranolový podstavec ukončený profilovanou římsou. Na ní je soklík čtvercového tvaru nahoře se zužujícího a zakončeného římsou. Na této římsě je umístěn kříž s litinovým korpusem Krista. V rameni kříže nad hlavou Krista je umístěn kovový svitek s nápisem I. N. R. I.

Na podstavci je vytesaný nápis:

⁶⁴ Každá ze zmiňovaných stran poskytla 300 korun.

⁶⁵ Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

⁶⁶ Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

Pozdraven
bud' sv. kříži
naděje má jediná!

Původně zde stával dřevěný kříž⁶⁷, který zde byl údajně vztyčen na památku misií. V roce 1935 byl vyměněn za kamenný, který tam nechala postavit bezdětná vdova Julie Vagnerová.⁶⁸

Kamenný kříž (v polích, za výjezdem z ulice Gruntovní na cestu vedoucí do Krmelína)

Na podkladové desce je několik soklů, na kterých se nachází hranolový podstavec nahoře zúžený a zakončený římsou. Na přední straně podstavce je reliéfní postava Panny Marie s ulomenou hlavou. Pod ní je špatně čitelný nápis:

Pozdraven bud'
Svatý kříži
naděje má jediná!

Na zadní straně podstavce je špatně čitelný nápis:

Nákladem
Od Manželů
FILIPINY a JANA
Najsara
L. 1901 P.

⁶⁷ V Seznamu polních kapliček, soch, křížů v obvodu farním v Brušperku z roku 1897 figuruje název Dřevěný kříž za farním kostelem. Pravděpodobně se jednalo o tento kříž, neboť Špaček má v Knize Brušperk, jeho památky kapitola nazvanou Kříž za kostelem a popisuje zde právě záležitosti vztahující se k tomuto kříži.

Podle výše zmíněného Seznamu se na kříž vztahoval kapitál ve státních obligacích ze srpna 1888 na 300 zl. s podílem 29 zl., v hotových financích pak 8 zl. 6 krejcarů. Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc. Generální vizitace – akta místeckého děkanátu 1897 – 1930, farnost Brušperk, kart. 1268, inv. č. 2757, sign. V 37.

⁶⁸ Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

Na římse podstavce je soklík s věžovitými výstupky na všech čtyřech stranách. Na soklík dosedá kříž s litinovým korpusem Krista. V rameni kříže nad hlavou Krista je kovový svitek s nápisem I. N. R. I.

Tzv. Najsarův kříž z roku 1901, který se nyní nachází v polích

Kříž byl postaven na památku selského rodu Najsarů. Jejich poslední potomek Jan se v roce 1868 oženil z Filipinou

Rozehnalovou z Trnávky. Měli sice dva syny, ale oba zemřeli na záškrt a další děti už neměli. Kříž byl postaven v roce 1901 u Najsarova pole u cesty vedoucí do Krmelína.⁶⁹

V současné době je kříž mimo jakoukoliv komunikaci, i když při vyústění Gruntovní ulice na okresní silnici vedoucí do Krmelína je na protější straně ještě patrný náznak cesty.

Kamenný kříž (po pravé straně cesty vedoucí do Krmelína)

Kříž je umístěn mezi dvěma stromy u okresní silnice do Krmelína. Na podkladové desce a několika různě vysokých soklech se nachází hranolový podstavec nahoře zúžený a zakončený římsou. Na přední straně podstavce je reliéfní postava Bolesné Panny Marie v rouchu a s rukama překříženými na prsou. Pod ní je na sedmi řádcích nečitelný nápis. Na římsu dosedá soklík s věžovitými výstupky na všech čtyřech stranách. Ze soklíku vystupuje kamenný kříž s korpusem Krista.

Tento kamenný kříž je téměř identický svým ztvárněním i provedením jako kříž v polích nedaleko cesty do Krmelína. Je proto zřejmé, že oba jsou dílem stejného kameníka pracujícího pravděpodobně v Brušperku nebo v jeho okolí.

Původně zde stával dřevěný kříž, který pořídili majitelé nedaleké usedlosti. Když se tam přizemil Felix Novobílský ze Staré Vsi, který si v roce 1882 vzal vdovu po Františkovi Doležilkou, nechal v roce 1889 vyměnit dřevěný kříž za kamenný.

Kamenný kříž (uprostřed hřbitova na Drahách)

Na třech stupních jsou umístěny dva sokly a na nich je hranolový podstavec nahoře zúžený a zakončený římsou. Na přední straně podstavce je reliéfní vyobrazení lebky a dvou překřížených kostí, pod nimi je nápis:

Svaté a spasitelné jest
myšlení ze mrtvé se

⁶⁹ Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.

modliti, aby od hříchů
sproštění byli. MaK. 12

Na soklu pod podstavcem je pak ještě věta:
Dokonáno jest!

Na římsu dosedá soklík s věžovitými výstupky na všech čtyřech stranách. Ze soklíku vystupuje kříž, na kterém je umístěn litinový korpus Krista.

Ztvárnění kamenného kříže je podobné jako u obou křížů u nacházejících se nedaleko cesty do Krmelína.⁷⁰

Kamenný kříž (u Obecního lesa, nedaleko staříčského katastru)

Na třech stupních je umístěn odstupněný sokl a něm je hranolový podstavec ukončený profilovanou římsou. Na přední straně podstavce je umístěna deska s nápisem:

O vy všichni
kteříž jdete cestou
pozorujte a vizte
jestli bolest jako
bolest má.
(Pl. Jerem. 1.12.)

Podobná deska byla pravděpodobně i na zadní straně.

Na římsě se nachází podstavec s nikou uprostřed, na něj navazuje vertikální břevno kříže s vytesaným kalichem. Horizontální část kříže, stejně jako korpus Krista chybí.

Kříž nechal postavit na svém poli rolník Lednický na památku svého syna Josefa Lednického. Ten narukoval v roce 1914 do rakousko-uherské armády a poslední činnost, kterou vykonával doma, bylo orání pole. Josef Lednický padl v říjnu 1914 u Ivangorodu. Jeho otec objednal vyhotovení kříže u kameníka

⁷⁰ V písemných pramenech se mi nepodařilo zjistit, kdy byl kříž vytesán. Vzhledem k jeho velmi dobrému stavu je možné, že se jedná o kopii.

Ťahana z Kozlovic. Kříž byl slavnostně posvěcen v říjnu roku 1916.⁷¹

Prameny:

SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 39, inv. č. 389.

SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 489.

SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku, kart. 136, inv. č. 490.

SOkA Frýdek-Místek, Archiv města Brušperku. Rukopisné práce o Brušperku (Vojtěch Červenka – Z Dějin cechovnictví města Brušperka, 36 s., Karel Špaček – Inventář fondu archivu města Brušperku, 1952, 33 s., Karel Špaček – Procházkou archivem města Brušperku, 1957, 39 s.), kart. 181, inv. č. 893.

SOkA Frýdek-Místek, Pamětní kniha města Brušperku (1894 – 1946), i. č. 189.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Farnost Brušperk, kart. 4803, inv. č. G 3.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc. Farnost Brušperk, kart. 4920, inv. č. G 6.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc. Generální vizitace – akta místeckého děkanátu 1816 – 1834, farnost Brušperk, kart. 1266, inv. č. 2757, sign. V 37.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc. Generální vizitace – akta místeckého děkanátu 1863, farnost Brušperk, kart. 1267, inv. č. 2757, sign. V 37.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc. Generální vizitace – akta místeckého děkanátu 1897 – 1930, farnost Brušperk, kart. 1268, inv. č. 2757, sign. V 37.

⁷¹ Mezi kamennými kříži není uveden jeden, který se donedávna nacházel na ulici Klepary před domem čp. 58. Tento dům byl (a je) ve špatném technickém stavu, statika kříže byla narušena jeho vychýlením do ulice. To bylo způsobeno odstraněním opěrné zídky plotu, do které byl kříž původně částečně umístěn. Představitelé města Brušperku se proto rozhodli kříž dočasně umístit jinač, protože hrozilo jeho poškození. Přemístili ho k panu Miroslavu Rybičkovi do Jistebníku. Kříž byl v roce 1999 prohlášen kulturní památkou.

Když se ještě nacházel na ulici Klepary, dosedal na dvakrát odstupňovaný sokl podstavec, na kterém bylo reliéfní vyobrazení Bolestné Panny Marie. Podstavec byl v horní části ukončen římsou, na ní byl umístěn několikrát odstupňovaný soklík a na něm kříž s korpusem Krista. Tabulka nad hlavou Krista ve tvaru svitku byla zvětřalá a měla špatně čitelná písmena. Ramena kříže měla trojlaločné zakončení. Na soklíku se nacházel nápis:

LETA PANIE

1805

Tento kamenný kříž byl vytvořen na počátku 19. století, Špaček ve své práci Brušperk, jeho památky uvádí, že byl v roce 1805 poškozen procházejícími ruskými vojáky a opraven na náklady města.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž. Beneficium Brušperk – kostel a fara (1784 – 1857), kart. 1135 – 1136, inv. č. 8892 - 8901, sign. E 13/12-1 – E13/13-4.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž. Púdorys fary s hospodářskými budovami a kostelem v Brušperku (1833), inv. č. 54599, poř. č. 10206.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž. Plán farního kostela v Brušperku (1847), inv. č. 54630, poř. č. 10263.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž. Kostel v Brušperku – profil (1. pol. 19. stol.), inv. č. 54631, poř. č. 10264.

Zemský archiv Opava – pobočka Olomouc, fond Ústřední ředitelství arcibiskupských statků Kroměříž. Náčrt rozvinutých ploch střechy kostela v Brušperku (1914), inv. č. 54632, poř. č. 10265.

Evidenční listy nemovitých a movitých kulturních památek – obec Brušperk. Karty Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Ostravě. Indikační skica města Brušperka z r. 1835. Kopie Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, DPM 6/81.

1. vojenské mapování (1764 – 1768), rektifikace (1780 – 1783), měřítko 1:28 800. www.geolab.cz

2. vojenské mapování (1811 – 1858), měřítko 1:28 800. www.geolab.cz

Speciální mapa Markrabství moravského (1857), 1:144 000. www.mapamoravyvilemwalter.cz

Pamětní kniha farnosti brušperské (1900 – 2005).

Závěť olomouckého biskupa Bruna z roku 1267. K vydání připravil Karel Jiřík. Městský Archiv v Ostravě, Ostrava 1967, 31 s.

Literatura:

Attwater, Donald: Slovník svatých. Papyrus – Jeva, Vimperk – Rudná u Prahy 1993, 437 s.

Bakala, Jaroslav: Osídlení Místecka a Brušperska v období vrcholného feudalismu. Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek 1983, 215 s.

Bakala, Jaroslav: Příborsko-hukvaldské léno v 13. a 14. století. In: Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín, sv. 38, 1986, s. 5 – 14.

Bartoš, Josef – Schulz, Jindřich – Trapl, Miloš: Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848 – 1960. Svazek XV. Okresy Frýdek-Místek, Český Těšín. Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci 2000, 196 s.

Blažiček, Oldřich: Slovník památkové péče. Terminologie, morfologie, organizace. Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962, 239 s.

Blažiček, Oldřich J. – Kropáček, Jiří: Slovník pojmů z dějin umění. Názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění. Odeon, Praha 1991, 246 s.

Bogar, Karel – Hájková, Alena – Žáček, Rudolf: Beskydy a Pobeskydí. Frýdek-Místek 1973, 36 s.

- Čarek, Jiří: Městské znaky v českých zemích. Praha 1985, 451 s.
- Dědková, L.: Socha sv. Jana Nepomuckého v Brušperku. In.: Sborník památkové péče v Severomoravském kraji, roč. 1, 1971, s. 144 – 147.
- Dokoupil, Lumír a kol.: Brušperk. Město nikoliv nejmenší. Ostrava 1969, 269 s.
- Dokoupil, Lumír: Populační vývoj Brušperka v 19. století (K poznání souvislostí populačního vývoje jádra a zázemí ostravské průmyslové oblasti). In: Sborník prací k sedmdesátinám univerzitního profesora PhDr. Ladislava Hosáka, Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc 1968, s. 99 – 104.
- Drobiš, Dominik: Přehled správního vývoje okresu Frýdek-Místek. Okresní archiv Frýdek-Místek 1976, 74 s.
- Elvert, Christian d'.: Zur Cultur-Geschichte Mährens und Öst. Schlesiens. Theil 3. Brno 1870, 710 s.
- Hájek, Tomáš – Bukačová, Irena: Příběh drobných památek (Od nezájmu až k fascinaci). České Budějovice 2001, 137 s.
- Hanzl, Zdeněk a kol.: Kámen v rukodělné výrobě českého venkova. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2003, 262 s.
- Herout, Jaroslav: Slabikář návštěvníků památek. Tvorba, s. r. o., Pardubice 1994, 326 s.
- Hosák, Ladislav: Historický místopis země Moravskoslezské. VI. Přerovský kraj. VII. Moravské enklávy. Melantrich, Brno 1936. s. 617 – 730.
- Hosák, Ladislav: Počátky měst na panství hukvaldském. In: Sborník prací Pedagogického institutu v Ostravě, Řada: dějiny, jazyk, literatura, Ostrava, č. 2, 1961, s. 31 – 45.
- Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. (A–L). Academia, Praha 1970, 576 s.
- Indra, Bohumír – Indrová, Jana: Příspěvky k biografickému slovníku výtvarných umělců na Moravě a ve Slezsku v 16. až 19. století. II. část. K – Ž. In: Časopis Slezského zemského muzea, série B, roč. 51, Opava 2002, s. 203 – 245.
- Kalendář pro všechny generace – Brušperk 1992. Brušperk 1991, 95 s.
- Kopáč, Luboš: Řemeslo a umění. Přehled a vývoj uměleckých řemesel. Československá grafická Unie, Praha 1939, 76 s.
- Kročková, Hana: Znaky a pečete měst a obcí bývalého hukvaldského panství. Diplomová práce Filozofické fakulty Ostravské univerzity, Ostrava 1998, 120 s.
- Květ, Radan: Duše krajiny. Staré stezky v proměnách věků. Academia, Praha 2003, 195 s.
- Laníková, Ivana: Brušperk a jeho slavné doby cechovní s hlubším zaměřením na cech soukenický. Seminární práce Gymnázia Petra Bezruče ve Frýdku-Místku, Frýdek-Místek 1975, 137 s. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 886.
- Linhart, František: Vlastivěda moravská. Místecký okres. Brno 1915, 252 s.
- Matějek, František: Lánové rejstříky Přerovského kraje z let 1675 – 1676. In: Ostrava, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, č. 14. Ostrava 1987, s. 355 – 444.
- Mlčák, Leoš: Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek. Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Ostravě, 1980, 176 s.

- Mlčák, Leoš: Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek, In: Pobeskydí 1/1976, s. 35 – 49.
- Mlčák, Leoš: Státní seznam nemovitých kulturních památek okresu Frýdek-Místek, In: Pobeskydí 2/1976, s. 22 – 42.
- Opravy monumentálních plastik a památníků v zemi Moravskoslezské v l. 1919 – 1937. In: Zprávy památkové péče, roč. II, Praha 1938, s. 91.
- Pavelka, Jiří – Pospíšil, Ivo: Slovník epoch, směrů, skupin a manifestů. Nakladatelství Georgetown, Brno 1993, 294 s.
- Pfleiderer, Rudolf: Atributy světců. Unicornis, Praha 1992, 125 s.
- Pinkava, František: Brušperk a jeho okolí. Olomouc 1869, 227 s.
- Pobožnost' jakou bratrstvo Chordigerorum z řádu sv. Františka Assisského ve farnosti Brušperské vykonávají sobě oblíbilo. Sestavená od katolického kněze diecése Olomoucké F. P. Olomouc 1868, 120 s.
- Puková, Helga: K práci zájmového žakovského kroužku dějepisu s barokovými památkovými objekty na okrese Frýdek-Místek. Diplomová práce Pedagogické fakulty v Ostravě, Ostrava 1970, 228 s.
- Remešová, Věra: Ikonografie a atributy svatých. Zvon, Praha 1991, 85 s.
- Ryneš, Václav: Atributy v umění (světci, jejich patronáty a atributy). Roztoky u Prahy 1971, 72 s.
- Samek, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska I. (A–I). Academia, Praha 1994, 655 s.
- Skácel, Richard: Brušperk. Obrázky z jeho bohaté minulosti. Brušperk 1940.
- Skácel, Richard: Právní naučení Příborských do Brušperka. In: Kravařsko, roč. 6, číslo 3, listopad 1936.
- Skácel, Richard: Příborský rector školní uvádí rectora do Brušperka. In: Kravařsko, roč. 6, číslo 4 – 5, prosinec 1936, s. 63.
- Studený, Jaroslav: Křesťanské symboly. Olomouc 1992, 369 s.
- Špaček, Karel: Brušperk, jeho památky. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2465.
- Špaček, Karel: Brušperk a Příbor. In: Kravařsko, roč. 10, číslo 3, listopad 1943, s. 49 – 52.
- Špaček, Karel: Brušperk a Příbor. In: Kravařsko, roč. 10, číslo 4 – 5, leden 1948, s. 63 – 66.
- Špaček, Karel: Brušperk a Příbor. In: Kravařsko, roč. 10, číslo 6 – 7, duben 1948, s. 97 – 100.
- Špaček, Karel: Letem starým Brušperkem. Z historie Brušperka. Povoleno uveřejnění ministerstvem informací a osvěty výměrem ze dne 4. dubna 1951, 14 s.
- Špaček, Karel: Svatá voda. Kaple Sedmibolestné Panny Marie v Brušperku. Frýdek 1941, 16 s.
- Šrámek, Pavel: Nápis na zvonech na Těšínsku. In: Těšínsko, č. 3, 1978, s. 29 – 30.
- Treutler, Zdeněk: Listiny i regesta k dějinám města Brušperka a okolí. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, FM 46580 S/1 – 42.
- Wolný, Gregor: Kirchliche Topographie von Mähren, díl III. Brno 1859, 480 s.

Zpráva restaurátorské komise při ČFVU o rekonstrukci a obnově soch Nejsvětější Trojice a sv. Floriána v Brušperku. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek, rkp. č. 2240.
Žáček, Rudolf: Pobeskydí od husitství do Bílé Hory. Okresní vlastivědné muzeum Frýdek-Místek 1986, 127 s.
Žáček, Rudolf: Pobeskydí v letech 1618 – 1848. Muzeum Beskyd Frýdek-Místek 1993, 160 s.

ČERNÁ A BÍLÁ ELIŠKY SERVÁTKOVÉ

Karel Bogar

Letošního roku se dožívá malířka, grafička a keramička Eliška Servátková devadesátin. Narodila se v Cieszyne, rané mládí prožila v Českém Těšíně, většina života je však spojena s Frýdkem. Bydlela celá léta s rodiči na frýdeckém zámku, kde byl její otec, Ing. V. Rosenfeld, vynikající lesní odborník, vrchním lesním radou.

Eliška Servátková na fotografii Oty Landsbergra

Maturovala na německé reálce v Ostravě, kde také navštěvovala malířskou školu a získala technické základy svého uměleckého vidění světa. V letech 1942 - 1943 studovala na Vysoké

uměleckoprůmyslové škole ve Vídni, obor grafika u profesora P. Kierniga a pak pokračovala na vídeňské Akademii až do roku 1944 u profesora Fahringera. Válečné události ji donutily k návratu domů.

Po válce se zabývá hlavně keramikou, od padesátých let soustavněji grafickou tvorbou. Po prvních úspěšných výstavách s ostravskými výtvarníky (např. v Dělnickém domě ve Vítkovicích, na Výstavě Těšínska v Českém Těšíně) je postupně vytlačena z výtvarného života, stahuje se do soukromí a dlouhá léta vystavuje jen příležitostně ve frýdeckém Domě kultury Válcoven plechu. Přesto v tomto období vzniká řada prací inspirovaných domovem i cestami do světa. Významnou částí jejího života je práce na Lidové škole umění (později ZUŠ), kde působila až do odchodu do důchodu v roce 1981.

K ocenění její umělecké tvorby dochází až v polovině devadesátých let po výstavě Cesta k lidem ve frýdeckém Muzeu Beskyd v roce 1995. Pak následuje celá řada úspěšných výstav nejen ve Frýdku, ale i v Českém Těšíně, Frýdlantu nad Ostravicí, Třinci, Ostravě, Vsetíně, Brušperku, které dostávají její dílo do širšího povědomí a k zaslouženému ocenění. To je stvrzováno i čestným členstvím v Pobeskydském klubu přátel výtvarného umění ve Frýdku-Místku v roce 1996, čestným členstvím ve V-klubu ve Frýdku-Místku nebo předáním symbolického Klíče města Frýdku-Místku v roce 2000.

Výtvarná tvorba Elišky Servátkové nebyla nikdy racionálním kalkulem, ale především životní potřebou, cestou hledání jistot ve složitém a často nepřátelském a nespravedlivém světě, formou komunikace se světem. Její dílo vyrůstá z regionu, a přesto, nebo právě proto, je méně známé, než dílo umělců vzdálenějších. Teprve na výstavách v posledních letech jsme se seznámili s širším záběrem z její tvorby. Přes její rozsah a pestrost, obohacenou od roku 2000 také rozsáhlou a výraznou malířskou tvorbou, do té doby jen sporadickou, je jedním z doposud méně známých okruhů tvorby její grafika, které bychom v tomto článku věnovali pozornost.

Je evidentní, že v grafice se objevuje jakési soustavné zobecňování hlavních témat a směřování autorčiny tvorby.

Ze stovek skic, kreseb, kvašů, je grafika svou náročnější přípravou a realizací jakousi prověrkou nosnosti a závažnosti námětu. Má charakter jakéhosi deníku, i když se mnohdy dochovala jen v pracovních otiscích nebo korekturách.

První dochovanou prací je prázdninový grafický list, lept *Léto* z roku 1935, na kterém již vidíme dobré řemeslné zvládnutí techniky, ale ještě převahu školního vidění námětu, bez osobitějšího přístupu. Další práce máme dochovány až z roku 1939 a léta následujícího. Jedná se o soubor ručně kolorovaných linorytů nevelkého formátu, který prozrazuje rychlý výtvarný i názorový vývoj. Je výsledkem soustavného zájmu o výtvarnou sféru po ukončení reálky v Ostravě. Eliška Servátková sleduje soudobé směry, díky cestám za budoucím manželem do Olomouce a později na Slovensko může sledovat i část výtvarného dění v republice. Její intenzivní osobní vzpomínka na setkání s antikou v Komárně jen dokládá hluboký zájem o umělecké dění v celé šíři.

Tento interes se promítá i do souboru výše uvedených grafických listů. Barevností i stylem jsou linoryty poznamenány vlivy německého expresionismu, který se projevuje v českém umění velmi výrazně a dlouhodobě, u nás např. v díle F. Duši. Autorka se rychle zbavuje popisnosti, stylizuje, hledá výtvarnou podstatu motivu. Námětově jsou listy spojeny s Frýdkem, objevuje se zde zámek, staré tkalcovské domy v ulici Hluboké, kostel u sv. Jošta, farní kostel, pracovní náměty, studijní kompozice i osobní dojmy z hor (*Lyžaři, Lysá*).

Samozřejmě je, že vídeňská studia na vysoké škole, která byla u prof. Fahringerera věnována hlavně grafice, rozšířil technický rejstřík Elišky Servátkové, ale jak dokládají další práce, po stránce vývojové byl spíše zastavením a hledáním cesty. Jistě k tomu přispěly i stresové situace v rodině na konci války a po ní. Skutečností je, že se z doby vídeňských studií dochovalo jen několik studijních kreseb, ale žádná grafika.

Začátkem padesátých let se objevuje několik pokusů, které svědčí o hledání další cesty. Autoportrét, suchá jehla z roku 1952, navazuje zřetelně na drobné studie z čtyřicátých let - Otec v lehátku, Hráči šachů - které můžeme datovat do roku 1946-49. Přes nevyhovující technické vybavení se výtvarnice znovu vrací

k leptům. Drobná práce *Čtenář*, studie *Brodění* z padesátých let, ukazují zřetelné návraty k tradičnějšímu rukopisu. Naopak, nepříliš technicky kvalitní dochované tisky *Babky* nebo *Na frýdeckém rynku*, také z padesátých let, svědčí o tom, že rozhodující zájem autorky se orientuje na žánrové obrázky ze života prostých lidiček. Zázemím jsou již desítky temper a kreseb z tohoto prostředí.

Mezi první práce patří ojedinělý linoryt *Z Tater* (1950), na který navazují práce z domácího lidového prostředí (*Na trh*, 1958 aj.). Pokus o zapojení do uměleckého dění se projevuje ve větším zájmu o pracovní tematiku v celé řadě linorytů, ve kterých se autorka vyvarovala přepjatého patosu. Odporovává své náměty stejně obezřetně jako ty s venkovskou a městkou tematikou, takže i po létech působí stále živě a přesvědčivě. Příkladem jsou linoryty *Autobusové nádraží*, *Oběd na poli*, (obě z roku 1958), *Lampárka* (1959), nebo později práce *Česání chmele*, *Dlaždiči*, nebo jeden z nejlepších motivů *Mlékaři* (1962). Objevují se v novinách, kalendářích, poprvé je vystavuje na přehlídce ostravské pobočky Svazu československých výtvarných umělců v Domě umění v roce 1960.

Formálně se zde dočasně uplatňuje vliv české sociální grafiky a zřejmě i díla Ferdiše Duši, autora, kterého si Eliška Servátková pro jeho opravdovost nesmírně vážila, a který autorku i morálně povzbudil v jejím výtvarném úsilí o osobitý výraz. Ve stylu linorytu *Česání chmele* je realizováno ještě několik pozdějších prací ze začátku šedesátých let (*Starý Frýdek*, linoryt, 1962). Ale jinak cítíme, že je pro rukopis autorky příznačné uvolnění, jak je vidíme v rozsáhlejší souboru linorytů "*Frýdecké motivy*", většinou dvoubarevných, vznikajících v 60. až 70. letech. K nim patří také cyklus grafik "*Cirkus*", linoryty z roku 1960 a několik náběhů k větším, ale většinou nedokončeným cyklům. Poměrně nejkompletnější je cyklus linorytů inspirovaných Vídní ze 60. let.

Stále silnější vliv však mají tempery a kvaše, žánrové motivy lidí a příběhů ze starého Frýdku a Místku, naznačené již v leptech ze začátku padesátých let. Tento dynamický prvek je v grafice posílen rozsáhlou sérií monotypů, kterými autorka většinou "komentuje" své zahraniční cesty od poloviny šedesátých až

prakticky do let osmdesátých. Tento druh grafiky vyhovuje jejímu temperamentu. Monotyp je výrazně kresebný, skýtá možnost experimentování, využití nahodilostí, posiluje autorčinu snahu o bezprostřední - reportážní sdělení. Až na několik příležitostně vystavených prací je to soubor, který je veřejnosti doposud takřka neznámý.

Eliška Servátková se od roku 1961 až do roku 1981 zapojila na výzvu prof. J. Luňáčka do zřízení výtvarného oboru při Lidové škole umění ve Frýdku-Místku a věnovala mu všechen svůj čas a energii. Na druhé straně jí přinášela práce s dětmi nové podněty k vlastní výtvarné práci. Na práci s dětmi navazují také sporadicky dochované papírotisky, které přecházejí až do nezobrazivých forem. Další sérií prací jsou frotáže, inspirované mimo jiné také tvorbou přítelkyně Heleny Salichové. I když jsou obě techniky používány i v sedmdesátých letech, jde spíše o okrajovou tvorbu, ověřování nových formálních možností.

Potřebu zakotvení, hledání domova, znovu nalézáme ve větším cyklu ilustrací k Bezručovým Slezským písním, které vznikají od šedesátých let do současnosti. Bezručova knížka básní je stále na autorčině stolku a znovu a znovu ji inspiruje. Dlouhé období a pauzy se promítají do různých poloh "výkladu", od symbolistních po hutné, zkratkovitě pojaté. Většina je však realizována stále uvolněnějším a expresivně cítěným rukopisem.

Další vývoj výtvarného výrazu dokumentují práce, většinou komponované jako menší nebo neúplné cykly, z konce sedmdesátých a osmdesátých let, kdy má autorka více času na vlastní tvorbu. Ze sedmdesátých let to je drobný cyklus osmi linorytů Jaro. Od roku 1983 pokračuje cyklem *Lidový tanec*, který má také své kresebné paralely. Jakýmsi volným pokračováním je i cyklus linorytů *Ondráš* z let 1987-88. Několika výraznými linoryty zpracovává dojmy z návštěvy Slovenska - nejvíce zaujmou *Orava*, z roku 1984 a *Vlkolínec* - svou sugestivní symbolikou a dramatičností. Lidové náměty jsou autorce velice blízké a tak je nalézáme v řadě grafických listů (*Rožnovský jarmark*, linoryt, 1985, *Velikonoce v Rožnově*, linoryt, 1990, *Koleda*, linoryt, 1992 ad.). Jejich bezprostředním ohlasem jsou vzpomínky na staré frýdecké pouti k Mariánskému kostelu,

zachycené v několika verzích, naposledy z konce osmdesátých let (*Pout' I.*, *Pout' II*, linoryty). Výběr z těchto prací je základem čtyřdílného souboru, který u příležitosti devadesátin autorky vydal v roce 2004 Pobeskydský klub přátel výtvarného umění ve Frýdku-Místku za přispění Města Frýdku-Místku pod názvem *Staré časy*.

Eliška Servátková: *Pout' I.* (linoryt)

Podíváme-li se na tvorbu posledních desetiletí, je spojovacím motivem řada grafik, které mapují všední život vesnického člověka. V roce 1993 byla část motivů použita ve Slezském kalendáři, protože jde skutečně o jakýsi pracovní rok venkovského člověka. První listy známe ze sedmdesátých let, bohužel se nedochovaly. Od osmdesátých let je to celá řada linorytů, které tvoří celistvý příběh: *Dřevaři*, 1985, *Kopání*

brambor, Žně, Senoseč, vše 1987, *Svoz dřeva, S dřívím, Štípání dříví*, 1989, *Stahování dříví*, 1990. Charakterizuje je výtvarná zkratka, expresivní prožitek, omezení detailu na několik symbolů. Cítíme z nich především touhu po ztotožnění se s poctivým a dělným člověkem, lásku ke kraji, který autorka prošla křížem krážem. Žije snad s každou z těch postav, které nakreslila do skicáře a později ryla do linolea. S každou se na chvíli zastavila a podělila se s ní o dojmy.

Grafická tvorba Elišky Servátkové byla chápána léta spíše jako doprovodný projev její tvorby. Živý způsob autorčina reagování na svět, na bezprostřední dojmy, sklon k žánrovosti, reportáži ji spíše dával předpoklady ke kresbě, k použití kvaše a tempery, popřípadě oleje. V grafice autorčině mentalitě vyhovoval monotyp. Grafiku, kterou realizovala, většinou tiskla v několika kusech pro výstavy a přátele, někdy jen jako autorské tisky. Hotové dochované práce jsou často kolorované, retušované, jak si na nich ověřovala další možný postup a úpravy, ke kterým již nedošlo.

Na druhé straně je grafika formou hledání jistoty a místa v životě, zvláště po smrti svého milovaného muže. Hledala ji těžko ve svém okolí, ve výtvarném životě. Koncem padesátých a začátkem šedesátých let vystavovala jako host na svazových výstavách, kolem poloviny šedesátých let se však její svět radikálně odklání od snažení a názorů oficiálního Svazu a jde svou cestou.

V šedesátých letech se znovu dostává do zahraničí a své znalosti o starém i moderním umění doplňuje praktickým setkáním s nejlepšími díly světového umění. Obdivuje i ty nejmodernější autory, ale své jistoty hledá v umělcích jako je Brueghel, který se celý život pohyboval ve venkovském prostředí a dovedl sugestivně líčit život i jeho proměny, probíhající pod zdánlivě prostým příběhem vesnických lidiček. Učaroval jí svým strhujícím sociálním patosem i vírou F. Masereel. Z českých autorů Josef Lada. Sama někdy konstatuje, že je "takový slezský Lada." Stejně jako Duša a Salichová, viděla svou osudovou čáru načrtnutu na dlani svého kraje. Prošla jím tisíckrát po horách i dolinách, zastavila se u chalup, na rubaniskách, se strýci i tetkami, na tržišťích i v dílnách, aby načerpala sílu ze života všedních dní.

Zamilovala se do tváří, které mají v sobě zapsánu minulost i budoucnost, které jsou krásné jen pro oči, které vidí život v jeho podstatě. Cítí, jak pokrok, technizace, modernizace, "osvobozuje" lidi k stále unifikovanější podobě, jak jsou vtlačováni, bez možnosti obrany, do stereotypu. Ve své grafické tvorbě vymezila hranice svých výtvarných zájmů. V malbě a kresbě šla po stopách myšlenek a dojmů, osudů. Přesto je naše znalost autorčiny grafiky jen dalším dluhem k jejímu dílu.

UČ SE DÍTĚ MOUDRÝM BÝTI

Tomáš Adamec

Na začátku března 2005 byla v okresním archivu na Bezručově ulici veřejnosti zpřístupněna nová výstava fotografií, která přibližuje minulost školství na Frýdecku, Místecku a Těšínsku. Výstava je nazvána „Uč se dítě moudrým býti“ podle dobového nápisu na fasádě jedné ze zdejších škol. Archiv tak pokračuje v tradici pravidelných ročních výstav připravovaných z jeho fondů a sbírek.

STÁTNI OKRESNÍ ARCHIV FRÝDEK-MÍSTEK VÁS ZVE NA VÝSTAVU

„Uč se dítě moudrým býti“

Fotografie starých školních budov na Frýdecku, Místecku a Těšínsku

Otevřeno Po, St: 8⁰⁰ - 17⁰⁰, Út, Čt: 8⁰⁰ - 15⁰⁰

Škola byla vždy jednou z nejdůležitějších budov v každém městě či obci, mnohdy patřila i k těm nejvýstavnějším. Někdy ale také ne. Právě o tom se mohou přesvědčit návštěvníci této výstavy. Fotografie zachycují stav školních budov ve vybraných obcích v první třetině 20. století. Bylo to období, kdy se na jedné straně řada nových škol postavila, na straně druhé se však ještě mnohde učilo v budovách málo vyhovujících nebo dokonce zcela

nevyhovujících. Vedle sebe tu tedy stojí moderní školy i chaloupky, které nahrazovaly v odlehlejších obcích vlastní školní budovu. Fotografie jsou navíc doplněny několika plány a nákresy školních budov.

Výběr fotografií byl určen jedním starým albem, uloženým ve sbírce fotografií. Z tohoto alba byly fotografie vybrány s ohledem na jejich co největší pestrost a s přihlédnutím ke kvalitě fotografií jako takových. Na některých se doba, jež nás dělí od jejich vzniku, podepsala více, na jiných méně. Všechny vybrané fotografie pak byly naskenovány, v počítači vyčištěny a zvětšeny.

Sborník Státního okresního archivu ve Frýdku-Místku 6

Vydal Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv
ve Frýdku-Místku v roce 2005

Počet stran: 180

Odpovědný redaktor: PhDr. Alena Matějová

Výkonný redaktor: Mgr. Tomáš Adamec

Redakční rada: Mgr. Tomáš Adamec, Mgr. Kateřina Lepíková,

PhDr. Alena Matějová, Mgr. Radomír Michna

Tisk: Zdeněk Šprc – ŠOT

Palackého 134, 738 02 Frýdek-Místek

Počet výtisků: 200

ISBN 80-86388-31-X

ISSN 1214-6951